

Obálka

Sborník

**z XI. mezinárodní
vědecké konference
studentů
doktorských
studijních programů
v oblasti
společenských věd**

Olomouc, 2022

**Lubomír Vojtěch Baar,
Tomáš Hubálek (eds.)**

Lubomír Vojtěch Baar,
Tomáš Hubálek (eds.)

Sborník
z XI. mezinárodní vědecké konference
studentů
doktorských studijních programů
v oblasti společenských věd

Olomouc, 2022

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Tento sborník neprošel jazykovou korekturou a odpovědnost za jazykovou a obsahovou správnost, stejně jako za přesnost uvedených zdrojů, nesou autoři.

Všechny texty v tomto sborníku prošly dvoukolovým anonymním recenzním řízením.

Na recenzním řízení se podíleli: PhDr. Jan Jirků, Ph.D.

PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D.

PhDr. Daša Nováčiková, Ph.D.

Mgr. Tomáš Hubálek, Ph.D.

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.

Copyright © Univerzita Palackého, Olomouc 2022

Copyright © Pavel Bandouch, Kateřina Vajdáková, Petra Černá, Lenka Čížová, Václav Rut, Soňa Krpálková, Lucia Franická Macková, Hana Zatřepálková, Nina Ortová, Hongyang Liu, Lucie Váchová, Justýna Dočkalová, Jana Kvintová, Šárka Kociánová, Petra Topková, Matěj Novák, Vlasta Kottesová

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2022

ISBN 978-80-278-0110-7

Obsah

OBÁLKA	1
COPYRIGHT	3
HISTORIE, POLITOLOGIE.....	6
Papežství jako velmoc: Pohled Leopolda von Ranke na dějiny papežství a jeho vliv na Ludwiga von Pastor	7
<i>Pavel Bandouch</i>	
Sběratelská činnost Arnolda Skutezkého pod tíhou předsudků	17
<i>Kateřina Vajdánková</i>	
Biografie Alfreda Fuchse jako legenda.....	26
<i>Petra Černá</i>	
Ploština: proměny vnímání místa paměti	37
<i>Lenka Čížová</i>	
Východiska pro poststrukturalistické studium národa	52
<i>Václav Rut</i>	
30 let vývoje voleb do zastupitelstev obcí.....	63
<i>Soňa Krpálková</i>	
Premeny tanca <i>sellácka</i> na příklade obce Selec	75
<i>Lucia Franická Macková</i>	
MÉDIA.....	87
Narace a narativní paradigma a jejich užití v mediálních studiích	88
<i>Hana Zatřepálková</i>	
Komunikace obezity a hubnutí v českých médiích v historické perspektivě přelomu tisíciletí.....	97
<i>Nina Ortová</i>	
DIDAKTIKA.....	112
Závislost na mobilním telefonu: Koncepty, teorie a intervence	113
<i>Hongyang Liu; Lucie Vachova</i>	
Strategie zvládnání stresu u asistentů pedagoga v kontextu osobnostních rysů	134
<i>Justýna Dočkalová, Jana Kvintová</i>	

Možnosti využití paměťových technik při kreativní práci s textem ve výuce.	147
<i>Šárka Kociánová</i>	
Moudrost jako předmět psychologického výzkumu.	158
<i>Petra Topková</i>	
Bádání prostřednictvím úloh z Biologické Olympiády v rámci blokové výuky projektu STEM – lze to dělat stejně v běžné pedagogické praxi?	173
<i>Matěj Novák</i>	
Historie a současnost profesní přípravy osob s mentálním postižením v Odborných učilištích na Slovensku	190
<i>Vlasta Kottesová</i>	
TIRÁŽ	196

HISTORIE, POLITOLOGIE

Papežství jako velmoc: Pohled Leopolda von Ranke na dějiny papežství a jeho vliv na Ludwiga von Pastora

The Papacy as a great power

Leopold von Ranke's view of history of the papacy and its influence on Ludwig von Pastor

Pavel Bandouch

Anotace: Bádání o dějinách křesťanství v raném novověku se zaměřuje obvykle na koncept konfesionalizace a jeho konstruktivní kritiku. Poněkud opomíjena je reflexe dřívějšího konceptu dějin křesťanství, resp. papežství, který představil v 19. století Leopold von Ranke a který byl zásadní pro další vývoj pohledu na tuto problematiku, jak dosvědčuje i vliv, který mělo Rankeho dílo na Ludwiga von Pastora, který bývá vnímán jako Rankeho katolický protipól. Tento příspěvek se zaměří na interpretaci Rankeho pohledu především na základě reflexe předmluvy k jeho nejznámějšímu dílu. Mimo pojetí papežství tento text podává nepochybně svědectví i o době, kdy byl sepsán.

Klíčová slova: Papežství; církevní dějiny; Leopold von Ranke; Ludwig von Pastor; historiografie

Summary: Research on the history of Christianity in the early modern period usually focuses on the concept of confessionalization and its constructive criticism. Somewhat neglected is the reflection on the earlier concept of the history of Christianity, or rather of the papacy, which was introduced in the 19th century by Leopold von Ranke and which was fundamental for the further development of the view on this issue, as evidenced by the influence that Ranke's work had on Ludwig von Pastor, who is often seen as Ranke's Catholic counterpart. This paper will focus on the interpretation of this view of Ranke's, primarily by reflecting on the preface to Ranke's most famous work. Beyond the notion of the papacy, this text undoubtedly bears witness to the time in which it was written.

Key words: Papacy; Church history; Leopold von Ranke; Ludwig von Pastor; historiography

1 Úvod

Tento příspěvek se zaměřuje na několik aspektů spojených s dílem německého historika Leopolda von Ranke (1795–1886). Konkrétně pak na jeho nejznámější dílo *Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert*, (Římstí papežové, jejich církev a jejich stát v 16. a 17. století). Hlavním východiskem bude především předmluva k této práci, která je jednou ze stěžejních v rámci toho, jak se v průběhu času přistupovalo k dějinám papežství. Kromě metodologie bude pozornost kladena i na von Rankeho argumentaci a sebezpřítání. Na závěr tohoto článku bude zmíněn i vliv, který mělo dílo tohoto evangelíka na historika, který je často prezentován jako Rankeho jakýsi katolický protipól, na Ludwiga von Pastora (1854–1928).

Jedná se o autory, kteří jsou právem pokládáni za klasiky církevního dějepiscetví, ale v posledních letech jim oproti jiným autorům a jejich konceptům nebyla věnována přílišíná pozornost.¹ Tento příspěvek by měl být dokladem, že se stále vyplatí je číst, neboť jejich práce jsou dokladem vývoje, kterým prošlo bádání o dějinách církve i konfesní konfrontace jako taková.

2 Rankeho pojetí historiografie a jeho vliv na Ludwiga von Pastora

Leopold von Ranke se narodil v roce 1795. Později studoval na univerzitě v Lipsku teologii a klasickou filologii. K historické práci se dostal během let, kdy vyučoval na gymnáziu ve Frankfurtu nad Odrou. Jeho první knihou byly *Dějiny románských a germánských národů 1494–1514*. Z té pochází i patrně nejznámější z citací Rankeho: chtěl psát dějiny tak, jak se staly (*wie es eigentlich gewesen*).²

Prostředkem, který měl Rankemu k realizaci tohoto cíle dopomoci, byl důraz na využití archivních pramenů, mezi nimiž nemalou roli zastávaly co do důležitosti relace benátských vyslanců, které pro svůj styl vzbuzovaly dojem objektivnosti. Dnes se nám díky rozvoji hermeneutiky a metodologie dějepiscetví může možná zdát snaha o to psát dějiny „tak jak se staly“ přehnaná a vlastně nemožná. V rámci von Rankeho přístupu ale možnost využít prameny byla zásadní a je třeba uznat, že

¹ Jaroslav Pánek se v jedné recenzi knihy týkající se Rankeho oprávněně podivoval, že klasičtí historici 19. století vlastně nemají ani překlady do češtiny. Pánek, J., *Günther Johannes HENZ, Leopold von Ranke in Geschichtsdenken und Forschung, I–II, Berlin, Duncker & Humblot, 2014, in Český časopis historický (2017), Roč. 115, č. 3, s. 825*; Co se týče studií, vliv Rankeho více zmiňuje ve svém díle *Historici, dějiny a společnost* Jiří Štaif.

² Celý úsek zní: „*Man hat der Historie das Amt, die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren, beigemessen: so hoher Aemter unterwindet sich gegenwärtiger Versuch nicht: er will blos zeigen, wie es eigentlich gewesen.*“ Cit. podle vydání z roku 1874, Lipsko, Verlag von Duncker und Humblot, s. VII.

je dokázal používat přesvědčivě a s kritickým odstupem, což bylo pravděpodobně plodem jeho filologického vzdělání.³

2.1 Požadavek transparence jako předpoklad pravdivého psaní dějin

Předjeme ale už k samotné předmluvě knihy o římských papežích. Tam je totiž tento požadavek na využití pramenů spojen s dalšími skutečnostmi, které vypovídají mnoho o mentalitě pisatele. Ranke nezastírá, že vychází z pozice Němce a evangelíka. Oproti předcházející církevní historiografii však Ranke vidí v „opačném táboře“ nikoli vliv zlých sil, ale jeho existence je pro něj dána historickým vývojem. Papežství je mu, můžeme-li soudit podle jeho díla, mnohem spíše velmocí, která se vyvinula v rámci historického vývoje než jakousi inkarnací Antikrista.⁴

Před pojednáním o určité epoše dějin papežství poskytuje Ranke důvod, proč tak může učinit: legitimizuje svůj pohled na základě pramenů, které mohl využít. Jednalo se o uchované archivní dokumenty v Berlíně či ve Vídni, ale i v Itálii. Je signifikantní, že využil archivy významných šlechtických rodin. Nemohl ale téměř využít archivy ve Vatikánu. Ranke píše: „*Ale dalo se očekávat, že bude cizinci, jinak věřícímu, ponechána volná ruka ve veřejných sbírkách, aby mohl odhalit tajemství papežství?*“⁵ Vzápětí také dodává, že by to nebylo snad tak nevhodné, neboť výzkum nemůže objevit nic, co by bylo horší než představy založené na neopodstatněných domněnkách.⁶

³ V našem prostředí se v podobném duchu bude orientovat Gollova škola. Sám Goll se vyjádřil v jedné ze statí pro časopis *Athenaeum*, nazvané *Dějiny a dějepis*, taktó: „*My chceme poznati, co bylo, beze všech ohledů vedlejších, a třeba i vyšších. Historii studujeme především pro historii samu.*“ Rozdíl mezi historickou prací a vyprávěním pak dělá respekt k pramenům: „*Historie stopuje průběh věcí ve všech podrobnostech a netoliko výsledky, třebas od ní žádáme, by na tyto padalo světlo ostřejší. To má historie společné s románem a tragedií, od nichž se tím liší, že jest závislá na pramenech daných.*“ Cit. podle GOLL, J., *Jaroslava Golla vybrané spisy drobné*. I. sv. Praha: Historický klub, 1928, s. 11. O stranu později pak komentuje už zmíněnou Rankeho formuli *wie es eigentlich gewesen* slovy: „*Jak se věci sběhly! – Tím vysloven pro historii nejvlastnější úkol, tím naznačeny její hranice jak proti sociologii, tak také proti filosofii dějin.*“

⁴ Již v raném novověku protestantská koncepce dějin pracovala se spojením „národní“ emancipace ve vztahu s reformami církve. Nezřídka tak projektovala i protivníky antického Říma jako jakési předchůdce střetů s papežstvím chápaným jako dědic římského impéria v negativním slova smyslu coby protivníka evangelia. Srv. Miller, J., *Mezi minulostí a přítomností: Cherusk Arminius jako reformátor církve. Jaroslav Müller*. In: *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2014, s. 289–309.

⁵ „*War es aber zu erwatren, daß man hier einem Fremden, einem Andersgläubigen in den öffentlichen Sammlungen freie Hand lassen würde, um die Geheimnisse des Papstthums zu entdecken?*“ Ranke, Leopold von, *Die römischen Päpste*. Bd. 1. Berlin, 1834, s. X. In: *Deutsches Textarchiv* <https://www.deustextarchiv.de/ranke_papste01_1834/16>

⁶ „*Es wäre vielleicht so ungeschickt nicht, wie es aussieht, denn keine Forschung kann etwas Schlimmeres an den Tag bringen, als die unbegründete Vermuthung annimmt, und als die Welt nuneinmal für wahr hält*“ *Ibid.*, s. XI

Je zajímavé, že velmi podobnou formulaci nalezneme o několik desítek let později v apoštolském listu papeže Lva XIII. *Saepenumero considerantes* (1883).⁷ Důvodem vydání tohoto listu, který reagoval na napětí mezi církví a státem ve sjednocené Itálii, bylo podle tehdejšího papeže „*systematické budování negativního obrazu minulosti papežství a církve ve vztahu k italskému národu a vlasti.*“⁸ Tento list byl adresován vedoucím představitelům Vatikánské knihovny a vatikánských archivů.

Lev XIII. hořekoval, že historická role papežství a církve je vykládána falešně a neodpovídá pravdě. Jedním z protileků mělo být větší otevření vatikánských sbírek badatelům a důraz na poctivost bádání. Právě v tomto kontextu umožnění poctivého bádání papež uvedl: „*je nezbytné, aby svévolná teze ustoupila tváři v tvář solidně postavené argumentaci: dlouho opakované pokusy proti pravdě budou překonány a zneplatněny samotnou pravdou, která může být někdy zastřena, ale nemůže být potlačena.*“⁹ Jedná se tedy o stejný princip, který Ranke požadoval už o desítky let dříve. Vycházel z předpokladu, že pravda v pramenech prostě je. Jde každopádně o velmi optimistický pohled, který vidí objektivní možnost nalézt shodu a pravdu na základě racionální reflexe dostupných pramenů, jejíž nezbytnou součástí je přinejmenším do jisté míry i upřímný dialog.

Vrátíme-li se zpět k Rankeho předmluvě, poznamenává tento historik, že každá z rodin, jejíž člen se dostal na svatopetrský stolec, má ve svých sbírkách dokumenty náležející k tomuto období. V této konstataci je možné číst mezi řádky i skrytější narážku na to, jak moc bylo papežství ovlivněno politickými hrami dynastií z Věčného města.

Ranke pokračuje ve svém úvodu vyjádřením potřeby nestrannosti co se týče sympatie nebo antipatie k papežství. Je ale zajímavé, že pro něj jako německého evangelíka je tato nestrannost umožněná až jeho konkrétní historickou situací:

„Ital nebo Říman, katolík, by na to šel úplně jinak. Vyjádřením osobní úcty, nebo snad, jak se věci mají nyní, osobní nenávisti, by dal svému dílu zvláštní, nepochybní, že zářivější barvu; byl by také v mnoha případech podrobnější, církevnější, lokálnější. Protestant, severní Němec, mu v tom nemůže konkurovat. K papežské autoritě je mnohem lhostejnější; musí se od počátku vzdát vřelého vystupování, které vyplývá z preferencí nebo neochoty a které by snad mohlo v Evropě udělat určitý dojem. (...) Na druhou stranu se u nás objevují i jiné, a pokud se nemýlím, čistější historické pohledy. Vždyť

⁷ Je k dispozici na adrese <https://www.vatican.va/content/leo-xiii/it/letters/documents/hf_l-xiii_let_18830818_saepenumero-considerantes.html>. Dále cituji dokument jako SC.

⁸ Petráček, T., *Katolická církev, historici a církevní dějiny: papež Lev XIII. k poslání historikovy práce*, In *Církevní dějiny* 3, č. 6 (2010), s. 161.

⁹ „*Nam firmis ad probandum argumentis cedat necesse est opinionis arbitrium: conatusque adversus veritatem diu susceptos ipsa tandem per se superabit et franget veritas, quae obscurari aliquandiu potest, extingui non potest.*“ SC.

*co je to dnes, co pro nás může ještě učinit dějiny papežské moci důležitými? Již ne jejich zvláštní vztah k nám, který již nemá žádný další zásadní vliv: ani obavy jakéhokoli druhu; časy, kdy jsme se mohli čehokoli obávat, jsou pryč; cítíme se velmi bezpečně. Nemůže to být nic jiného než jeho světově historický vývoj a vliv.*¹⁰

Právě na základě této vize Ranke ukazuje historickou podmíněnost dějin papežství, které v podstatě vnímá jako velmoc, která přišla o svůj význam, byť stále existuje. V tomto duchu pokračuje i v dalším průběhu svého pojednání o papežích. Začíná rolí, jakou mělo křesťanství v římské říši a jak se postupně vyvíjel vztah mezi politickou a církevní mocí. Velkou silou Rankeho je jeho čtivý a svižný styl, kterým podává jakoby skryté a přitom poměrně jasně svou interpretaci toho, jak papežství získalo a ztratilo svou specifickou pozici a své velmocenské postavení.

2.2 Vliv Rankeho na Ludwiga von Pastora

Tento velmi lehký nástin Rankeho pohledu na dějiny papežství bude zakončen stručným odkazem na to, jaký vliv měla tato pozice na historika katolického vyznání Ludwiga von Pastora. Jeho práce totiž byla reakcí na Rankeho díla. Ve svém deníku vzpomíná, že napsat dějiny papežství bylo v podstatě něčím, co chápal jako povolání od Boha:

„Dnes jsem u Jansseny četl [...] část prvního dílu Rankeho Dějin papežů. Janssen poznal, že ačkoli Ranke obvykle dělá velké papeže malými a malé velkými, toto dílo je přesto jeho nejlepší. Pak mě napadlo napsat dějiny papežů v 16. a 17. století. Když takto píše protestant, co musí katolík nalézt povznášejícího! Jako by mi nějaká vyšší moc řekla: „Vezmi pero a napiš katolické dějiny papežů této doby!“¹¹

¹⁰ Ranke, Leopold von, *Die römischen Päpste*, s. XV–XVI.

¹¹ „8. Dezember [1873]. *Maria Empfängnis. Heute las ich bei Janssen [...] einen Teil des 1. Bandes der Papstgeschichte von Ranke. Janssen bemerkte, daß Ranke zwar die großen Päpste meist klein und die kleinen groß mache, daß aber dennoch dies Werk sein bestes sei. Da entstand in mir der Gedanke, eine Geschichte der Päpste im 16. und 17. Jahrhundert zu verfassen. Wenn ein Protestant so schreibt, was muß dann erst ein Katholik Erhebendes finden können! Es war, wie wenn eine höhere Macht mir sagte: „Nimm die Feder zur Hand und schreibe eine katholische Papstgeschichte dieser Zeit!“* Wühr, W. (Hg.), *Ludwig Freiherr von Pastor 1854–1928. Tagebücher-Briefe-Erinnerungen*, Heidelberg, F. H. Kerle Verlag, MCML, s. 33. Zdá se nicméně, že tato verze deníku je spíše pozdější autobiografickou interpretací von Pastora, než skutečným deníkem prostředkujícím zápis z určitého dne. K obezřetnosti při práci s deníkem von Pastora vybízí Chadwick, který rovněž upozorňuje, že mohlo kvůli těžko čitelnému rukopisu von Pastora dojít i k nepřesnému přepisu při tvorbě edice. Chadwick, O, *Catholicism and history: the opening of the Vatican Archives*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978, s. 120–122.

Janssen byl jedním z Pastorových mentorů. Svým způsobem ale za jednoho ze vzorů Pastora můžeme označit i Rankeho, byť zjevně nesdílel jeho evangelické pojetí. Pastor bude mít v budoucnu oproti Rankemu výhodu v tom, že se mu podaří podstatně výrazněji využít i prameny uložené ve Vatikánu. Podobně jako Ranke tak mohl argumentovat využitím dosud neznámých nebo málo použitých pramenů, v tomto případě přímo ze symbolického „srdce“ katolické církve. Podtitul jeho mnohasvazkových *Dějin papežů od konce středověku* bude znít *Vypracováno s využitím papežských tajných archivů a mnoha dalších archivů*.

Ostatně už během svých studií si vytkl jako dlouhodobý cíl „porazit“ Rankeho právě v té disciplíně, ve které se onen historik evangelického vyznání cítil silný, a to ve využití pramenů. Měl dojem, že i Ranke některé dokumenty zkresloval, v čemž je jistě patrná rozdílnost mezi jejich pohledem na svět, ale snad i v pokroku, který dějepisectví za těch několik desetiletí udělalo.¹² Pastor tak třeba kriticky hodnotí Rankeho využití relací benátských vyslanců, neboť podle něj nezohlednil dostatečně to, že se nejedná o nestranné prameny.¹³

Je vhodné zmínit, že Lev XIII. měl o Pastorovu práci velký zájem, ostatně mu dopřál možnost studia v archivech ještě před jejich výraznějším otevřením a přijal ho i na audienci.¹⁴ Při pozdější audienci o několik let později neopomněl zdůraznit i potřebu kritičnosti při psaní dějin papežů.¹⁵ Sám Pastor v tomto ohledu nebyl s papežem v rozporu. Podobné přesvědčení o potřebě nestrannosti vyjádřil ve svém deníku jasně už v roce 1882. Historie neměla podle něj být jako taková apologetikou, apologie katolické církve měla zjevně v jeho pojetí vycházet z korektně

¹² Srv. dopis Onno Kloppovi z 14. 6. 1877 ve Wühr, W. (Hg.), *Ludwig Freiherr von Pastor 1854–1928*, s. 106. Záměr korigovat Rankeho považoval v podstatě za uskutečněný již po ukončení svého studia ve Vatikánských archivech v roce 1879. Srv. zápis z 31. července 1879, *ibid.*, s. 135.

¹³ Vyjádřil se tak ve svém zápisku z deníku z 3. dubna 1875 ohledně prvního svazku Rankeho spisu *Fürsten und Völker*. *Ibid.*, s. 48–49.

¹⁴ Papež měl podle Pastorových vzpomínek říci: „*Lavorate con amore, vostra opera concerna i Papi, la Chiesa e la Religione*.“ O Rankem se pak měl vyjádřit slovy „*Nicht wahr, das Buch dieses Berliner Professors ist in Leipzig gedruckt*.“ Obojí Pastor zmiňuje v zápise datovaném k 11. únoru 1879. *Ibid.*, s. 123.

¹⁵ Lev XIII. se tak vyjádřil při audienci, kterou Pastorovi poskytl 25. března 1893. Srv. zápis odkazující k tomuto dni *ibid.*, s. 258–259.

a systematicky vedeného studia.¹⁶ Přivítal s radostí i samotný list *Seapenumero considerantes*.¹⁷

Na úvodní stránce prvního svazku své životní série se poté mimo poděkování „*Jeho Svatosti papeži Lvu XIII., který otevřel vatikánské archivy*“ opětovně ztotožnil s vizí bádání, které umožní toto otevření skrze citaci Pertze z roku 1823: „*Nejlepší obranou papežů je odhalení jejich bytí.*“¹⁸ Jinou věcí je, nakolik byl v tomto ohledu sám Pastor důsledný a nakolik jsou i zmíněná vyjádření sebestylizací.¹⁹ Každopádně i v předmluvě k tomuto prvnímu dílu – kterou datoval k 15. srpnu 1885 – vyjádřil opět potřebu překonat především Rankeho metodologii a doplnit do té doby nevyužité prameny.²⁰

¹⁶ Zápis je k 1. listopadu: „*Der katholischer Historiker darf nicht zum Apologeten werde; es ist dies eine Gefahr, die in unseren aufgeregten Zeiten sehr nahe liegt. Freilich wird ein nach möglichster Objektivität strebender Historiker zu seinen Lebzeiten nicht so gewürdigt wie der geschichtliche Apologet, der Mann des Augenblickes. Dafür ist das Verhältnis später umgekehrt. Jener stirbt nicht mit seiner Zeit, während der lätztere, den Parteigenossen noch verständlich, den kommenden Generationen nicht mehr ist als ein Pamphletist. Der Historiker muss von jeder politischen Leidenschaft absolut frei sein. Ein katholisches Geschichtswerk sollte jenen herrlichen romanischen Domen gleichen, die alles Gekünstelte, alle Ziererei schon durch ihre Struktur zurückweisen und in ihrer Größe und Vollendung keiner Hülle bedürfen.*“ *Ibid.*, s. 169–170.

¹⁷ „*Unvergessliches Breve Leos XIII. über die historischen Studien und die Geschichte der Päpste an die drei Kardinäle: den Vizekanzler de Luca, den Präsidenten der Vatikanischen Bibliothek Pitra und den Archivpräfekten Hergenröther. Dadurch wurde die Vatikanische Bibliothek der gesamten Forschung freigegeben. Aus dem Schreiben des Papstes möchte ich nur ein Schatz festhalten: „Das erste Gesetz der Geschichte ist, dass sie nicht Unrichtiges zu sagen wagt, das zweite, dass sie nichts Wahres zu verscheigen wagt, das sie keinen Verdacht von Gunst oder Hass bietet.“ Dies ist eine Namenstagsfreude für mich.*“ *Ibid.*, s. 172–173.

¹⁸ Podle vydání Pastor, von L., *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Mit Benutzung des päpstlichen Geheim-Archives und vieler anderer Archive*, I, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance bis zur Wahl Pius' II. (Martin V. Eugen IV. Nikolaus V. Calixtus III.)*, 3./4. Auflage Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1901, nečíslovaná dvojstrana z úvodu knihy.

¹⁹ Možných pohledů je jistě více. Relativně kritický pohled poskytl Thomas Brechenmacher ve svém článku v rámci nedávno vydaného německo-francouzskojazyčného sborníku o Pastorovi: Brechenmacher, Thomas, *Ludwig (Freiherr von) Pastor (1854–1928). Bemerkungen zu Stilisierung, Sozialisation und Selbstverständnis eines Papsthistorikers*, in Sohn, Andreas, Verger, Jacques (Hg./éds.), *Ludwig von Pastor (1854–1928), Universitätsprofessor, Historiker der Päpste, Direktor des Österreichischen Historischen Instituts in Rom und Diplomat/Professeur, historien des papes, directeur de l'Institut historique autrichien de Rome et diplomate*, Verlag Schnell und Steiner, Regensburg, 2020, s. 125–142.

²⁰ „*Ranke's vielgelesenes Werk, Die römischen Päpste im 16. und 17. Jahrhundert', welches den Ruf dieses bedeutendsten von allen protestantischen Historikern Deutschlands begründete, bezeichnet auch in der neuesten Auflage im wesentlichen den Standpunkt, welchen die historische Forschung zur Zeit seines ersten Erscheines in den Jahren 1834–1836 einnahm. Die von dem hochbetagten Verfasser vorgenommenen Änderungen beschränken sich, abgesehen von dem Zusatze über die Zeit*

3 Závěr

Můžeme shrnout, že je znatelné, nakolik bylo Rankeho dílo významné – v jedné ze svých prací ho Josef Šusta označil za „historika z boží milosti“ – a do jaké míry bylo podkladem i pro dodnes využívanou Pastorovu práci.²¹ Požadavky na zpřístupnění pramenů, které by bylo jedním z předpokladů kvalitního výzkumu, mělo své echo i v pozdějších oficiálních dokumentech katolické církve.

Ačkoli nelze pominout zjevnou konfesní rivalitu, nebyla v tomto případě natolik výrazná, jak by se mohlo zdát. Důraz na argumentaci postavenou na autentických dokumentech a s použitím dobově uznávaných metodologických metod se skutečně stal půdou, na které se začala církevní historiografie shodovat, zároveň ale ukázal, že ani tato snaha nevede nutně ke shodě, protože výklad pramenů závisí na tom, kdo je vykládá. To je aspekt, který dějepisectví 20. století zvýraznilo obzvláště silně.²²

Pokud jde o církevní dějepisectví, pozornost si získaly postupně nejprve studie upravující některé zažité termíny jako (katolická) reformace a protireformace, reflektované mimo jiné i Rankem a Pastorem. Přelomovou studií byl v tomto ohledu zejména text slezského historika Huberta Jedina.²³ Následně se uplatnily zejména koncepty zdůrazňující společné prvky jednotlivých konfesí v rámci modernizační teorie, které se snažily poněkud zmírnit eventuální katolicko-protestantskou polemiku. Paradoxně se tím někdy teologické konfrontace (kdo byl/je ortodoxní?),

von 1829–1870, auf wenige Punkte. Von dem Zeitalter der Renaissance, für dessen Kenntnis in den letzten Jahrzehnten in Italie sowohl wie in Deutschland und Frankreich (hier namentlich von dem unermüdetlich thätigen Eugène Müntz) ein gewaltiges Material aufgehäust wurde, giebt er nur einen summarischen Überblick. Ein volles Verständnis des 16. Jahrhunderts aber ist ohne genaue Kenntnis gerade dieser Periode nicht zu erreichen. Die Notwendigkeit einer Neuerarbeitung der Papstgeschichte des 15. wie der drei folgenden Jahrhunderte ergab sich endlich aus der hochherzigen Wiedereröffnung des päpstlichen Geheim-Archivs durch Se. Heiligkeit Papst Leo XIII. Ranke konnte ebensowenig wie später Burckhardt, Voigt, Gregorovius und Creighton für ihre Zeit der Renaissance gewidmeten Werke das erwähnte Archiv benutzen.“ s. VII–VIII.

²¹ Šusta, Josef, *Dějepisectví, jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a v době nové*, Praha, Historický klub, 1946, s. 136.

²² „Myšlenka, že objektivní historický výzkum není možný, neboť neexistuje ani sám předmět tohoto výzkumu, získávala stále více stoupenců. Podle ní je historik vždy zajatcem svého vlastního myšlenkového světa a jeho myšlení a vnímání je určováno jazykovými kategoriemi, se kterými pracuje. Jazyk sice utváří skutečnost, avšak nevztahuje se k ní.“ Iggers, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*. Praha: NLN, 2002, s. 18.

²³ Jedin, H., *Katholische Reformation oder Gegenreformation?: ein Versuch zur Klärung der Begriffe nebst einer Jubiläumsbetrachtung über das Trinter Konzil*. Luzern: Josef Stocker, 1946.

považované v rámci historiografie de facto za nevhodné, možná překlenuly do jiné perspektivy (kdo byl/je více moderní?).²⁴

Pojetí Rankeho a Pastora se v kontextu tohoto vývoje, který je samozřejmě zejména v posledních desetiletích ještě mnohem pestřejší, než je prostor tohoto článku schopen nabídnout, může jevit možná přehnaně optimistické, jejich metodologie do značné míry překonaná a umístěná do poličky „klasika“. Právě proto, že jde o klasiky, je ale stojí za to občas přechíst a cenit si především toho, co je dodnes platné: snažit se i přes osobní zaujetí o takovou rekonstrukci pramenů, která nebude primárně apologetická, ale především odborně poctivá.

4 Použitá literatura

BELLIGNI, E., Modernité catholique, modernité protestante: Batailles historiographiques à l'époque contemporaine, In *Journal of Interdisciplinary History of Ideas* [online]. Università degli Studi di Torino, 2018, 7(13) [cit. 2022-09-21]. Dostupné z: <<https://www.ojs.unito.it/index.php/jihi/article/view/2838/2629>>.

GOLL, J., Jaroslava Golla vybrané spisy drobné. I. sv. Praha: Historický klub, 1928, 259 s.

CHADWICK, O., Catholicism and history: the opening of the Vatican Archives. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. 174 s. ISBN 0-511-86542-2.

Iggers, Georg G. Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě. Praha: NLN, 2002. 177 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 16. ISBN 80-7106-504-8.

JEDIN, H., Katholische Reformation oder Gegenreformation?: ein Versuch zur Klärung der Begriffe nebst einer Jubiläumsbetrachtung über das Trinter Konzil. Luzern: Josef Stocker, 1946. 66 s.

LEV XIII., Saepenumero considerantes, dostupné z: <https://www.vatican.va/content/leo-xiii/it/letters/documents/hf_l-xiii_let_18830818_saepenumero-considerantes.html>

MILLER, J., Mezi minulostí a přítomností: Cherusk Arminius jako reformátor církve. Jaroslav Miller, In: *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2014 s. 289–309. ISBN 978-80-87895-15-3.

PÁNEK, J, Günther Johannes HENZ, Leopold von Ranke in Geschichtsdanken und Forschung, I–II, Berlin, Duncker & Humblot, 2014, 679 + 800 s., ISBN 9783428143726, In *Český časopis historický* (2017), Roč. 115, č. 3, s. 821–825. ISSN 0862-6111.

²⁴ Belligni, E. 4. Modernité catholique, modernité protestante: Batailles historiographiques à l'époque contemporaine. *Journal of Interdisciplinary History of Ideas* [online]. Università degli Studi di Torino, 2018, 7(13) [cit. 2022-09-21]. Dostupné z: doi:10.13135/2280-8574/2838

PASTOR, von L., Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Mit Benutzung des päpstlichen Geheim-Archives und vieler anderer Archive, I, Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance bis zur Wahl Pius' II. (Martin V. Eugen IV. Nikolaus V. Calixtus III.), 3./4. Auflage Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1901

PETRÁČEK, T., Katolická církev, historici a církevní dějiny: papež Lev XIII. k posláni historikovy práce, In Církevní dějiny 3, č. 6 (2010), s. 119–126. ISSN 1803-0068.

RANKE, L., Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert. 1. Auflage. Bd. 1. Berlin: Verlag von Duncker und Humblot 1834. Cit podle: Deutsches Textarchiv <https://www.deustextarchiv.de/ranke_paepste01_1834/16>

RANKE, L., Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514. 2. Auflage. Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot, 1874. 544 s.

ŠTAIF, J., Historici, dějiny a společnost: historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790–1900. Část I., II. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1997. 392 s. ISBN 80-85899-29-9.

ŠUSTA, J., Dějepisectví, jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a v době nové, 2. vydání. Praha: Historický klub, 1946. 222 s.

WÜHR, W., (Hg.), Ludwig Freiherr von Pastor 1854–1928. Tagebücher-Briefe-Erinnerungen. Heidelberg: F. H. Kerle Verlag, MCML. 949 s.

5 Kontakt na autora

Mgr. Pavel Bandouch

Ječná 2, 120 00 Praha 2 – Nové Město

Email: bandouchp@seznam.cz

Sběratelská činnost Arnolda Skutezkého pod tíhou předsudků

Collecting Activity of Arnold Skutezky under the Burden of Prejudices

Kateřina Vajdáková

Anotace: Arnolda Skutezkého (1850–1936), v moravském prostředí známého průmyslníka, a především milovníka a sběratele umění židovského původu, jistě můžeme řadit k předním a důležitým osobnostem evropského sběratelství. Narozen do druhé poloviny 19. století, kdy se práva a životní podmínky židovského obyvatelstva v Brně rapidně mění, začíná i jeho rodina podnikat ve vlnářském průmyslu. Díky rostoucímu obchodu a zisku společenského postavení vzniká pro Skutezkého prostor pro jeho největší vášně: sběratelství umění.

Zlaté časy prosperity století 19., však vystřídalo století nové, kdy se Skutezky jako německy mluvící Žid žijící v Brně ocitá po rozdělení Rakouska-Uherska a vzniku první republiky nejen v krizi finanční, rodinné, ale je již konfrontován i s protizhidskými a protiněmeckými náladami.

Příspěvek si klade za cíl na základě dosavadních zjištěných informací z pramenného výzkumu seznámit čtenáře s osobou a životem samotného sběratele a na základě rekonstrukce jednotlivých sbírkových celků představit některé nové poznatky týkající se jeho sběratelské činnosti

Klíčová slova: sběratelství umění, kresby, židovská komunita v Brně, vlnářský průmysl, přelom 19. a 20. století

Summary: Arnold Skutezky (1850-1936), a well-known industrialist in the Moravian region and a great art lover and collector of Jewish origin can indeed be placed among the leading and essential personalities of European art collecting. Born in the second half of the 19th century, when the rights and living conditions of the Jewish population in Brno were changing rapidly, his family also started a business in the wool industry. The growing trade and the rise in his social status created an opportunity

for Skutezky to pursue his greatest passion: art collecting. The golden times of prosperity of the 19th century, however, were replaced by a new century, when Skutezky, as a German-speaking Jew living in Brno, finds himself not only in a financial and family crisis after the division of Austria-Hungary and the establishment of the First Republic, but is already confronted with anti-Jewish and anti-German sentiments.

The paper aims to introduce the reader the person and life of the collector himself on the basis of the existing information from the archive research and to present some new information about his collecting activities on the basis of the reconstruction of individual collection units.

Key words: art collecting, drawings, Jewish community in Brno, wool industry, turn of the 19th to 20th century

1 Sběratelská činnost Arnolda Skutezkého

Průmyslník, filantrop, a především milovník umění Arnold Skutezky (1850–1936), se narodil Ignáci (1822–1901) a Theresii (1836–1880) rozené Engelové v polovině 19. století v Lomnici u Tišnova. Jako prvorozený syn v židovské rodině byl od útlého věku veden k podnikání v rodinné firmě zaměřené na výrobu vlněného zboží, jež byla známá pod názvem *Bernhard Engel et Comp.*²⁵ Jeho tvůrčí a podnikavá mysl mu v pozdějším věku umožnila uskutečnit jeho celoživotní touhu, a to vybudování kolekci uměleckých předmětů. Ačkoli se jméno Arnolda Skutezkého řadí k předním sběratelům umění zaměřených na kresebné práce nejen u nás, ale i ve střední Evropě, nebyla prozatím sepsána žádná monografická publikace sledující jeho životní osudy či sbírkovou činnost.

Skutezky se snažil vytvořit jedinečné umělecké kolekce, a to nejen pro vlastní potěchu, ale rovněž pro obohacení a zpřístupnění je široké veřejnosti. Stejně tak tomu bylo i u dalších soukromých sběratelů na počátku 20. století, kteří se snažili, aby jejich privátní kolekce, které za svého života schraňovali, nebyly po jejich smrti rozděleny či rozprodány. Začali chápat své sbírky nejen jako soukromý majetek, ale jejich cílem bylo poskytnout je i širšímu okolí.²⁶ V průběhu života se Skutezkému podařilo vybudovat nejen vlastní obrazovou galerii starých mistrů, ale i sbírku kreseb, tisků, mincí a medailí, jako i starožitností či uměleckohistorické literatury.²⁷

²⁵ B. Smutný: *Brněnští podnikatelé a jejich podniky: 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno: Archiv města Brna, 2012. s. 406.

²⁶ L. Slaviček: „*Sobě, umění, přátelům.*“ *Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*, Brno: Barrister & Principal, 2007. s. 196.

²⁷ J. Kroupa: *Sběratelé – Arnold Skutezky*, In Svobodová, K. (ed.): *Donátoři, mecenáši, sběratelé* (katalog výstavy). Brno: Moravská galerie v Brně, 2010. s. 85–91.

V Brně, podobně jako ve Vídni, byla pro rozkvet kultury a ekonomického růstu města určující početná židovská komunita, která se zde etablovala v polovině 19. století. Do roku 1850 byl povolen pobyt v centru města pouze tolerovaným Židům vlastníci zvláštní doklad k trvalému setrvání. Nicméně po tomto roce přicházeli Židé do Brna z různých částí monarchie, a to nejen z Moravy, ale také z Uher a Slezska zejména za příležitostmi, které nabízel rozvíjející se vlnářský průmysl.²⁸ V devadesátých letech 19. století Skutezky zahájil vlastní podnikání v zakoupené budově starého cukrovaru v Rajhradě, kde založil továrnu nezvanou *Gross Raigerner Filzwaren und Hutfabrik*, která se soustředila na výrobu v té době oblíbeného plstěného zboží. Firma se prosadila nejen na domácím trhu, ale své výrobky expandovala i na zahraniční zejména anglický trh.²⁹ Stabilní podnik a jeho zisky umožnily Skutezkému věnovat značné finanční prostředky nejen na dobročinné účely, ale rovněž i na akvizice předmětů do uměleckých sbírek.

V roce 1881 se Arnold oženil s Berthou (1861–1936) rozenou Redlichovou, jenž byla jednou z devíti dětí Friedricha Redlicha (1828–1894),³⁰ velmi bohatého průmyslníka, který vlastnil továrnu na výrobu jemných vlněných tkanin *Friedrich Redlich, Feintuch – und Schafwollwaren Fabrik Brno*, patřící k jedné z předních společností rakouského textilního průmyslu.³¹ Jak Arnold, tak i jeho milovaná žena Bertha pocházeli z hluboce věřících židovských rodin a oba našli zálibu v umění a jeho sběratelství, na kterém se Bertha rovněž aktivně podílela. Poklidný rodinný život však utrpěl velkou ránu v podobě úmrtí jediné zbožňované dcery Theresy (1882–1900), jenž zesnula ve svých nedožitých osmnácti letech. Ve sbírkách Moravské galerie v Brně je dochována busta dcery Theresy od sochaře Arthura Kaana (1864–1940) s nápisem na plaketě: „*To, co dál potápí zářící slunce ve vzdouvajícím se moři věčného času / neúprosně vede osud, vede do nekonečna míru*“.³² Na židovském hřbitově v Brně, kde je

²⁸ J. Klenovský: *Brno židovské. Historie a památky židovského osídlení města Brna*. Praha: Grada, 2016. s. 15., L. Fasora: Brno. „Rakouský Manchester“ na cestě k občanské společnosti a národnostnímu rozkolu, In Mitáček, J. (ed.): *Moravská města na prahu moderní doby. Každodennost obyvatel moravských metropolí 19. a počátku 20. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013. s. 5–15.

²⁹ B. Smutný: *Brněnští podnikatelé a jejich podniky: 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno: Archiv města Brna, 2012. s. 406.

³⁰ S. Schober-Bendixen: *Die Tuch-Redlichs. Geschichte einer jüdischen Fabrikantenfamilie*. Wien: Amalthea Signum, 2018. s. 36.

³¹ B. Smutný: Studie. Moravský Manchester. Historie textilního průmyslu v Brně 1764–2014, In Zapletal T. (eds.). *Brno – Moravský Manchester*. Brno: Moravská galerie v Brně, 2014. s. 14–35.

³² Moravská galerie (dále MG), inv. č. E 926, Artur Kaan, *Theresa Skutezky*, (21. 5. 1882–13. 5. 1900), kolekce starožitností, dříve zapsána pod číslem U 12474. „*Der Jenseits die leuchtend Sonne senkt im wogenden Meere der ewigen Zeit/ das Schicksal unerbittlich lenkt, er führt zu des Friedens Unendlichkeit*“

pochována celá rodina, je rovněž její socha od výše zmíněného sochaře v nadživotní velikosti, která je v tomto prostředí zcela unikátní.³³

Pozadí těchto tragických životních událostí je patrné i na skladbě jednotlivých kolekcí, kde si můžeme všimnout mnoha předmětů zobrazujících hrající si děti či téma mateřství. Není také náhoda, že jeho vášeň pro sběratelství kresby vzrostla zejména po smrti jeho dcery, kdy můžeme sledovat zvyšující se počet nákupů děl zejména po roce 1900.³⁴ Skutezky s manželkou po jejím úmrtí založili také nadaci pojmenovanou po jediné dceři, která měla za účel podpořit chudé židovské dívky a poskytnout jim věno.³⁵ Časy prosperity dlouhého 19. století, kdy se Skutezkému dařilo v podnikání, byl úspěšný v budování fungující firmy a vytvořil svou sbírku starožitností, numismatiky, obrazů a tisků, však vystřídaly těžké časy století nového. Rozdělením monarchie skončily i Skutezkého podnikatelské aktivity, kdy svou firmu na plstěné zboží prodal a získané peníze použil na koupi původně barokního zámku s rozsáhlým parkem v Řečkovicích, kde plánoval instalaci nejen své obrazové kolekce starých mistrů, ale i dalších sbírkových celků. Nicméně v roce 1919 byl vydán zákon o konfiskaci bytů a Skutezkého nemovitost ohrožovalo její zabránění a rozčlenění na více ubikací, kterých byl po první světové válce značný nedostatek.³⁶ Také měnovou reformou přišel o velké množství peněz, a proto přistoupil na prodej své kolekce obrazů do obrazárny Moravského zemského muzea, aby si tak byl schopen zachovat životní úroveň, na kterou byl zvyklý. Díky tomu, že Skutezkého kolekce přešla ve dvou fázích v roce 1923 a v roce 1939 do obrazárny Moravského zemského muzea, zůstala sbírka z větší části nerozdělena.³⁷

Již před první republikou panovala v Brně z hlediska národnostních vztahů napjatá atmosféra, ale po rozdělení Rakouska-Uherska a vzniku první republiky se zejména německy mluvící část obyvatelstva, která byla do té doby pro město považována za určující, stala pro nově vzniklou společnost spíše přítěží, vůči které bylo nutné se

³³ P. Tomášek: Způsoby vizuální dokumentace uměleckých sbírek v éře fotografie. Příklad dvou brněnských soukromých kolekcí z první poloviny 20. století, In *Opuscula historiae artium* 60, č. 1. Brno: Seminář dějin umění, 2011. s. 20–29.

³⁴ Archiv Moravské galerie v Brně (dále AMG): Arnold Skutezky. *Katalog akvizic 1873–1934*. rkp., Moravská galerie v Brně, grafická sbírka.

³⁵ Stadt und Landchronik. Therese Skutetzky'sche Brautausstattungsstiftung, *Tagesbote* 51, č. 121, 13. 3. 1901. s. 10.

³⁶ Z. Kazlepka: Obrazárna v ohrožení. Zápas o umístění galerie Arnolda Skutezkého na zámku v Řečkovicích, In *Bulletin Moravské galerie v Brně, ročník* 83. Brno: Moravská galerie v Brně, 2021. s. 10.

³⁷ H. Karkanová: Počátky a vývoj výtvarných sbírek Muzea města Brna, In *Forum Brunense*, Brno: Muzeum města Brna, 1994. s. 44–49.

vymezit.³⁸ Bohaté dědictví výrobců látek, patřících především k německy mluvící části společnosti, kteří byli pro město velmi váženými a významnými občany, bylo zapomenuto, zejména kvůli politickým událostem minulého století.³⁹

Ve třicátých letech, kdy ve střední Evropě sílily protizhidské a protiněmecké nálady, Skutezky, který většinu života prožil v Brně a zasloužil se nejen o jeho průmyslovou prosperitu, ale především o kulturní rozvoj města, zůstal v ústraní. V obavách o budoucnost své rodiny, se věnoval především své největší vášni: sbírce kreseb. Již za svého života byl znám jako vášnivý sběratel po celé střední Evropě, o čemž svědčí i mnoho zahraničních článků stejně jako velké množství kontaktů s předními historiky umění či řediteli kulturních institucí, jako byl například ředitel vídeňské Albertiny Josef Meder (1857–1934) či ředitel grafického kabinetu v Drážďanech Max Lehrs (1857–1938).⁴⁰ A právě tato kresebná sbírka se stala jeho největší vášní a potěšením, a po smrti manželky v roce 1936 také i útěchou.⁴¹ Kresba jako hlavní předmět sběratelské činnosti byla vcelku neobvyklou záležitostí, na niž v našem prostředí zaměřovalo svůj zájem jen několik málo osobností, například další židovský sběratel Artur Feldmann (1877–1941) či Ludwig Brüll (1867–1929)⁴² na Moravě a Jiří Karásek ze Lvovic (1871–1951) v Čechách.⁴³ Dosavadní výzkum zaměřený na sběratelskou činnost bývá soustředěn především na obrazové sbírky, méně však už na kresebné umění, které bylo často součástí kolekcí sběratelů.

Skutezkého kresebná sbírka obsahující přes 900 kreseb, které jsou z větší části uloženy v nynější Moravské galerii, zahrnuje práce nejen italské, rakouské či anglické, ale i nizozemské provenience.⁴⁴ Ačkoli záměrem Skutezkého bylo získávat práce mistrů, u velkého množství kreseb vidíme, že atribuce, s nimiž byly zakoupeny, neobstály při novodobém znaleckém posouzení, často se jedná spíše o kopie, práce žáků či následovníků. Dobrým příkladem mohou být práce, které Skutezky kupoval

³⁸ J. Klenovský: *Brno židovské. Historie a památky židovského osídlení města Brna*. Praha: Grada, 2016. s. 21.

³⁹ L. Fasora: *Brněnské textilní dělnictvo 1765–1914*, In Zapletal T. (eds.). *Brno – Moravský Manchester*. Brno: Moravská galerie v Brně, 2014. s. 36–47.

⁴⁰ A. Gnann, Schödl H. (Hrsg.): *Spurensuche. Die Sammlung Arthur Feldmann und die Albertina*, Wien: Albertina, 2015. s. 7.

⁴¹ AMG: Arnold Skutezky, *Mein Lebensweg*, 1936, fond UPM, kart. č. 158, inv. č. 241, f. 137.

⁴² Z. Kazlepka: Prostějovská sbírka Ludwiga Brüllla. Zaměřeno na kresbu 16. až 19. století, In *Verba volant, scripta manent. Příspěvky z kolokvia o kresbě a grafice. Anně Rollové k narozeninám*, Praha: Národní galerie, 2006. s. 3.

⁴³ R. Dačeva (ed.): *Sen o říši krásy* (katalog výstavy). Praha: TIGRIS, 2001.

⁴⁴ Z. Kazlepka, M. Zlatohlávek: *Rozmanitost kresby. Italská kresba vrcholného a pozdního baroku v českých a moravských veřejných sbírkách*, Praha 2016.

jako originály od Rembrandta van Rijna (1606–1669).⁴⁵ Sběratel díla získával zejména na významných aukcích ve Vídni či Mnichově, a také díky spolupráci s antikváři a obchodníky s uměním.

Sběratelství v brněnském prostředí byla v předchozích letech věnována značná pozornost, zejména v publikacích profesora Lubomíra Slavíčka,⁴⁶ mapující soukromé sběratelství na našem území od 17. po 1. polovinu 20. století. Tomuto fenoménu věnovali svůj zájem taktéž i další umělecko-historičtí badatelé.⁴⁷ V článcích či kapitolách knih věnovaných Skutezkému si však můžeme všimnout, že současný rozsah vědeckého bádání poskytuje pouze základní informace týkající se jeho života, sběratelských začátků, rozprodeje sbírek, jako i odkazu a zajištění uměleckých předmětů pro budoucí generace.⁴⁸ V odborné literatuře se po téměř jedno století zakořenila jistá nesprávná mínění o jeho uměleckých kolekcích, která často přetrvávají i nadále.

Jedním z nich je přesvědčení, že ke Skutezkého sběratelské činnosti se nedochoval dostatek archivních pramenů a nejspíše právě proto jsou v textech zaměřených na jeho osobu vždy citovány velmi podobné zdroje. Nicméně prameny zejména v archivu Moravského zemského muzea, které tvoří největší část pramenného materiálu skládajícího se z několika archivních kartonů, nebyly dosud publikovány. Spolu s dokumenty z archivu Moravské galerie, Moravským zemským archivem, archivem Národního památkového ústavu v Brně a Archivem města Brna, je k dispozici rozsáhlá dokumentace mapující nejen Skutezkého sběratelskou činnost, ale i rodinné zázemí a podnikání. Takovéto množství historického materiálu, ať už se jedná o soupisy jednotlivých sbírek, či o sledování osudů jednotlivých sbírkových celků, je vcelku vzácné a u jiných soukromých sběratelů často není dochováno.

Předpokládá se také, že Skutezky kromě jiného sbíral rovněž miniatury.⁴⁹ Ty skutečně byly součástí vybavení domácnosti, nicméně se jednalo o sběratelskou činnost

⁴⁵ J. Kroupa: *Nizozemská kresba 16.–18. století ze sbírek Moravské galerie v Brně*, Brno: Moravská Galerie v Brně, 1991. s. 3, 8.

⁴⁶ L. Slavíček...z vřelé lásky k mně drahému Brnu a k mým spoluobčanům...Gomperzova sbírka a její odkaz v kontextu dobového sběratelství, In Svobodová, J., Svobodová, K. (ed.): *...z lásky k umění a sobě pro radost...Umělecká sbírka Heinricha Gomperze. (1843–1894) /...aus Liebe zur Kunst, welche meine Freude war...Die Kunstsammlung Heinrich Gomperz. (1843–1894)*, Brno: Moravská galerie v Brně, 2004.

⁴⁷ Zdeněk Kazlepka, Kateřina Svobodová, Vít Vlnas, Jindřich Chatrný, Marcela Rusinko a další.

⁴⁸ J. Kroupa: *Sbírka A. Skutezkého v Moravské galerii v Brně*, In Zlatohlávek, M. (ed.), *Italské renesanční umění z českých sbírek: Kresby a grafika*. Praha: Národní galerie, 1997. s.9–10.

⁴⁹ Z. Kazlepka, *Obrazárna v ohrožení. Zápas o umístění galerie Arnolda Skutezkého na zámku v Řeckovicích*, In *Bulletin Moravské galerie v Brně, ročník 83*. Brno: Moravská galerie v Brně, 2021. s. 9.

jeho manželky Berthy.⁵⁰ Ta po své smrti odkázala sbírku své neteři Irmě Oesterreicherové (1896–1978), které byl majetek za války zkonfiskován, a proto není dnešní osud této sbírky znám.⁵¹ Na základě dohledaného pramenného materiálu byly vytvořeny seznamy jednotlivých kolekcí, zejména díky dochovaným archivním seznamům numismatické sbírky, sbírky starožitností, obrazů, kreseb a knihovny, na jejichž základě bylo možno dohledat jednotlivá inventární čísla v kulturních institucích. Ze získaných informací tak lze konstatovat, že v obrazové galerii se Skutezky zaměřoval především na nákup nizozemské malby s akcentem na 17. století, a ve sbírce kresby zejména na práce rakouské, italské a nizozemské, které tvoří největší část tohoto souboru.

2 Závěr

Skutezkého kolekce jsou výjimečným příkladem téměř nedotčených sbírek, které se tak vyhnuly zkáze a zániku, kterému čelila řada dalších soukromých sbírek. Sbíрка kresby přispěla ve své době ke spoluutváření kulturního názoru a k rozvoji společenského života, jako i k rozkvětu kreslířského poznání ve stredo-evropském kontextu. Sběratelskou činnost započal již ve svém mládí, ale k rozsáhlým a cíleným koupím došlo až na počátku 20. století, kdy se zcela zaměřil na nákupy kreseb a jím vytvořená kolekce se stala jednou z nejvýznamnějších v našem prostředí.⁵² Možná je dnes, s časovým odstupem, který je často nutný k nalezení skutečného porozumění, ten správný okamžik pokusit se rekonstruovat a znovu prozkoumat sbírku, která by mohla být časem zapomenuta, stejně jako je tomu sbírek jiných.

⁵⁰ Archiv Moravského zemského muzea: *Akviziční korespondence (1919–1961)*. karton č. 15, složka č. 83. Nabídka sbírky A. Skutezkého (1937), folio 439–447.

⁵¹ S. Schober-Bendixen: *Die Tuch-Redlichs. Geschichte einer jüdischen Fabrikantenfamilie*. Wien: Amalthea Signum, 2018. s. 13–14.

⁵² J. Kroupa: *Nizozemská kresba 16.–18. století ze sbírek Moravské galerie v Brně*, Brno: Moravská Galerie v Brně, 1991. s. 3.; A. Gnann, Schödl H. (Hrsg.): *Spurensuche. Die Sammlung Arthur Feldmann und die Albertina*, Wien: Albertina, 2015. s. 7.; AMG: Arnold Skutezky, *Mein Lebensweg*, 1936, fond UPM, kart. č. 158, inv. č. 241, s. 5–6.

3 Použitá literatura a prameny

- Archiv Moravského zemského muzea: *Akviziční korespondence (1919–1961)*. karton č. 15, složka č. 83. Nabídka sbírky A. Skutezkého (1937), folio 439–447.
- Archiv Moravské galerie v Brně (dále AMG): Arnold Skutezky. *Katalog akvizic 1873–1934*. rkp., Moravská galerie v Brně, grafická sbírka.
- AMG: Arnold Skutezky, *Mein Lebensweg*, 1936, fond UPM, kart. č. 158, inv. č. 241, f. 137.
- DAČEVA R. (ed.): *Sen o říši krásy* (katalog výstavy). Praha: TIGRIS, 2001. ISBN 80-86339-05-X.
- FASORA, L., MITÁČEK, J. (ed.). *Moravská města na prahu moderní doby. Každodennost obyvatel moravských metropolí 19. a počátku 20. století*. 1. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013. s. 5–15. ISBN 9788070284001.
- GRANN, A., SCHÖDL H. (Hrsg.): *Spurensuche. Die Sammlung Arthur Feldmann und die Albertina*, Wien: Albertina, 2015, s. 7. ISBN 978-3-205-20098-7
- KARKANOVÁ, H.: Počátky a vývoj výtvarných sbírek Muzea města Brna, In *Forum Brunense*, Brno: Muzeum města Brna, 1994. s. 44–49. ISBN 80-901969-0-X.
- KAZLEPKA, Z.: Obrazárna v ohrožení. Zápas o umístění galerie Arnolda Skutezkého na zámku v Řečkovících, In *Bulletin Moravské galerie v Brně, ročník 83*. Brno: Moravská galerie v Brně, 2021. s. 4–15. ISSN 0231-5793.
- KAZLEPKA, Z.: Prostějovská sbírka Ludwiga Brüllla. Zaměřeno na kresbu 16. až 19. století, In *Verba volant, scripta manent. Příspěvky z kolokvia o kresbě a grafice. Anně Rollové k narozeninám*, Praha: Národní galerie 2006. s. 3. ISBN:80-7035-349-X.
- KLENOVSKÝ, J. *Brno židovské. Historie a památky židovského osídlení města Brna*. 1. vyd. Praha: Grada, 2016. s. 15. ISBN 978-80-271-0199-3.
- KROUPA, J. *Nizozemská kresba 16.–18. století ze sbírek Moravské galerie v Brně*, Brno: Moravská Galerie v Brně, 1991. s. 3, 8.
- KROUPA, J. Sbíрка A. Skutezkého v Moravské galerii v Brně, In Zlatohlávek, M. (ed.), *Italské renesanční umění z českých sbírek: Kresby a grafika*. 1. vyd. Praha: Národní galerie, 1997. s. 9–10. ISBN 80-7035-119-5.
- KROUPA, J., SVOBODOVÁ, K. (ed.). *Donátoři, mecenáši, sběratelé* (katalog výstavy). 1. vyd. Brno: Moravská galerie v Brně, 2010. s. 85–91. ISBN 978-80-7027-222-0.
- SCHOBER-BENDIXEN, S. *Die Tuch-Redlichs. Geschichte einer jüdischen Fabrikantenfamilie*. 1. vyd. Wien: Amalthea Signum, 2018. s. 36. ISBN 978-3990500804.
- SLAVÍČEK, L. ... z vřelé lásky k mně drahému Brnu a k mým spoluobčanům... *Gomperzova sbírka a její odkaz v kontextu dobového sběratelství*, In Svobodová, J., Svobodová, K. (ed.): ... z lásky k umění a sobě pro radost... Umělecká sbírka Heinricha Gomperze. (1843–1894) /...aus Liebe zur Kunst, welche meine Freude

- war...Die Kunstsammlung Heinrich Gomperz. (1843–1894), Brno: Moravská galerie v Brně, 2004. ISBN 80-7027-127-2.
- SMUTNÝ, B. *Brněnští podnikatelé a jejich podniky: 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. 1. vyd. Brno: Archiv města Brna, 2012. s. 406. ISBN 978-80-86736-28-0.
- SMUTNÝ, B., ZAPLETAL, T. (eds.). *Brno – Moravský Manchester*. 1. vyd. Brno: Moravská galerie v Brně, 2014. s. 14-35. ISBN 978-80-7027-277-0.
- TOMÁŠEK, P.: Způsoby vizuální dokumentace uměleckých sbírek v éře fotografie. Příklad dvou brněnských soukromých kolekcí z první poloviny 20. století, In *Opuscula historiae artium* 60, č. 1. Brno: Seminář dějin umění, 2011. s. 20–29. ISSN 1211-7390.

4 Kontakt na autora

Kateřina Vajdaková
Masarykova univerzita Brno
Filozofická fakulta
Seminář dějin umění
Arne Nováka 1
602 00 Brno střed
Email: vajdakovakaterina@gmail.com
Školitel: prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc.

Biografie Alfreda Fuchse jako legenda

The Biography of Alfred Fuchs as a Legendary

Petra Černá

Anotace: Příspěvek se zabývá analýzou přístupů ke zpracování biografie katolického novináře Alfreda Fuchse (1892–1941). Snaží se odpovědět na to, nakolik Fuchsovův netradiční život s jeho tragickým koncem ovlivnil autory prací o jeho životě. Vzhledem k tomu, že se narodil do židovské rodiny, ale už v mládí se začal zajímat o katolickou církev, ke které později konvertoval, a k jeho smrti v koncentračním táboře, byla v jeho životopisech často upřednostňovaná křesťanská mučednická tematika. Hlavní otázky příspěvku směřují na to, jak jednotliví autoři ke zpracování jeho životopisu přistupovali, které části jeho života v biografiích zdůrazňovali a které naopak upozadili, a především nakolik v nich převládá určitý společný legendistický rys.

Klíčová slova: Alfred Fuchs, biografie, legenda, katolická církev, mučednictví, konverze, novinář

Summary: This contribution analyses the approaches to the biography of the Catholic journalist Alfred Fuchs (1892–1941) and tries to answer to what extent Fuchs' unconventional life with its tragic ending has influenced the authors of works about his life. Because he was born into a Jewish family but at a young age became interested in the Catholic Church, to which he later converted, and because of his death in a concentration camp, Christian martyrdom has often been a preferred theme in his biographies. The main questions of the paper are directed at how individual authors interpreted his biography, which parts of his life they emphasized and which they neglected, and above all to what extent a certain common legendary feature prevails in their biographies.

Key words: Alfred Fuchs, biography, legendary, Catholic Church, martyrdom, conversion, journalist

1 Úvod

Legenda jako jeden z typů hagiografického žánru nezůstala tématem pouze středo-věku. Ve dvacátém století bylo nadále „vzbuzení úcty ke svatým a ne věrné historické vyličení jejich životů“ (Vodáková, 2022) prostředkem katolických autorů, ovšem o legendu měli zájem i autoři z opačného tábora, kteří ji na rozdíl od předchozí skupiny nepoužívali v tradiční podobě, ale využívali jejích prvků k vyslovení národních a sociálních požadavků. Postupně legendy dostaly další funkci, staly se symbolem naděje v přežití národa v časech ohrožení (Mocná, Peterka, 2004, s. 347). Prvky legend se do literárních děl s biografickým námětem dostávají i ve 21. století, v tomto ohledu je například možné zmínit výzkum knih Miloše Doležala Eliškou Hercovou (2020).

Protože postava Alfreda Fuchse dosud není komplexně zpracovaná a zatím se ani nedostala do dostatečně širokého povědomí, je důležité se podívat na díla, která doposud obraz Fuchse v českém prostředí utvářela. Příspěvek si proto klade za cíl analyzovat a porovnat biografie novináře a spisovatele Alfreda Fuchse a posoudit, zda jejich autoři byli při svých interpretacích ovlivněni svými názory na Fuchse, kvůli čemuž přímo nebo nepřímo ve svých pracích použili prvky legendy. Jak Špelda (2009, s. 167) varuje, riziko sklouznutí k nevědeckému přístupu nelze podcenit, jinak se z biografie může stát hagiografie.

2 Základní údaje o životě Alfreda Fuchse

Novinář Alfred Fuchs se narodil roku 1892 v Praze do židovské rodiny. Od mládí se zajímal o židovství, dokonce uvažoval nad povoláním rabína. Své první články publikoval jako student v židovském tisku, například v týdeníku *Rozvoj* a později v *Kalendáři česko-židovském*. Postupně se začal zajímat také o křesťanství. Při studiu na filozofické fakultě Karlovy univerzity proto navštěvoval i přednášky na teologické fakultě. Nejvíce ho v té době ovlivnili profesori T. G. Masaryk a pozdější arcibiskup František Kordač. Po vojenské službě v době první světové války a krátkém působení ve funkci politického tajemníka židovského hnutí na Těšínsku nastoupil v roce 1921 jako redaktor do tiskového odboru předsednictva vlády a po pár letech se stal prezidentem odborové rady. Ve svém politickém přesvědčení měl blízko k tzv. Hradu a účastnil se schůzek pátečníků.

V roce 1921 v jeho životě nastala významná změna. I díky vlivu jeho manželky Miroslavy Poncové se po dlouhém uvažování a odkládání rozhodl nechat se pokřtít a tím oficiálně vstoupil do římskokatolické církve. Tato změna se neobešla bez komplikací, protože jeho konverze byla velmi rozebírána v tehdejším tisku. Časem se mu podařilo v církevním prostředí získat respekt, především díky jeho aktivitám – častému dopisování do mnoha křesťansky orientovaných periodik a denního tisku (mimo jiné *Archa*, *Křesťanská revue*, *Životem*, *Našinec*).

Kromě stovek novinových článků, podepsovaných nejčastěji zkratkou DRAF, publikoval také svoje překlady z němčiny a latiny, soubory anekdot, autobiografický román a přes dvacítku odborných a populárně-naučných knih. V nich se zabýval různorodými tématy, především vztahem náboženství a politiky. K jeho nejdůležitějším dílům patří *Demokracie a encykliky* (1936), *Nejnovější politika papežská* (1930), *Autorita* (1930) nebo *Kurs křesťanské státovědy* (1938).

Ve třicátých letech se Alfred Fuchs věnoval tematicce moci, přemýšlel nad definicí propagandy a odsuzoval nedemokratické režimy. Z těchto jeho myšlenek vznikla kniha *Propaganda v demokracii a diktaturách* (1938). Po vzniku Protektorátu Čech a Moravy na něj dolehla protizidovská opatření, byl vyslýchán gestapem a roku 1940 zatčen. Po věznění na Pankráci byl přes Terezín transportován do koncentračního tábora v Dachau, kde v roce 1941 zemřel krutou smrtí, která byla podle očitých svědků zapříčiněna tím, že byl při nuceném odklizení sněhu ve velkých mrazech dozorci poléván vodou. Pohřben byl pouze za účasti jeho dcery Evy opatem Anastázem Opaskem v Praze-Břevnově.

3 Metodologie

Příspěvek si pokládá otázkou, nakolik se biografie Alfreda Fuchse ocitají na pomezí historie a literárního díla a zda v této souvislosti lze mluvit o tom, že obsahují oslavné až legendistické prvky. Proto zkoumá, jaký přístup autoři biografií o Fuchsovi zvolili a co je cílem jejich textu. Dále, které pasáže Fuchsovy biografie upřednostnili, co z jeho působení zdůraznili a zda byla jejich interpretace Fuchse určitým způsobem zaujatá.

Pro účely tohoto příspěvku byla použita literárně-vědná metoda s kombinací metody analýzy a komparace. Vybráni byli tři autoři Fuchsových biografií, kteří svoje dílo napsali v různých dobách, aby bylo možné porovnat případný vývoj nazírání na Fuchse v čase. Prvním autorem byl Ctibor Mařan (1915–1990), který svoje knihy napsal krátce po Fuchsově smrti, a tak se stal prvním autorem, který s výzkumem této osobnosti začal. Druhým autorem byl Radomír Malý (*1947), který se Fuchsovi věnoval na přelomu 80. a 90. let 20. století a představuje jediného autora, který o Fuchsovi psal v době komunistického režimu. A posledním autorem byl Jan Podlešák (1942–2017), který svoji rigorózní práci o Fuchsovi vypracoval v nedávné době.

Katolický spisovatel Ctibor Mařan patřil k čelním představitelům zachování odkazu Alfreda Fuchse. Hned po válce inicioval vydání publikací *Kniha o Alfredu Fuchsovi* (Mařan, 1946 b), *Cesta do Damašku* (Mařan, 1946a) a *Křesťan a svět* (Fuchs, Mařan, 1948). Pro analýzu byly rozebrány všechny knihy současně. Z knihy o Alfredu Fuchsovi byly použity pouze pasáže psané Mařanem. Autor byl velmi ovlivněn tím, že byl Fuchsovým žákem na *Svobodné škole politických nauk*. Kládl důraz na Fuchsovu víru, a především na mravní přínos jeho díla a života. Ostatně to bylo typické pro

dobu třetí republiky, kdy se katolická církev snažila morálně legitimizovat a hlásila se proto k mučedníkům a vyznavačům z doby nacismu (Putna, 2017, s. 64).

Historik a novinář Radomír Malý svoji knihu *Alfred Fuchs: muž dvojí konverze* vydal v samizdatu v edici Přátelé v roce 1988. Samizdat v sedmdesátých a osmdesátých letech patřil k významným aktivitám katolické církve v Československu, pro mnohé věřící se tiskoviny staly formativními, mimo jiné díky tomu, že umožňovaly publikování jinak pronásledovaným či umlčeným autorům (Balík, Hanuš, 2013, s. 263). Po sametové revoluci byla kniha vydána v nakladatelství Cesta (Malý, 1990, s. 5). Pro rozbor byla použita pozdější verze. Podobně jako jiné publikace Malého, je tato kniha napsaná v populárně-naučném stylu a autor v ní nepracuje s poznámkovým aparátem.

Pedagog a judaista Jan Podlešák se zabýval především historickou judaistikou. Přes výzkum židovství se dostal k osobnosti Alfreda Fuchse, jemuž se věnoval v rigorózní práci nazvané *Život a dílo Alfréda Fuchse*, kterou obhájil v roce 2012. Oproti předchozím publikacím je tato práce napsána odborně. Navzdory tomu autor přiznal osobní motivaci vedoucí ho k výzkumu: „*Předkládanou disertační prací se snažím vrátit osobnost a dílo Alfréda Fuchse do dějin české kultury a v katolické církvi vzbudit nový zájem o jeho možnou beatifikaci. V hluboké úctě se skláním před památkou tohoto velkého člověka.*“ (Podlešák, 2012, s. 6)

Z metodologického hlediska nebyla při zkoumání životopisů kladena důležitost na správnost obsažených faktografických údajů, ale tematicky bylo vybráno pět aspektů, které byly rozebrány a zároveň porovnány napříč zmiňovanými autory. Jednotlivé okruhy byly vybrány za základě toho, že právě na nich se mohly projevit znaky možné interpretace osoby Fuchse, nekritičnost autorů k Fuchsovi a znaky hagiografického žánru. První bod se věnuje tomu, jak daný autor líčí Fuchsovu osobnost, jeho nadání a stinné stránky. Podle Sheldraka byli v legendách svatí často líčeni jako osoby nezasazené komplikacemi každodenního života a jejich špatné vlastnosti byly přehlíženy nebo považovány jen za výstřednosti (Sheldrake, 2003, s. 103). Druhý bod se týká toho, jak autor popisuje Fuchsovu činnost a kterou z jeho mnoha činností daný autor upřednostňuje. V tomto bodě je rovněž zvaženo, zda autor Fuchsovu aktivitu dává do souvislosti s hodnotami typickými pro hagiografii, tedy těmi, které podle něj mají být pro čtenáře důležité, ze kterých si může vzít příklad a kterým má věřit (Sheldrake, 2003, s. 101). Třetí bod se zabývá rolí Fuchsovy konverze. V tomto bodu je rozebráno, jakou důležitost daný autor Fuchsově konverzi přisuzuje a zda ji nějak stylizuje, neboť legendy se často skrze expresivní a strhující příběh snaží zaujmout čtenáře (Mocná, Peterka, 2004, s. 338). Čtvrtý bod se obrací k tomu, jak daný autor vnímá Fuchsovu smrt, zejména zda ji popisuje jako mučednickou smrt neboli násilnou smrt, kterou daná osoba podstoupila pro svoji křesťanskou víru (Mocná, Peterka, 2004, s. 338). Poslední, pátý bod rozebírá to, zda se v biografii nacházejí

další přímé nebo nepřímé odkazy o svatosti Fuchse. Ačkoli u Fuchse řízení s cílem prohlásit ho za svatého nebylo zahájeno, nemusí to znamenat, že by o něm legendy napsány být nemohly. Spíše naopak, podle Mocné a Peterky byly některé legendy sepsány právě za účelem podpoření beatifikace nebo kanonizace (Mocná, Peterka, 2004, s. 337) a také mohla být důvodem k jejich sepsání „*upřímná zbožnost autora*“ (Pavera, Všetická, 2002, s. 199).

4 Fuchsova osobnost, jeho nadání a stinné stránky

Mařan Fuchse představil jako člověka, který vynikal snad ve všech směrech, přičemž ve středu interpretace jeho osobnosti stojí vždy Fuchsova křesťanská víra: „*Obdivuhodná universalita ducha, zájmu a vědomostí, dominikánská filosofická erudice a františkánská prostota umožňovaly Dru Fuchsovi, aby bez běžných řečnických úskoků svého protivníka zdolal. Činil tak vždy se shovívaným taktem a nikdy své protivníky neporážel proto, aby vyvýšil své kvality a znalosti, nýbrž proto, aby odpůrce poznal velikost křesťanské pravdy.*“ (Mařan, 1946 b, s. 17) V podobně oslavném a nekritickém duchu pokračoval při popisu Fuchsových vlastností a talentů. Často jeho nadání uvažoval jako o darech a nešetřil chválou: „[...] *dar jazyků. Tím se nemíní jenom schopnost mluvit cizími jazyky – nýbrž i dar promluvit každému do hlubin jeho duše*“ (Mařan, 1946 b, s. 18). Další dar byla podle něj jeho paměť, kterou interpretuje jako nadpřirozenou, když při popisu používá slova podivuhodná (Mařan, 1946a, s. 25), a dokonce zázračná (Fuchs, Mařan, 1948, s. 11). Při Mařanově uvažování o negativních stránkách Fuchse je opět vidět, že se snažil Fuchse představit jen v tom nejlepším světle. Fuchsovy chyby spíše opomíjel, popřípadě je upozadil, nebo je nazíral pozitivně jako něco, co Fuchse posunulo v životě dál. Krizi v manželství, kterou Fuchs dlouze popisoval ve svém autobiografickém románě, zmínil pouze krátce a eufemisticky jako hledání vzájemné vnitřní harmonie (Fuchs, Mařan, 1948, s. 15). Nelze říct, že by k tématu přistupoval plně nekriticky, naopak podle Putny (Putna, 2010, s. 292) si všiml, že se Fuchs často opakuje, používá opětovně svoje oblíbené citáty i svoje pasáže z předchozích knih. Mařan se s tím musel vyrovnat při výběru Fuchsových textů do knihy *Křesťan a svět* (Fuchs, Mařan, 1948, s. 17). Zde Fuchsovo opakování zmínil, ale tuto Fuchsovu vlastnost viděl v pozitivním světle jako vývoj, rozvedení a zrání jeho myšlenek.

Oproti tomu Malý osobnost Fuchse interpretoval jako typ vědce a mystika (Malý, 1990, s. 12). Jeho nadání zvláštní důležitost nepřikládal, zároveň ale byl podle něj vyspělejší než jiní katolíci, protože dříve než ostatní pochopil, v čem spočívá pravé křesťanství (Malý, 1990, s. 26). Negativní stránky Fuchsovy osobnosti se nebál zmiňovat, vinu za krizi v manželství například přiznal Fuchsovi, a v této souvislosti zmínil některé jeho špatné vlastnosti (Malý, 1990, s. 15). Ovšem nakonec jeho nedostatky částečně omluvil, když konstatoval, že jim Fuchs podlehl stejně jako „*podlehlo už mnoho zbožných duší*“ (Malý, 1990, s. 17).

Podlešák v souvislosti s všestrannou Fuchsovou tvorbou vyzdvihl jeho „rozsáhlé a hluboké humanitní vzdělání“ (Podlešák, 2012, s. 146). Popis Fuchsova nadání Podlešák popsal daleko reálněji a na rozdíl od Mařana ho nepřisoudil nadpřirozenu, ale podobně jako Malý ho přisoudil Fuchsově vzdělání: „*Zamýšlíme-li se nad rozsáhlou literární činností Alfréda Fuchse, právem oceníme jeho mimořádné nadání a vzdělání i nesmírnou pracovitost, ze kterých tato tvorba vyrůstala.*“ (Podlešák, 2012, s. 147) Při hodnocení osobnosti Alfreda Fuchse vyzdvihl nejen jeho činnost, ale za základní vlastnosti jeho osobnosti považoval i „*ušlechtilý mravní profil a mučednickou smrt*“ (Podlešák, 2012, s. 148). Negativní stránky Fuchse zmínil především v souvislosti s jeho díly. Konstatoval rozvláčný styl autora a už zmíněné opakování myšlenek napříč jednotlivými knihami (Podlešák, 2012, s. 147). Podobně se nebál uznat, že některé Fuchsovy myšlenky se ukázaly časem jako mylné – například odmítnutí sionismu nebo rozumění ekumenismu jakožto unionismu (Podlešák, 2012, s. 151).

5 Fuchsova činnost

Vzhledem k Fuchsově konverzi na křesťanskou víru, přirovnal Mařan jeho život k životu svatého Pavla z Tarsu. K jejich spojení a zdůraznění prvku obrácení odkazuje i název Mařanovy knihy *Cesta do Damašku*. Fuchsovu činnost také často interpretoval jako apoštolát: „*Musí se posuzovat z hlediska apoštolátu pravdy, ve kterém ležela velikost Fuchse*“ (Mařan, 1946 b s. 19). Podobně jeho cesty po republice spojené s přednáškami nazval „*apoštolátskými cestami*“ či „*apoštolátskou prací*“ (Fuchs, Mařan, 1948, s. 16). Fuchsovu činnost proto stavěl jako vzor křesťanské práce. Do souvislosti s apoštolátským působením kladl i samotnou Fuchsovu smrt: „*stal [se] obětí svého apoštolátu mezi pohany*“ (Mařan, 1946a, s. 31).

Malý Fuchsovu činnost spíše popsal, než dále interpretoval a rozebral. V tomto smyslu v textu líčil Fuchsův kariérní vývoj přes různé pracovní pozice a zmínil dopisování do různých tiskovin a přednášení. Činnosti Fuchse zařadil pod pojmy myslitel, filozof a novinář (Malý, 1990, s. 13). Jedinou výjimku, kdy si autor dovořil spojit Fuchsovu činnost s vyššími cíli, tvořily nadpisy některých kapitol biografie, viz „*Služba slovem*“ a „*Svatost a svět*“. Velký prostor také věnoval Fuchsoým neshodám s hledáním svého místa v katolickém i sekulárním prostředí, kde byl často pro své názory nebo pro nepochopení odmítán. Fuchsova pracovní činnost však netvořila hlavní zaměření autorovy práce, spíše byla ve stínu jeho myšlenek, které Malý představoval napříč celou publikací.

Podlešák Fuchsovu činnost popsal objektivně, připomněl jeho kariéru, ale především ocenil vědecký a populárně-naučný přínos jeho literární činnosti. „*Bohatá katolická publicistika Alfréda Fuchse – nejen množství novinových a časopiseckých článků, ale i řada knih trvalé hodnoty –, které patří doba jeho mužné zralosti, udivuje už šíří jeho zájmu a hloubkou jeho erudice.*“ (Podlešák, 2012, s. 9) Při popisu jeho činnosti se ale

neubráníl emocím, když podobně jako Malý popsal, že se Fuchs v katolickém táboře setkal s nepochopením a podezíráním: „*Fuchsova mnohostranná činnost ve prospěch katolické církve však měla i příchuť trpkosti, ba bolesti.*“ (Podlešák, 2012, s. 9)

6 Fuchsova konverze

Mařan Fuchsův křest vnímal jako přelomový okamžik, po kterém nastává „*ona horečná práce žurnalistická, překladatelská, přednášková a publicistická*“ (Mařan, 1946 b, s. 19). Křest u něj interpretoval jako výrazné obrácení v dosavadním životě, k čemuž ho opět přivedlo přirovnání Fuchse ke svatému Pavlu: „*Fuchs byl od svého křtu jedním z nejhorlivějších apoštolů, jak už to bývá u následovníků sv. Pavla*“ (Mařan, 1946 b, s. 16). Fuchsovu konverzi dále líčil jako zápas: „*Konverze Fuchsova byla dlouhý úporný boj se sebou samým, se starými židovskými tradicemi, se skepsí i nedostatkem pochopení u nových bratří v Kristu.*“ (Mařan, 1946a, s. 13) Autor sám připustil, že se může zdát, že Fuchsovu konverzi přecenil, ale obhajoval to například tím, že v době Fuchsova křtu byla upřímně míněná konverze židů vzácná (Mařan, 1946a, s. 12).

Důležitost křtu je z pojetí Malého patrná už z titulu knihy. Fuchsovu konverzi autor přejal z rozdělení samotného Fuchse z jeho autobiografického románu. Vykládal ji proto jako proces ve dvou krocích. První konverzi datoval už do Fuchsova mládí, kdy se začal zajímat o křesťanství a později po určitou dobu zvažoval kariéru kněze, a druhou už spojil se samotným křtem v době Fuchsovy dospělosti. Právě druhé konverzi věnoval Malý mnoho prostoru, kde podrobně popsal Fuchsovu vnitřní změnu přístupu k víře a jeho úvahy na toto téma (Malý, 1990, s. 15).

Na rozdíl od předchozích autorů nevyložil Podlešák Fuchsovu konverzi jako jeden nebo dva zásadní přelomy v životě, ale strážlivěji ji interpretoval jako dlouhodobý proces: „*Fuchsův trvalý zájem o katolictví a postupné sblížování se s ním vyvrcholily roku 1921 náboženskou konverzí*“ (Podlešák, 2012, s. 8). Především ji ale podle něj Fuchs nevnímal jako přelom ve smyslu odstřižení se od svého židovství: „*V přijetí katolictví spatřoval dovršení svého židovství, jež samozřejmě nikdy nezapíral. Ke svému židovskému původu se nadále vždy hlásil a s úctou se vyjadřoval o židovských náboženských, etických a kulturních tradicích.*“ (Podlešák, 2012, s. 8) Obdobně jako Mařan Fuchsovu veřejnou aktivitu po konverzi hodnotil jako „*velmi intenzivní*“ (Podlešák, 2012, s. 9).

7 Fuchsova (mučednická) smrt

Mařan vylíčení Fuchsovy smrti oproti jeho životu předimenzoval a otevřeně pracoval s pojmem mučedník. Fuchs se podle něj „*stává prototypem mučednictví*“ (Mařan, 1946a, s. 11). Německou říši přirovnal k Římské říši a Fuchse analogicky k mučedníkům z „*prvních dob křesťanských*“ (Mařan, 1946 b, s. 13). Proto byla pro Mařana nejdůležitějším prvkem u Fuchse i v době smrti jeho víra: „*Velikost života Fuchsova*

a jeho smrti není v tom, že byl pokřtěný žid, neboť bylo a je mnoho pokřtěných židů, ani v tom, že byl umučen v koncentračním táboře, neboť mnoho lidí tak zemřelo. Velikost Fuchsova je v jeho opuštěnosti věrného následovníka Kristova a v jeho oběti jako apoštola křesťanského ducha v pohanském prostředí.“ (Mařan, 1946 b, s. 16) Jak již bylo zmíněno, Fuchsovu smrt jako důležitý aspekt vztahoval i k jiným částem jeho života, například k jeho myšlenkám, které tak podle něj získaly nový status: „slova posvěcená mučednictvím“ (Fuchs, Mařan, 1948, s. 19).

Malý Fuchsovu smrt popsal velmi stručně, a ačkoli zmínil Fuchsovo mučení, nezaměřil se při jeho popisu na emoce. Zároveň se také vyhnul použití slova mučedník a Fuchsovu smrt v tomto kontextu neinterpretoval.

Podlešák biografii rozdělil na dvě části, z nichž se jedna zabývala Fuchsovým životem a druhá umučením, přičemž jeho důraz na Fuchsovu tragickou smrt je patrný už z toho, že obě části jsou obdobně dlouhé. Tento prvek bývá často užit v legendách, které oddělují „*pasáž vita od části passio, jíž je věnován náležitý prostor, neboť chvíle tělesného skonu představuje klíčový okamžik, kdy se duše osvobozuje a směřuje do nebeské říše*“ (Mocná, Peterka, 2004, s. 338). Podlešák Fuchse označil za mučedníka, přičemž význam slova mučedník rozšířil, považoval ho za „*mučedníka za židovství a křesťanství*“ (Podlešák, 2012, s. 5). Při popisu jeho smrti se nevyhnul emocionálně zabarveným výrazům: „*Alfréd Fuchs [...] nastoupil strastiplnou cestu nacistickými mučírny v Čechách a v Německu, která [...] skončila strašnou smrtí v koncentračním táboře v Dachau*“ (Podlešák, 2012, s. 10). Jeho utrpení dal podobně jako Mařan do souvislosti s „*martyriem židovských a křesťanských mučedníků starověku a středověku*“ (Podlešák, 2012, s. 15). Na rozdíl od předchozích autorů jeho smrt neinterpretoval jako pasivní, ale vykládal ji jako hrdinský akt: „*Teprve Fuchsovo hrdinství v tragickém závěru života snad bylo dostatečnou odpovědí jeho kritikům.*“ (Podlešák, 2012, s. 9)

8 Přímé a nepřímé odkazy o svatosti Fuchse

Mařan se svými knihami snažil zahájit beatifikační řízení s Fuchsem, proto ve své *Knize o Alfredu Fuchsovi* dal velký prostor svědkům jeho smrti. Podle Mařana totiž Fuchs nejen zemřel jako svatý: „*V neděli dne 16. února 1941 opustila očištěná duše tělo*“ (Mařan, 1946 b, s. 24), ale za svatého byl podle něj považován už za svého života. Mařan se odvolal na kněze, Fuchsova spoluvězně z pankrácké věznice, který prý tvrdil, že „*to byl svatý člověk*“ (Mařan, 1946 b, s. 24). V závěrečném hodnocení Fuchse opět kladl velký důraz na jeho víru a prezentoval ho jako přímluvce pro český národ: „*Tím dnem získali všichni lidé duchovní, kteří nepokládají Krista za pouhého filozofa nebo za mythus, svého nového, jak věříme, přímluvce, toho dne se otevřela brána nebe pro duši jednoho českého přímluvce, toho dne se otevřela brána nebo pro duši jednoho českého žida, který svým životem i svou smrtí dokázal, že láska je víc než spravedlnost, že nad všemi lidskými omyly a zvrhlostmi, nad vši nenávisťí tříd, národů*

a ras je Bůh, který je víc než špatně pochopený starozákonní Mstítel. Bůh – Lásky.“ (Mařan, 1946 b, s. 24)

Tematicke svatosti při popisu Fuchse se Malý snažil vyhýbat. Neváhá ale poznamenat, že mezi Fuchsovými přáteli z řádu benediktinů se nacházelo „několik ušlechtilých, téměř svatých osob“ (Malý, 1990, s. 10). Navíc biografii zakončil připomenutím těch aspektů Fuchsových myšlenek a života (Malý, 1990, s. 31), z nichž je patrné, že se ho snažil dát čtenářům za vzor a nepřímou tak připodobnil ke svatým, kteří jsou také věřícím předkládáni jako vzory ve víře i životě.

Druhý pohled na Fuchse předložil autor úvodu knihy Malého, který zmínil, že Fuchs byl zařazen do samizdatové edice Přátel, ve které byly představeny osoby, které současné čtenáře mohou oslovit a povzbudit a nemusí se přitom jednat o kanonizované svaté (Malý, 1990, s. 5). Zároveň ale v době vydání většina zvolených osob už za svaté prohlášena byla, v současnosti dokonce už všichni s výjimkou Fuchse. Autor zároveň Fuchse v jeho obrácení přirovnal ke svatému Augustinovi (Malý, 1990, s. 5). Dále připomněl podnět k zahájení beatifikačního řízení po konci druhé světové války, ale uznal, že Fuchs byl umučen pro svoji víru pouze částečně. Autor se odvolal na rozhovor se známým Fuchse, který se domníval, že Fuchsova osobnost i po obrácení vykazovala rysy židovství, a proto by podle něj beatifikace v Římě nebyla odsouhlasena (Malý, 1990, s. 5–6).

Podlešák si kladl při zpracování práce za cíl znovu podpořit myšlenky o Fuchsově beatifikaci. „*Je mým přáním, aby tento pokus o jeho portrét byl nejen publikován, ale i probudil zájem o něho v národě a v církvi a aby přispěl k novému zvážení staré myšlenky o jeho beatifikaci. Vždyť ve své tragické a zároveň hrdinské smrti se připodobnil Ježíši Kristu, kterého od mládí hledal, miloval a následoval.*“ (Podlešák, 2012, s. 152) Je zřejmé, že Fuchse chápal jako světce. Litoval toho, že se po druhé světové válce beatifikace neuskutečnila (Podlešák, 2012, s. 15) a interpretoval to jako nedocnění významu jeho smrti jak v katolické církvi, tak v českém národě (Podlešák, 2012, s. 146). Fuchse označil za svědka víry a prezentoval ho jako vzor všem dnešním lidem, zejména ale křesťanům (Podlešák, 2012, s. 152). Citoval také vzpomínku z pera Běly Dlouhé z *Knihy o Alfredu Fuchsovi*, ve které Bělá nazvala Fuchse „*postavou světeckou*“ (Podlešák, 2012, s. 149).

9 Závěr

Ačkoli se příspěvek týkal studia legendistických prvků v biografiích, nejde ani jednu ze zkoumaných prací nazvat čistou hagiografií. Všichni tři autoři ale přímo nebo nepřímou a v různých mírách prvky legendy ve svých dílech využívali. Obecně je od nejstarší k nejnovější práci patrný vývoj směrem ke kritičtějšímu zpracování Fuchsovy biografie, ale přesto se i u nejnovějšího zkoumaného díla objevily přejímané zaujaté myšlenky Ctibora Mařana.

Přístup Ctibora Mařana je především oslavný a obsahuje nejvýraznější prvky hagiografie, které se hojně nacházejí ve všech analyzovaných bodech. Na Mařanových publikacích je ze zkoumaných autorů nejzřejmější zaujatost, o Fuchsovi mluvil v superlativech a přemýšlel o něm jako o svatém-mučedníkovi. Radomír Malý svůj text pojal jako populárně naučný a přistoupil k tématu kritičtěji. Prvky legendy v jeho textu takřka úplně mizí. Nepřímo však Fuchse spojoval s prvky svatosti, což je patrné například v názvech některých kapitol nebo zařazením knihy do edice zaměřujících se na svaté. Práce Podlešáka je vědeckým textem, ale zároveň autor jako jeden z cílů práce uvedl snahu o zahájení Fuchsovy beatifikace a netajil se svým obdivem k Fuchsovi. Zaujatost autora a prvky legendy jsou nejpatrnější právě v souvislosti s Fuchsovou smrtí. Fuchsovu umučení dal velký prostor, nazval ho křesťanským mučedníkem a při popisu jeho smrti apeloval na emoce.

Z porovnávaných biografí Alfreda Fuchse je patrné, že všichni tři autoři nazírají skrze osobu Alfreda Fuchse na československé dějiny římskokatolické církve ve 20. století jako na dějiny perzekuce. Tomáš Petráček dochází k tomu, že tento výklad je možný, že mu nahrává především komunistický a nacistický režim v Československu. Dodává, že tento přístup je užíván do dnešních dní, vzhledem ke zkoumání trpících církví (Petráček, 2014, s. 93–94). Mařan a Podlešák zdůrazňují perzekuci ve Fuchsově mučednické smrti, naopak Malý ji představuje v problémech přijetí Fuchse a jeho odmítáním v sekulárním prostředí.

Jednotliví autoři se už ale neshodují v celkové interpretaci osobnosti Alfreda Fuchse. Ctibor Mařan představil Fuchse jako světce srovnatelného s mučedníky z doby raného křesťanství. Naopak Radomír Malý prezentoval Fuchse jako ideálního katolíka neboli aktivního laika, který je vzorem svým životem. A nakonec Jan Podlešák ho vykreslil jako křesťanského myslitele-mučedníka a do popředí stavěl na stejnou úroveň jeho dílo a mučednickou smrt. Z toho vyplývá, že interpretace osobnosti Alfreda Fuchse se v čase proměňovala a jednotliví autoři byli ovlivněni rovněž dobovými představami ideálního křesťanského světce.

10 Použité prameny a literatura

FUCHS, A., MAŘAN C. *Křesťan a svět: výbor z díla*. V Praze: Universum, 1948.

Knihovna Nové dílo.

BALÍK, S., HANUŠ J. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. 2. vyd. Brno:

Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-311-0.

HERCOVÁ, E. *Prvky legendistického diskursu v knihách Miloše Doležala* [online].

Brno, 2020 [cit. 2022-09-27]. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita.

MALÝ, R. *Alfred Fuchs: muž dvojí konverze*. Brno: Cesta, 1990. ISBN 80-900087-4-7.

MAŘAN, C. *Cesta do Damašku*. Ve Frýdku: Exerciční dům, 1946a. Životem.

MAŘAN, C. *Knihy o Alfredu Fuchsovi*. Praha: Propaganda, 1946 b. Knihovna Rozprav.

- MOCNÁ, D., PETERKA J. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.
- PAVERA, L., VŠETIČKA F. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-124-1.
- PETRÁČEK, T. *In the maelstrom of secularization, collaboration and persecution: Roman catholicism in modern Czech society and the state*. Lublin: EL-Press, 2014. ISBN 978-83-86869-40-4.
- PODLEŠÁK, J. *Život a dílo Alfréda Fuchse*. 2012. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Husitská teologická fakulta, HTF – Katedra historické teologie a církevních dějin. Vedoucí práce Lášek, Jan Blahoslav.
- PUTNA, M. C., BEDŘICH, M., ed. *Česká katolická literatura v kontextech: 1918–1945*. Praha: Torst, 2010. ISBN 978-80-7215-391-6.
- PUTNA, M. C. *Česká katolická literatura v kontextech 1945–1989*. Praha: Torst, 2017. ISBN 978-80-7215-554-5.
- SHELDRAKE, P.: *Hagiografie jako deviace*. In: Týž: *Spiritualita a historie: úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. S. 101–103. ISBN 80-7325-017-9.
- ŠPELDA, D. *Proměny historiografie vědy*. Praha: Filosofia, 2009. ISBN 978-80-7007-310-0.
- VODÁKOVÁ, O. *Hagiografie*. *Sociologická encyklopedie: Sociologický ústav AV ČR*, v. v. i. [online]. [cit. 2022-09-03]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Hagiografie>

11 Kontakt na autora

Petra Černá
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Historický ústav
Arne Nováka 1/1
602 00 Brno
Email: petra.cerna.starec@gmail.com
Školitel: prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

Ploština: proměny vnímání místa paměti

Ploština: transformations in the perception of the place of memory

Lenka Čížová

Anotace: Valašská pasekářská obec Ploština byla 19. dubna 1945 vypálena nacistickými represivními jednotkami za napomáhání partyzánskému odboji. Po skončení války byla obec částečně obnovena a stala se důležitým pietním místem. Se změnou politického režimu v roce 1948 přišla i změna vnímání významu Ploštiny, kdy byl k původnímu vyznění místa přidán i ideologický ráz. Vypálená obec se tak stala symbolem hrdinského partyzánského odboje. Po Sametové revoluci v roce 1989 se důležitost Ploštiny vrátila opět na regionální úroveň. V roce 2020 se toto místo paměti dočkalo rozsáhlé rekonstrukce. Jedním z hlavních důvodů bylo odstranění čtyřicet let budovaného ideologického nánosů. Článek na příkladu Ploštiny ukazuje, do jaké míry se v průběhu desetiletí proměňovalo vnímání místa paměti s takto pohnutým osudem, jaký vliv na toto vnímání měl vládnoucí režim a jeho ideologie, a jakým způsobem se s následky tohoto působení vyrovnává současná společnost.

Klíčová slova: Ploština, místo paměti, druhá světová válka, partyzánské hnutí, Valašsko

Summary: On April 19, 1945, the Wallachian village of Ploština was burned down by Nazi repressive units for aiding the partisan resistance. After the end of the war, the village was partially restored and became an important regional place of memory. With the change of the political regime in 1948 came a change in the perception of the meaning of Ploština, when an ideological character was added to the originally reverent tone of the place. The burnt village became a symbol of heroic partisan resistance. After the Velvet Revolution in 1989, the importance of Ploština returned to the regional level. In 2020, an extensive reconstruction of this place of memory began. One of the main reasons was the removal of ideological impact. Using the example of Ploština, the article shows to what extent the perception of a place of memory with such a fate has changed over the decades, what influence the ruling regime and

its ideology had on this perception, and how contemporary society copes with the consequences of this impact.

Key words: Ploština, place of memory, World War II, partisan resistance, Wallachia

1 Úvod

Dle teorie Pierra Nory vznikl koncept míst paměti společně s utvářením konstrukce národních dějin a s tím souvisejícím odklonem od vlastní paměti přenášené z generací na generace. Nora také zastává názor, že existují dva druhy míst paměti: s uzavřenou vlastní identitou a otevřeně významům. Místa paměti jako taková nejsou v průběhu času vnímána stejně, vliv na to má nejen společnost nebo politický režim, ale také náboženství.

Valašská osada Ploština byla 19. dubna 1945 vypálena za napomáhání partyzánskému odboji. Po skončení druhé světové války došlo k obnově obce. Se změnou politického vedení republiky se změnilo i vnímání Ploštiny. Stala se monumentálním symbolem partyzánského odboje a tím získala i velkou popularitu. Pietní charakter byl spíše upozaděn, mnohem více byl zvýrazňován hrdinský rys událostí z roku 1945. Změna nastala až s pádem komunistického režimu. Pravděpodobně i vlivem předchozích čtyřiceti let politické propagandy se na Ploštinu v současné době poněkud pozapomnělo. Nicméně v roce 2020 započatá rekonstrukce celého vzpomínkového areálu by měla osadu zbavit ideologického patosu a alespoň částečně jí navrátit zpět její původní charakter.

Příklad Ploštiny odhaluje vlivy na vnímání míst paměti v průběhu dějin, kdy nejvýrazněji do těchto proměn zasáhla politická ideologie. Současná společnost stále hledá cesty, jak se právě s těmito působeními vyrovnat, a jak pracovat s podobnými místy paměti, které odkazují i na lidské oběti.

2 Ploština před zničením

2. 1. Seznámení s osadou a jejími obyvateli

Původní pasekářská obec Ploština se rozkládala na úpatí Vizovických vrchů na jihovýchodě Valašska. Nedaleko se nacházely další dvě usedlosti zvané Ryliska. Nejblíže městy byly Valašské Klobouky a Vizovice. V několika málo nepravidelně rozmístěných staveních žila půl stovka obyvatel poměrně tvrdým a do jisté míry i izolovaným životem.⁵³ Vzhledem k hornaté a kamenité půdě, která je typická pro zmíněný region, byl způsob obživy místních obyvatel velmi náročný. Z plodin se tu dařilo především odolným druhům, jakými jsou například brambory a řepa.

⁵³ V. Růčka a T. Skalka ed.: *Ploština žaluje! Historie odboje a utrpení valašské paseky*. Hýsly: ČZS Hýsly, 2016. s. 8.

Dále se obyvatelé věnovali také pastevectví, především ovcí, koz a krav, případně si přivydělávali i pracemi v nedalekých lesích.⁵⁴ Fotografie etnografa Karla Chotka, které byly pořízeny v roce 1944, zachycují podobu Ploštiny před jejím zničením. Lidé zde žili především v roubených domech se sedlovou střechou. Jako krytina byl nejčastěji použit šindel, pouze hospodářské budovy měly střechy doškové. Některá stavení byla i částečně zděná, většinou se jednalo o různé sklípky a komory. U každého domu se pak nacházelo hnojiště a studna. Každá usedlost s několika budovami tvořila uzavřený dvůr.⁵⁵ Místní pasekáři žili ve velmi úzkých vazbách, které se podobaly vazbám rodinným, pravidelně se navzájem navštěvovali a v případě potřeby si pomáhali.⁵⁶

2.2 Partyzáni na Ploštině

Druhá světová válka ovlivnila také život na pasekách, nikdo si však na začátku nedokázal představit, jak moc do jejich osudů zasáhne. S přibližujícím se koncem války se zvýšil výskyt různých odbojových a partyzánských skupin v okolí. Například na přelomu let 1944 a 1945 bylo v okolí vysazeno několik českých a sovětských vojáků vycvičených pro partyzánský boj.⁵⁷ Ze Slovenska se na Valašsko podařilo přesunout i části 1. československé partyzánské brigády Jana Žižky z Trocnova, která zde následně započala svou činnost. Jeden z nově zformovaných oddílů této brigády působil právě i na Ploštině, po které získal své pojmenování, jeho velitelem se stal Saša Kotljarov, poručík Rudé armády.⁵⁸ Počet bojovníků se v průběhu času měnil, nejvíce se jich na Ploštině vyskytovalo čtyřicet pět. Partyzáni by se samozřejmě neobešli bez pomoci místních obyvatel, ti pocházeli buď z okolních vesnic a měst, anebo přímo z pasek, například jako spojku si velení zvolilo Františka Rašku⁵⁹ z usedlosti Ryliska, jeho dům sloužil pak jako středisko oddílu.⁶⁰ Celkem se do pomoci partyzánům

⁵⁴ T. Chmela: *Ploština: příběh psaný ohněm*. Nymburk: Vega-L, 2010. s. 3.

⁵⁵ K. Chotek: *Ploština*. Český lid: časopis pro dějiny venkova a národopis. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, 52(3), s. 161–168.

⁵⁶ V. Růčka a T. Skalka ed.: *Ploština žaluje! Historie odboje a utrpení valašské paseky*. Hýsly: ČZS Hýsly, 2016. s. 9.

⁵⁷ Státní okresní archiv Zlín (dále SOkA Zlín): *Školní kronika*, fond Národní škola Vysoké Pole (1887–1953), inv. č. 163.

⁵⁸ J. Příkryl a K. Tkáč: *Ploština symbol hrdinství: z bojů valašského lidu za svobodu*. Gottwaldov: Svaz protifašistických bojovníků, 1962. s. 8.

⁵⁹ Krycím jménem Major.

⁶⁰ M. Hrošová: *Na každém kroku boj: historie 1. československé partyzánské brigády Jana Žižky (srpen 1944 – květen 1945)*. Vsetín: Český svaz bojovníků za svobodu, Sdružení domácího odboje a partyzánů, Historická skupina 1. čs. Partyzánské brigády Jana Žižky, 2012. s. 196.

zapojilo přibližně sto padesát civilistů.⁶¹ Téměř všichni obyvatelé pasek poskytovali partyzánům potraviny, alkohol a občas také nocleh. Kromě starostí, jak nové obyvatele uživit, a kde je ubytovat, se tak objevily i obavy z odhalení ilegální činnosti. Když si uvědomíme, jak velké riziko na sebe a také na celé své rodiny pasekáři brali, přijde nám některé jednání partyzánů poměrně bezohledné a neopatrné. Jako příklad může být uveden incident popsáný v kronice národní školy ve Vysokém Poli, při kterém na konci března 1945 dorazili partyzáni za bílého dne do obce za účelem rozšiřování protinacistických letáků a následně v místním hostinci popíjeli. Jeden z bojovníků se pak posilněn alkoholem procházel po návsi a při tom střílel do vzduchu.⁶² Dá se poměrně s jistotou předpokládat, že k podobně riskantním situacím mohlo docházet i jinde. Nutno podotknout, že takové neuvážené jednání také poškozovalo obraz partyzánů u místních obyvatel.

2.3 Konfidenti na pasekách

Německé správě samozřejmě neunikla skutečnost, že se v místních lesích vyskytují partyzánské jednotky, které podnikají bojové výpady nejen proti jejich vojákům, ale také proti jejich spojencům, rozšiřují nepřátelskou propagandu a poskytují důležité informace nepřátelům. Snažili se proto o odhalení jejich stanovišť a zničení partyzánů společně s jejich pomocníky. Zlínské gestapo samozřejmě tušilo, kde přibližně se odbojáři nachází, ale nemělo zatím žádné usvědčující důkazy. Rozhodlo se tedy do okolních lesů poslat dva své konfidenty. Byli jimi Oldřich Baťa⁶³ z Brna a František Machů ze Zlámance.⁶⁴ Po neúspěšných pokusech dostat se mezi partyzány v okolí Slušovic, nakonec byli vysláni na přelomu března a dubna 1945 právě na Ploštinu.⁶⁵ I přes nesouhlas některých členů odbojového oddílu⁶⁶ rozhodl nakonec tehdejší velitel Nikolaj Kostin o jejich přijetí do řad partyzánů. S nimi se pak oba agenti zúčastnili několika bojových akcí a také odhalili partyzánské ukryty a především jejich pomocníky.⁶⁷

Nikolaj Kostin 12. dubna 1945 zemřel při neopatrném rozebírání ukořistěné pančářové pěsti, které navíc prováděl uvnitř jednoho ze stavení. Nastalý zmatek umožnil

⁶¹ Ibidem. s. 295.

⁶² SOkA Zlín: *Školní kronika*, fond Národní škola Vysoké Pole (1887–1953), inv. č. 163.

⁶³ Získal nové doklady na jméno Oldřich Kováč.

⁶⁴ Okres Uherské Hradiště.

⁶⁵ Archiv bezpečnostních složek (dále ABS): *Protokol z výslechu Oldřicha Bati*, fond 325: Správa vyšetřování StB – Stíhání nacistických válečných zločinců, sig. 325-125-2, s. 97.

⁶⁶ Vzhledem k chabé historce nově příchozích a podezřelému způsobu získání zbraní považovali Baťu s Machů někteří partyzáni dokonce za německé agenty.

⁶⁷ V. Holeček: Ploština. In J. Hořec ed.: *Památná místa bojů proti fašismu*. Praha: Naše vojsko, 1961. s. 377.

oběma konfidentům nepozorovaně opustit paseky a vrátit se zpět do Zlína na gestapo.⁶⁸ Baťa a Machů na Ploštinu opět dorazili o týden později, ale již v doprovodu německých protipartyzánských jednotek a gestapa, aby zde odhalili úkryty odbojářů a jejich pomocníky.⁶⁹

Po skončení druhé světové války byl Oldřich Baťa zatčen a 30. srpna 1945 odsouzen lidovým soudem ve Zlíně k trestu smrti.⁷⁰ Poválečný osud Františka Machů není bohužel znám, jelikož v dokumentu ze 70. let je veden jako nezvěstný.⁷¹

Ve zprávě příslušníků StB z roku 1973 se můžeme setkat i s informací, že na Ploštině bylo nasazeno více agentů, mělo se jednat o muže slovenské národnosti ze stíhacích jednotek SS *Josef* a *ZbV-Kommando 31*.⁷²

2.4 Vypálení obce

K trestné výpravě proti partyzánům a jejich pomocníkům na Ploštině došlo 19. dubna 1945, kdy se v ranních hodinách na zámku ve Vizovicích seskupily oddíl pro zvláštní použití 31 (*ZbV-Kommando 31*) a stíhací jednotka SS *Josef*, k nim se připojili také příslušníci gestapa ze Zlína a psovodi. Mělo se jednat zhruba o 180 až 200 mužů.⁷³ Zasahující příslušníci obklíčili paseky a ze třech směrů pomalu postupovali nahoru k jednotlivým stavením, v průběhu byly brány a posílány směrem na Ploštinu všechny osoby, které jim přišly do cesty.⁷⁴

Partyzánům nacházejícím se v tu dobu na Ploštině se po varovném hlášení od jedné ze spojek podařilo uprchnout. Jeden z bojovníků po válce uvedl, že původně se připravovali k boji, ale vzhledem k tomu, že neměli povědomí o počtu nepřátel a jejich výzbroji, rozhodli se nakonec pro nepozorovaný ústup v menších skupinkách.⁷⁵

⁶⁸ V. Růčka a T. Skalka ed.: *Ploština žaluje! Historie odboje a utrpení valašské paseky*. Hýsly: ČZS Hýsly, 2016. s. 14. M. Hrošová uvádí datum 10. dubna 1945. O. Baťa u výsledku tvrdil, že uprchli z ranní hlídky, kterou drželi sami dva, což se vzhledem k podezíravosti ostatních partyzánů jeví jako krajně nepravděpodobné.

⁶⁹ ABS: *Akce Ploština*, fond 325: Správa vyšetřování StB – Stíhání nacistických válečných zločinců, sig. 325-125-1, s. 39.

⁷⁰ V. Růčka a T. Skalka ed.: *Ploština žaluje! Historie odboje a utrpení valašské paseky*. Hýsly: ČZS Hýsly, 2016. s. 27.

⁷¹ ABS: *Akce Ploština*, fond 325: Správa vyšetřování StB – Stíhání nacistických válečných zločinců, sig. 325-125-1, s. 38.

⁷² Ibidem.

⁷³ O. Sládek: *Ve znamení smrtihlava. Nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944 – 1945*. Praha: Naše vojsko, 1991. s. 270. V kronice Národní školy Vysoké pole je uveden téměř třikrát větší počet účastníků. Nasazení tak velkého počtu vojáků však není příliš pravděpodobný.

⁷⁴ SOkA Zlín: *Školní kronika*, fond Národní škola Vysoké Pole (1887–1953), inv. č. 163.

⁷⁵ V. Vaňák: *Ploština*. Skupina partyzánů Jana Žižky, oddíl Grigora Slepčova, 1945. s. 25.

Pravděpodobně doufali, že když je na pasekách nacisté nenajdou, nechají pasekáře na pokoji. Bohužel však nevěděli o dvou konfidentech, které před časem přijali do svých řad, a kteří nyní jednotky SS a gestapa na paseky dovedli. Partyzánům se skutečně podařilo uniknout bez povšimnutí, avšak pasekáře zanechali svému osudu. Část bojovníků zůstala ukryta nedaleko v lese, odkud pozorovala hrůzné řádění po celou dobu, někteří z nich chtěli dokonce zasáhnout, k ničemu takovému ale nedošlo.⁷⁶

Nejdříve dorazila trestná výprava k usedlostem Ryliska, zde proběhly první výslechy následované rabováním stavení. Všichni muži zde pak byli popraveni a domy vypáleny, ženy s malými dětmi tomu musely přihlížet. Již zmiňovaná partyzánská spojka František Raška náhodou přežil, protože toho času se nacházel ve Zlíně, jeho syn byl však popraven.⁷⁷ Poté jednotky postupovaly dále k Ploštině, zde se pak opakoval prakticky stejný scénář. Muži byli vyslýcháni gestapem a nakonec popraveni zastřelením, anebo vhozením do hořícího domu. V jedné z chalup byl nalezen kruh z řetězu s ohořelými ostatky šesti mužů.⁷⁸ Dle pozdějších svědectví ale nikdo partyzány neprozradil. Jako jediný z Ploštiny zázrakem přežil Jan Machů, kterému se podařilo uniknout z hořícího domu přes hnojiště a ukrýt se v nedalekém lese, zpozorován nebyl i díky hustému dýmu, který se linul ze zapálených chalup.⁷⁹ Před zničením byly všechny usedlosti pečlivě prohledány a vše, co mělo nějakou cenu,⁸⁰ zabaveno. Celkem na Ploštině zahynulo 24 osob,⁸¹ což byla prakticky polovina obyvatel vesnice.

V průběhu akce nebyl zatknut ani jeden partyzán, takže byla úspěšná pouze z poloviny. Nacistickým jednotkám se sice podařilo zničit jedno z center partyzánského odboje a zabít několik pomocníků, avšak tato skutečnost přílišný dopad na působení odbojářů v kraji neměla. Nicméně je potřeba uvést, že Ploština není jediným místem na jižním Valašsku, které potkal takto tragický osud. Například jen o čtyři dny později stihla podobná pohroma i nedaleký Prlov, kde bylo popraveno 21 osob za napomáhání partyzánům. Nacistické jednotky nezastavil ani blížící se konec války, jelikož ještě 2. května 1945 byly vypáleny Vařákovy paseky, nacházející se jen pár kilometrů od Ploštiny. Přičemž ve stejný den dorazily první jednotky rumunské armády do Valašských Klobouk, města vzdáleného necelých dvacet kilometrů od vypalovaných pasek.⁸²

⁷⁶ V. Vaňák: *Ploština*. Skupina partyzánů Jana Žižky, oddíl Grigora Slepčova, 1945. s. 27.

⁷⁷ SOkA Zlín: *Školní kronika*, fond Národní škola Vysoké Pole (1887–1953), inv. č. 163, s. 58.

⁷⁸ *Ibidem*. s. 59.

⁷⁹ ABS: *Protokol z výslechu Jana Machů sepsaný 13. 1. 1946*, fond 325: Správa vyšetřování StB – Stíhání nacistických válečných zločinců, sig. 325-125-2, s. 21.

⁸⁰ Šaty, prádlo, dobytek, potraviny, obilí, alkohol, peníze apod.

⁸¹ SOkA Zlín: *Školní kronika*, fond Národní škola Vysoké Pole (1887–1953), inv. č. 163, s. 59.

⁸² T. Chmela: *Ploština: příběh psaný ohněm*. Nymburk: Vega-L, 2010. s. 14–15.

3 Ploština místem paměti

Ploštinské paseky se staly místem paměti prakticky okamžitě. Navíc díky počtu přeživších svědků se v kolektivní paměti dařilo vzpomínku na tragédii udržet poměrně dlouho. Nicméně všeobecné vnímání tohoto místa prošlo v průběhu desetiletí několika transformacemi, největší z nich má přítom na svědomí politická ideologie vládnoucí komunistické strany. Následující část tohoto článku se věnuje právě těmto změnám.

3.1 Krátké období do roku 1948

Těsně po skončení druhé světové války se Ploština stala symbolem utrpení valašského lidu. Ve Valašských Kloboukách byl ustanoven akční výbor, který dostal za úkol zorganizovat tryznu za zemřelé pasekáře a také zajistit pozůstalým prostředky pro obnovu jejich živobytí.⁸³

Národní tryzna za zemřelé na Ploštině byla uspořádána čtyři měsíce po tragédii, 19. srpna 1945, přímo na pasekách. Kromě vládních hostů, vojáků, partyzánů a pozůstalých se akce účastnili také skauti, hasiči a členové Sokola i Orla. V rámci smuteční akce byla sloužena katolická mše a projev zde měl i evangelický kněz, zazněly zde jak československá, tak i sovětská hymna.⁸⁴ Celkem mělo být přítomno přibližně 12 tisíc lidí. Na pasekách byl symbolicky vztyčen kříž z trámů pocházejících ze spálených domů.⁸⁵ Tehdejší místopředseda vlády Josef David navrhl zemřelým obětem udělit československý válečný kříž 1939 in memoriam.⁸⁶

O obnově obce se začalo uvažovat již v roce 1945. Na podporu pozůstalých bylo uspořádáno několik sbírek, a to jak finančních, tak i materiálních, v rámci nichž bylo nápomocno například i Ministerstvo vnitřního obchodu, které uvolnilo potřebné množství textilií pro potřeby pozůstalých.⁸⁷ Do finančních sbírek se zapojovaly nejen okolní národní výbory, ale také různé organizace i z jiných koutů Moravy, například Svaz české mládeže z Kovalovic u Brna se rozhodl darovat celý výtěžek z divadelního představení *Pasekáři* Františka Sokola Tůmy.⁸⁸ Opravdu velkorosý dar věnovali na obnovu Ploštiny, Prlova a Vařákových pasek zaměstnanci firmy Baťa, jednalo se

⁸³ SOkA Zlín: fond Městský národního výbor Valašské Klobouky (1945–1990), inv. č. 185, fol. 33.

⁸⁴ *Ibidem*. Program národní tryzny.

⁸⁵ V. Růčka a T. Skalka ed.: *Ploština žaluje! Historie odboje a utrpení valašské paseky*. Hýsly: ČZS Hýsly, 2016. s. 25.

⁸⁶ SOkA Zlín: fond Městský národního výbor Valašské Klobouky (1945–1990), inv. č. 185, fol. 15–19.

⁸⁷ *Ibidem*. fol. 41.

⁸⁸ *Ibidem*. fol. 8.

o částku osm set tisíc korun.⁸⁹ Nové domy na Ploštině byly dokončeny v roce 1947 a můžeme je zde vidět dodnes. Nešlo o přesné kopie vypálených domů, ani nestály ve stejných lokacích. Nové domy byly větší a především zděné a jejich pravidelné rozmístění již více připomínalo obec.⁹⁰

Za první symbolickou pamětní stavbu lze považovat kapli Panny Marie Bolesné, která byla vybudována ve stejném roce jako nové obytné domy, a to v místech jednoho z vypálených domů. Prostředky pro její vznik se podařilo shromáždit P. Vladimíru Růčkovi. Kousek od kaple se pak nachází symbolický hrob pro všechny oběti zabitě na Ploštině, ten byl umístěn v prostoru, kde nešťastnou náhodou uhořela Anastázie Zichová.⁹¹ Církevní stavbu i hrob je možné v prakticky nezměněné podobě navštívit i dnes. Na kapli jsou také umístěny desky se jmény všech popravených pasekářů.

V tomto krátkém období byla Ploština vnímána především jako pietní místo tragédie, jediná vzpomínková stavba měla ryze duchovní charakter a sloužila hlavně jako tichá připomínka obětí. Význam Ploštiny by se dal považovat spíše za regionální, i když o hrůzné události věděli i představitelé tehdejší vlády, například o účast na vzpomínkové tryzně projevil zájem František Hála, tehdejší ministr pošt, a již zmiňovaný Josef David.⁹² Místní i celorepubliková správa⁹³ kladla pochopitelně mnohem větší důraz na obnovu obce a života v ní, než na utváření monumentálních památníků a hrdinských odkazů, což se změnilo s příchodem nového politického režimu.

3.2 Období 1948–1989

Pietní charakter místa byl samozřejmě zachován i po únorové revoluci v roce 1948, kdy se vlády v Československu ujala komunistická strana. Avšak byl k němu přidán další význam, který byl postupem let zdůrazňován mnohem více. Ploština se v této době stala symbolem hrdinského partyzánského odboje, který byl úzce spjat s komunistickou ideologií.

V průběhu desetiletí se zde konaly velkolepé mírové manifestace organizované komunistickou stranou, kterých se účastnili i přední političtí představitelé, například v roce 1985 zde vystoupil s projevem Miloš Jakeš.⁹⁴ Pro tyto účely byl nedaleko již

⁸⁹ Ibidem. fol. 14.

⁹⁰ T. Chmela: *Ploština: příběh psaný ohněm*. Nymburk: Vega-L, 2010. s. 25.

⁹¹ Ibidem. s. 19.

⁹² SOkA Zlín: fond Městský národního výbor Valašské Klobouky (1945–1990), inv. č. 185, fol. 15 – 19.

⁹³ Akční výbor jednal o poskytnutí materiální pomoci na několika schůzkách i v Praze, viz uvolnění textilií Ministerstvem vnitřního obchodu.

⁹⁴ V. Machů: *Vypálená Ploština* [online]. Česká televize [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1181680258-tyden-v-regionech-brno/321281381890424-tyden-v-regionech/video/835417>

zmiňované kaple zbudován v roce 1963 otevřený amfiteátr.⁹⁵ V rámci připomínkových oslav dvacátého výročí od vypálení obce byl Ploštině udělen řád Rudé hvězdy.⁹⁶ O deset let později v roce 1975 byl kousek od obnovených pasek vztyčen monumentální Památník protifašistického odboje⁹⁷, jeho půdorys má tvar pěticípé hvězdy a z každého cípu ční k nebi vysoký pilíř. Na památníku jsou umístěny pamětní desky se jmény zavražděných obyvatel, padlých vojáků a partyzánů. Jak již bylo zmíněno v této době se kladl velký důraz na partyzánské bojovníky, takže není žádným překvapením, že v roce 1985 byl památník doplněn sochou Partyzána od sochaře Vincence Makovského.⁹⁸ Překvapující snad může být pouze fakt, že sem byla socha umístěna až po třiceti sedmi letech od změny politického režimu, téměř před jeho pádem. Aby měla místní správa zaručenou co nejvyšší účast obyvatel na připomínkových akcích a manifestacích, bylo možné při těchto příležitostech zakoupit na Ploštině i různé nedostatkové zboží,⁹⁹ což bylo v té době poměrně běžnou praxí.

Nejsnáze se pochopitelně ovlivňuje myšlení mladého člověka, proto se Ploština stala také místem edukativním, které mělo dětem a mládeži právě prostřednictvím vzdělávání o partyzánském odboji a významu Ploštiny vštěpovat socialistické hodnoty. Paseky nenavštěvovaly školní a mládežnické skupiny pouze z okolí, přijížděly sem zájezdy i ze vzdálenějších míst. V roce 1963 sem například zavítalo třicet vojáků z vyškovského Vyššího vojenského učiliště, průvodcem jim tehdy byl František Raška.¹⁰⁰ Popularita Ploštiny u mládeže stoupla po vydání knihy Ladislava Mňacha *Smrt si říká Engelchen* a především pak po uvedení stejnojmenného filmu v roce 1963.¹⁰¹ Příběh popisuje partyzánskou činnost na pasekách a je zde popsáno i samotné vypálení obce. V archivu Místního národního výboru Drnovice se dochovala žádost Okresního domu pionýrů a mládeže Kyjov o povolení uspořádat na Ploštině a v jejím okolí putovní akci inspirovanou právě zmíněným filmem, v rámci níž by bylo možné postavit na pasekách stany a rozdělat oheň. Součástí programu měla být i beseda

⁹⁵ SOkA Zlín: fond Místní národní výbor Drnovice (1961–1976), inv. č. 83.

⁹⁶ Ibidem. fol. 11.

⁹⁷ Podobu památníku navrhli architekt Šebestián Zelina a sochař Ferdinand Štábl. *NKP Ploština. Všeobecné informace* [online]. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.muzeum-zlin.cz/plostina>

⁹⁸ T. Chmela: *Ploština: příběh psaný ohněm*. Nymburk: Vega-L, 2010. s. 27.

⁹⁹ *Památník Ploština na Zlínsku zásadně mění svou tvář* [online]. Česká televize [cit. 14. 5. 2021]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/1444352-pamatnik-plostina-na-zlinsku-zasadne-meni-svou-tvar>

¹⁰⁰ Nejspíše šlo o již zmiňovanou partyzánskou spojkou, krycím jménem Major.

¹⁰¹ Režie Ján Kadár a Elmar Klos.

s pamětníky.¹⁰² Kromě různých táborů a krátkých pobytů se Ploština stala i místem pravidelného skládání pionýrských slibů.

Asi tedy není žádným překvapením, že byla Ploština vybrána i pro zahajování spartakiád. Přípravy všech oddílů byly obvykle započaty tzv. ohňovým poselstvím, které bylo spojeno s dukelskou operací a osvobozením Československa Rudou armádou. Součástí ceremoniálu bylo i zapálení ohně na ploštinských pasekách.¹⁰³

Kvůli svému pohnutému osudu byla Ploština často srovnávána s místy, která postihla podobná tragédie.¹⁰⁴ Proto paseky v roce 1972 navštívil v rámci putovní výpravy, která připomínala třicet let od vypálení obce Lidice, Modrý tým žen autoklubu svazarmu ČSSR. Ten zde v rámci veřejné pietní akce uctil památku popravených pasekářů a předal pozdrav z vypálené české obce.¹⁰⁵

Trochu úsměvná a milá je skutečnost, že ploštinská tragédie měla vliv i na pěstování květin. Pěstiteli Miroslavu Langrovi se podařilo vyšlechtit nový druh jiřin s krvavě červenými květy, proto ho napadlo pojmenovat tuto novou odrůdu *Ploština*. Dle dostupných pramenů zaslalo JZD Rájec nad Svitavou v roce 1965 žádost místnímu národnímu výboru, ve které žádá o povolení použít právě toto pojmenování v upomínku všech zemřelých pasekářů.¹⁰⁶ Vzhledem k tomu, že dnes není známa žádná taková odrůda jiřin, domnívám se, že k tomu nakonec bohužel nedošlo.

Jak již bylo výše naznačeno stala se Ploština také předlohou pro různá umělecká díla. Kromě již zmiňovaného románu *Smrt si říká Engelchen*¹⁰⁷, podle kterého byl natočen i film, jenž na svou dobu zobrazoval poměrně odvážně partyzány i s jejich zlozvyky a tím lehce narušoval jejich hrdinný vzhled, vznikly také různé básně a divadelní hra s názvem *Ploština v plamenech*¹⁰⁸, jejímž autem je Jaroslav Bařinka. Toto drama bylo mnohem více poplatné době svého vzniku, jelikož vliv normalizační politiky je zde velmi výrazný. Zajímavostí je, že autoři obou zmiňovaných literárních děl pocházeli z Valašských Klobouk.

Nabízí se otázka, jak na toto všechno reagovali samotní pozůstalí, kteří se na paseky vrátili, aby zde pokračovali v poklidném životě. Jak vnímali veškeré dění kolem jejich rodné vsi? Z většiny dostupných pramenů vyplývá, že především

¹⁰² SOkA Zlín: fond Městský národní výbor Valašské Klobouky (1945–1990), inv. č. 185, fol. 32, 34 a 37.

¹⁰³ SOkA Zlín: fond Místní národní výbor Vysoké Pole (1945–1990), inv. č. 178, fol. 3 a 17.

¹⁰⁴ Často se v brožurách z této doby můžeme setkat s pojmenováním Ploštiny jako „valašské Lidice“.

¹⁰⁵ SOkA Zlín: fond Místní národní výbor Vysoké Pole (1945–1990), inv. č. 178, fol. 41.

¹⁰⁶ Ibidem. fol. 49.

¹⁰⁷ L. Mňačko: *Smrt si říká Engelchen*. Praha: Mladá fronta, 1960.

¹⁰⁸ J. Bařinka: *Ploština v Plamenech*. Praha: Dilia, 1974.

bývalý pomocníci partyzánů samotné bojovníky nekritizovali a s neblahým osudem vesnice se smířili, zároveň je také jistě těšil zájem veřejnosti o Ploštinu jako takovou. Nicméně bylo by mylné domnívat se, že všichni pasekáři zastávali stejně kladný a snad i trpitelský postoj. Například paní Trčková, jejíž manžel byl jednou z obětí nacistického řádění, se nebála na přelomu 50. a 60. let ve svém svědectví velice ostře vystoupit proti partyzánům, kritizovala jejich zahálčivé a velmi hrubé chování, dále zmiňuje i to, že v osudný den nechali pasekáře napospas.¹⁰⁹ Z další zprostředkované výpovědi přeživší paní Zichové vyplývá, že se mezi obyvateli pasek nacházeli i takoví, kteří velice rezolutně odmítali konané manifestace a oficiálních oslav partyzánů na Ploštině se neúčastnili.

V popisovaném období se tedy Ploština stala více místem paměti pro vládnoucí režim a lidi zvenku, kterým byl předkládán trochu upravený pohled na toto místo tak, aby byl poplatný tehdejší době. Pro zdejší obyvatele a přeživší zůstala i přes všechny nové stavby, památník a vyznamenání nejdůležitějším vzpomínkovým prostorem kaple Panny Marie Bolestné, kam pravidelně chodili, aby si připomněli tragicky zemřelé pasekáře.

3.3 Ploština v současnosti

Po pádu komunistického režimu ztratila Ploština pochopitelně svou ideologickou cenu a celorepublikový význam tohoto místa paměti se změnil na regionální. Tato změna je patrná například na účasti veřejných činitelů na vzpomínkových akcích, v současné době se jich účastní především regionální politici, jako jsou hejtmané Zlínského kraje. Vládní představitelé zde zavítají spíše výjimečně.¹¹⁰

Pietní akce se zde pořádají stále, nabyly nicméně opět charakteru vzpomínkových událostí připomínajících především smrt zesnulých pasekářů. Nejdůležitějšími akcemi, které se zde každoročně pořádají u příležitosti výročí vypálení obce, jsou bezesporu výroční pobožnost konaná v již zmiňované kapli Panny Marie Bolestné a následně civilní pietní akt.¹¹¹ Byla by samozřejmě chyba myslet si, že i v dnešní době se jedná o akce zcela apolitické, tomu ostatně nebylo nikdy, účastní se jich nejen vojenské delegace, ale také hlavně regionální politici.

Po dobu trvání světové pandemie bohužel nebylo možné uspořádat podobnou vzpomínkovou událost, nicméně obyvatelé Valašska měli v roce 2020 možnost

¹⁰⁹ O. Filip: *Osmý čili nedokončený životopis*. Brno: Host, 2007. s. 172 – 173.

¹¹⁰ V roce 2014 tehdejší předseda vlády Bohuslav Sobotka navštívil Ploštinu, aby se zde poklonil obětem a uctil jejich památku.

¹¹¹ T. Chmela: *Ploština: příběh psaný ohněm*. Nymburk: Vega-L, 2010. s. 30.

připomenout si tragédii Ploštiny prostřednictvím nahrávky tlukotu srdcí pamětníků, která byla ve stejný čas vysílána v místních rozhlasích v několika městech a obcích.¹¹²

Od roku 1999 je ploštinský památník evidován jako národní kulturní památka. V polovině osmdesátých let byla v jedné z budov vytvořena muzejní expozice, která byla rozdělena na dvě části, první se věnovala životu na Ploštině před samotnou tragédií a druhá popisovala odbojové hnutí za druhé světové války.¹¹³ Muzeum se zde bez velkých změn nacházelo až do podzimu 2020, kdy byla započata rozsáhlá rekonstrukce celého místa paměti. V rámci této přestavby byla zbourána jak budova muzea, tak byl odstraněn i amfiteátr ze 60. let, a to nejen kvůli nevhodnému technickému stavu, ale také kvůli novému rozvrhnutí prostoru. Z původních pamětních staveb, které zde vznikly v době komunistického režimu zůstal zachován pouze památník. V nových budovách by měla vzniknout expozice zaměřená především na samotnou Ploštinu od jejího vzniku až po osudný den. Dále by zde měl být popsán i příběh následné obnovy obce. Kromě expozice zde bude zbudován i nový prostor pro edukaci dětí a mládeže využívající nejmodernější multimediální technologie. Památníku z roku 1975 se změny dotknou jen minimálně.¹¹⁴ Dalším důvodem pro takto radikální rekonstrukci byly i současné tendence zbavit Ploštinu ideologicky vytvořeného obrazu symbolu partyzánského hnutí.¹¹⁵ Ostatně ze stejného důvodu byla již v roce 2008 odstraněna socha Partyzána, která stála před samotným památníkem, což opět poukazuje na záměr oddělit toto místo paměti od komunistického partyzánského kultu. Zároveň byl ve stejném roce památník zbaven i reliéfu srpu a kladiva.¹¹⁶ Socha byla následně přesunuta do expozice blízkého muzea, zda bude součástí i nové výstavy je otázkou.

S tématem Ploštiny se v současné době můžeme setkat i v médiích, především pak v různých dokumentárních reportážích a filmech. Například Česká televize

¹¹² L. Zvonková: *Rozhlasový pietní akt uctí oběti z Ploštiny či Vařákových pasek* [online]. Valašské Klobouky [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.valasskeklobouky.cz/rozhlasovy-pietni-akt-ucti-obeti-z-plostiny-ci-varakovych-pasek/d-471887>

¹¹³ *Muzeum Ploština* [online]. Obec Drnovice [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <http://www.obec-drnovice.cz/muzeum-plostina/ds-1060>

¹¹⁴ V. Machů: *Ploštinské dědictví* [online]. Česká televize [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1181680258-tyden-v-regionech-brno/321281381890501-tyden-v-regionech/video/837025>

¹¹⁵ P. Procházková: *Ploštinu zbavíme ideologických nánosů, zůstanou fakta a kouzelná příroda* [online]. iDNES.cz/ ZPRAVODAJSTVÍ [cit. 10. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zlin/zpravy/zlinsky-kraj-plostina-masakr-valka-vypalene-obce.A200417_162436_zlin-zpravy_ppr

¹¹⁶ *NKP Ploština. Všeobecné informace* [online]. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.muzeum-zlin.cz/plostina>

připomíná vypálení obce poměrně pravidelně.¹¹⁷ Dále se o Ploštině hovořilo také v jednom z dílů pořadu *Jaro 45, když u nás končila válka*, vzniklého u příležitosti sedmdesátého výročí konce druhé světové války.¹¹⁸

4 Závěr

Ploština i přes veškeré transformace stále zůstává místem paměti odkazujícím nejen na padlé oběti z řad civilních obyvatel, ale i na samotný partyzánský odboj, který na Valašsku byl velmi činný. Na jejím příkladu lze pozorovat jakým způsobem pracuje společnost a politický režim se vzpomínkovými místy, kdy jeden prvek může být různě zesilován a upravován na úkor druhého. Za zamýšlení také stojí skutečnost, že jediným místem věnovaným ploštinské tragédii, kterého se změny minulé ani současné nijak nedotkly, je kaple Panny Marie Bolestné. To potvrzuje myšlenku, že ať už politické a ideologické nálady ve společnosti budou toto místo paměti ovlivňovat jakkoliv, duchovní rozměr zůstane zachován v každé době.

5 Použitá literatura a prameny

- Archiv bezpečnostních složek (dále ABS): *Protokol z výslechu Oldřicha Bati*, fond 325: Správa vyšetřování StB – Stíhání nacistických válečných zločinců, sig. 325-125-2.
- ABS: *Akce Ploština*, fond 325: Správa vyšetřování StB – Stíhání nacistických válečných zločinců, sig. 325-125-1.
- ABS: *Protokol z výslechu Jana Machů sepsaný 13. 1. 1946*, fond 325: Správa vyšetřování StB – Stíhání nacistických válečných zločinců, sig. 325-125-2.
- FILIP, O.: *Osmý čili nedokončený životopis*. Brno: Host, 2007. 776 s. ISBN 978-80-7294-243-5.
- HOLEČEK, V. Ploština. In HOŘEC, J.(ed.): *Památná místa bojů proti fašismu*. Praha: Naše vojsko, 1961. 374–383 s.
- HROŠOVÁ, M.: *Na každém kroku boj: historie 1. československé partyzánské brigády Jana Žižky (srpen 1944 – květen 1945)*. Vsetín: Český svaz bojovníků za svobodu, Sdružení domácího odboje a partyzánů, Historická skupina 1. čs. Partyzánské brigády Jana Žižky, 2012. 431 s. ISBN 978-80-260-2483-5.
- CHMELA, T.: *Ploština: příběh psaný ohněm*. Nymburk: Vega-L, 2010. 32 s. ISBN 978-80-87275-23-8
- CHOTEK, K.: *Ploština*. Český lid: časopis pro dějiny venkova a národopis. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, 52(3), s. 161–168.

¹¹⁷ V roce 2021 byla odvysílán třídílná reportáž o ploštinské tragédii, vedle rozhovoru s pamětníky se zde věnovali i historii partyzánského odboje v kraji a zmíněna byla i probíhající rekonstrukce.

¹¹⁸ Díl se nazývá *Hořící peklo* a vedle Ploštiny jsou zde zmíněny i Vařákovy paseky a Juříčkův mlýn. *Jaro 45. 4/20 Hořící peklo*. [online]. Česká televize [cit. 30. 4. 2021] Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11059888231-jaro-45/215411033110004/>

- PŘÍKRYL, J., TKÁČ, K.: *Ploština symbol hrdinství: z bojů valašského lidu za svobodu*. Gottwaldov: Svaz protifašistických bojovníků, 1962. 24 s.
- RŮČKA, V., SKALKA, T. (ed.): *Ploština žaluje! Historie odboje a utrpení valašské paseky*. Hýsly: ČZS Hýsly, 2016. 51 s.
- SLÁDEK, O.: *Ve znamení smrtihlava. Nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944–1945*. Praha: Naše vojsko, 1991. 395 s. ISBN 80-206-0145-7.
- Státní okresní archiv Zlín (dále SOKa Zlín): fond Městský národního výbor Valašské Klobouky (1945–1990), inv. č. 185.
- SOKa Zlín: fond Místní národní výbor Drnovice (1961–1976), inv. č. 83.
- SOKa Zlín: fond Místní národní výbor Vysoké Pole (1945–1990), inv. č. 178.
- SOKa Zlín: *Školní kronika*, fond Národní škola Vysoké Pole (1887–1953), inv. č. 163.
- VANÁK, V.: *Ploština*. Skupina partyzánů Jana Žižky, oddíl Grigora Slepceva, 1945. 31 s.

6 Elektronické zdroje

- MACHŮ, V.: *Ploštinské dědictví* [online]. Česká televize [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1181680258-tyden-v-regionech-brno/321281381890501-tyden-v-regionech/video/837025>
- MACHŮ, V.: *Vypálená Ploština* [online]. Česká televize [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1181680258-tyden-v-regionech-brno/321281381890424-tyden-v-regionech/video/835417>
- Muzeum Ploština* [online]. Obec Drnovice [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <http://www.obec-drnovice.cz/muzeum-plostina/ds-1060>
- NKP Ploština. Všeobecné informace* [online]. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.muzeum-zlin.cz/plostina>
- Památník Ploština na Zlínsku zásadně mění svou tvář*. [online]. Česká televize [cit. 14. 5. 2021]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/1444352-pamatnik-plostina-na-zlinsku-zasadne-meni-svou-tvar>
- PROCHÁZKOVÁ, P.: *Ploštinu zbavíme ideologických nánosů, zůstanou fakta a kouzelná příroda* [online]. iDNES.cz/ ZPRAVODAJSTVÍ [cit. 10. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zlin/zpravy/zlinsky-kraj-plostina-masakr-valka-vypalene-obce.A200417_162436_zlin-zpravy_ppr
- ZVONKOVÁ, L.: *Rozhlasový pietní akt uctí oběti z Ploštiny či Vařákových pasek* [online]. Valašské Klobouky [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.valasskeklobouky.cz/rozhlasovy-pietni-akt-ucti-obeti-z-plostiny-ci-varakovych-pasek/d-471887>

7 Kontakt na autora

Mgr. Lenka Čížová

Masarykova Univerzita

Filozofická fakulta

Ústav evropské etnologie

Jaselská 201/18

602 00 Brno

Email: 438952@mail.muni.cz

Školitel: PhDr. Roman Doušek, Ph.D.

Východiska pro poststrukturalistické studium národa

Points of Departure for a Post-structuralist Study of the Nation

Václav Rut

Anotace: Článek představuje konceptualizaci národa založenou na poststrukturalistické ontologii diskurzivní teorie obohacené o koncepty fantazie a slasti vycházející z lacanovské psychoanalýzy. Studium národa a nacionalismu ve společenských vědách se příliš často soustředí na jejich vznik ve specifických historických podmínkách. Zatímco koncept národa je běžně považovaný za určitou danost života ukrytého v pozadí, to jak se používá v současnosti nacionalismus ho staví na okraj politické reality. Takový nacionalismus je pak spojený s pravicovým extremismem, separatismem, nebo etnickými konflikty. Vzhledem k trvalosti národní identifikace by však bylo prospěšné nezůstávat u sektářské nenávisti a zaměřit se na nacionalismus reprodukováný v každodenním životě. Tento článek má za cíl představit specifickou poststrukturalistickou konceptualizaci národa, zhodnotit její přínos a načrtnout možné analytické uchopení. Národ je zde chápán jako hegemonický diskurz nárokuje si určitý výklad reality a poskytující prostor k identifikaci, jenž je opřen o fantazii lokalizovanou v národní historii a mýtech. Takováto konceptualizace poskytuje vedle obsahu nacionalistických diskurzů výpověď o jejich formě (diskurzivní dimenze) a síle (fantasmatická dimenze).

Klíčová slova: národ, nacionalismus, poststrukturalismus, diskurz, fantazie

Summary: The article presents a conceptualization of the nation based on a post-structuralist ontology of discursive theory enriched with the concept of fantasy and jouissance from Lacanian psychoanalysis. The study of nation and nationalism in social sciences too often focuses on their emergence in specific historical conditions. While the concept of the nation is commonly regarded as an essential part of life hidden in the background, the way nationalism is currently used places it at the margins of political reality. Such nationalism is associated with right-wing extremism, separatism,

or ethnic conflict. However, given the permanence of national identification, it would be beneficial not to dwell on sectarian hatred and to focus on banal nationalism reproduced in everyday life. This article aims to introduce a specific poststructuralist conceptualization of the nation, assess its contribution and outline a possible analytical grasp. The nation is understood as a hegemonic discourse claiming a certain interpretation of reality and providing a space for identification that is grounded in a fantasy located in national history and myths. Such a conceptualization provides an account of the form (discursive dimension) and power (fantasmatic dimension) of nationalist discourses alongside their content.

Klíčová slova: nation, nationalism, post-structuralism, discourse, fantasy

1 Úvod

Co stojí za převládající silou národní identifikace? I v postmoderní době zůstává národ jednou z nejvíce univerzálně legitimních hodnot užívaných v politice (Anderson, 2006, s. 3). Například při protestech proti opatřením v rámci boje s covidem-19 bylo nemožné přehlédnout kvantitu a intenzitu nacionalistických symbolů a hesel: lidé na koních převlečení za Blanické rytíře, české a moravské standarty, opakované narážky na husitské války, nebo davy skandující „Čechy Čechům“. Tato symbolika při protestech značně rezonovala, ale jak přesně souvisela s politickým obsahem těchto hnutí? Co stojí za silou národní mytologie? V době kdy se nemůže argumentovat intencemi „konstruktérů“ národa (jako byli čeští obrozenci), nejde o boj o nezávislost či konflikt mezi zeměmi, působí skoro směšně zabývat se samotným obsahem nacionalistické rétoriky. Je jasné, že nás musí zajímat forma nacionalismu, ale také určitá síla, která je podmínkou této identifikace.

Tento článek představuje konceptualizaci národa vycházející z diskurzivní teorie Ernesta Laclaua a Chantal Mouffe a několika konceptů lacanovské psychoanalýzy. Text by tím chtěl nabídnout východiska pro poststrukturalistické studium českého nacionalismu, jenž by se soustředilo na jeho reprodukci v každodenním životě a zároveň jeho afektivní podporu. Objasnění formy dosáhneme pomocí diskurzivní teorie, jejíž ontologie podává komplexní výpověď o produkci významu a způsobu jakým různé diskurzy soupeří o hegemonii. Síla nacionalismu bude objasněna pomocí psychoanalytických konceptů slasti a fantazie. Nevýhodou poststrukturalistických teorií je zajisté jejich axiomatičnost, tj. danost určitých předpokladů, jenž nemohou být empiricky posouzeny. Tato hodnota se tak musí posoudit na základě jejich teoretické a analytické produktivity.

Článek stručně představí genezi studia národa, od primordialistických teorií po konstruktivistické. Dále bude elaborována diskurzivní teorie a zní vycházející konceptualizace národa jako diskurzu. Dále budou představeny pojmy slasti a fantazie

vycházející z lacanovské psychoanalýzy. Pomoci nich bude možné konceptualizovat fantazii jako afektivní podporu diskurzivní formace národa. Na konec budou představeny některá metodologická východiska využitím systému logik Jasona Glynose a Davida Howartha.

2 Geneze studia národa

Pojem národ se běžně užívá již od nepaměti. Nepřeborná pestrost jeho využití však v předmoderní době neumožňovala pojem jakkoliv koherentně uchopit a neplodná tak byla i jakákoliv jeho teoretická reflexe. Skutečné studium a teoretická reflexe národa začíná v 19. století, společně s akcelerací moderních evropských nacionalismů. Tyto první úvahy o národu můžeme označit za primordialistické – jejich výchozím bodem bylo, že „národ je odvěkou kategorií, jejíž objektivní existenci je možno a nutno oživit, obrozovat, poněvadž je specifickou hodnotou lidského druhu“ (Hroch, 2009, 18). Národ byl pro myslitele spojené s tímto proudem určen jistou národní esencí, tj. společnými objektivními a pozorovatelnými rysy, ať už kulturními, etnickými či jazykovými. Autoři těchto teorií navíc často byli sami aktivní v buditelských či národně osvobozeneckých aktivitách, a jejich úvahy tak často odpovídali přáním těchto hnutí.

V opozici vůči představě o danosti a esencialitě národů jsou tzv. modernistické teorie, které se zaměřují na kulturní a sociální podmínky jejich vzniku. Spojují vznik národů se specifickými historickými a místními podmínkami, většinou s evropskou modernitou. Případně vznik národů spojují s určitou rozvojovou teorií aplikovatelnou i na mimoevropské země. Národ je tak chápán jako zcela moderní fenomén.

Průlom v modernistických teoriích znamenala kniha Benedicta Andersona *Představy společenství*, publikována v 80. letech 20. století. Pro Andersona je národ čistě moderní záležitostí, která byla umožněna nejen osvícenstvím, které zničilo dynastické a náboženské představy o suverenitě, ale také rozšířením gramotnosti a dostupností literatury v národních jazycích. Tyto podmínky učinily národ myslitelný. Anderson definuje národ jako „politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní“ (Anderson, 2006, 21). Pro Andersona je tedy národ jakýsi kulturní artefakt, který byl historicky podmíněn několika rozličnými faktory.

U národní identity se tak setkáváme s paradoxem – většina současných vědců se dnes shodne na tom, že národy jsou produktem specifických historických podmínek, často spojovaných s evropskou modernitou. Přesto tento produkt zůstává prakticky neměnný. V dnešní době, kterou nazýváme postmoderní, dobou tekuté modernity, atd., stále pracujeme s národem jako pevným referentem a s národními státy a národními zájmy jako jeho plody. Mnoha výzkumníkům tak i přes merit jejich teorií něco uniká. Zpravidla nemohou vysvětlit sílu a trvalost identifikace s národní identitou. Důraz je stále kladen na historický vznik evropských národů, spíš než na jejich každodenní

reprodukcí. Kromě studia forem národní identity je tak důležité vzít v potaz sílu, která z národa činí tak atraktivní objekt identifikace.

3 Národ jako diskurz

V rámci diskurzivní teorie chápeme diskurz jako strukturovanou totalitu vznikající z artikulační praxe (Laclau a Mouffe, 2014, 128). Na rozdíl od jiných užších pojetí diskurzu (diskurzu jako výšeči reality) je zde diskurz chápán jako „primární terén ustanovení objektivit jako takové“ (Laclau, 2005, 68), tzn. že veškerý význam je zprostředkován skrz diskurz. To neznamená že nic mimo diskurz neexistuje, ale že nic co je mimo diskurz nenabývá významu.¹¹⁹ Diskurz tedy není doménou omezenou na jazyk, ale jde o systém reprezentace jako takové. Diskurzivní pole je protkáno antagonismem, což je pro diskurzivní teorii zásadní koncept, který opodstatňuje proč je veškerý význam diferenční a proč se identita formuje zásadně ve vztahu k antagonistickému protějšku.

Laclau a Mouffe dávají velký význam již zmíněné artikulaci, utvářející vztah mezi prvky diskurzu, který upravuje původní identitu prvků. Tzv. pole diskurzivity, které zahrnuje všechny teoreticky možné významy, je nekonečné a jakákoliv diskurzivní totalita, v které by byl všechen význam pevně ukotven, je nemožná. Jen skrz artikulaci dostanou jinak volně plovoucí prvky diskurzu určitou významovou stabilitu. Artikulační praxe pak vytváří uzlové body, jenž podpírají význam určitého diskurzu (Laclau a Mouffe, 2014, 128–138). Diskurzy jsou tedy částečně upevněné, neboť by jejich absolutní volnost zabraňovala vytvoření jakéhokoliv významu. Diskurzy jsou díky své nestálosti a přítomnosti antagonismu předmětem konstantního politického boje.

Prvky diskurzu se spojují do tzv. řetězců ekvivalence. Tyto řetězce jsou vytvářeny vůči antagonistickému protějšku. Uzlový bod řetězce ekvivalence se pak v rámci hegemického procesu stane reprezentantem celé skupiny prvků v řetězci. Prvek tak podstoupí svou partikularitu a stane se reprezentantem nedosažitelné univerzality. Zde se tento prvek stane prázdným signifikantem, tím že paradoxně přichází o svůj původní význam a je místo toho prošíván ostatními prvky diskurzu, který zastřešuje (Laclau, 2013).

Co je tedy důsledkem předpokladu, že naše vnímání reality a objektů v ní je kompletně zprostředkováno skrz diskurz? V našem případě není diskurz národa nějakým lingvistickým či mediálním odrazem opravdové socio-kulturní entity. Partikulární diskurz národa je pokusem o ustanovení významů v jeho konkrétní doméně. Nemá smysl přistupovat na diskuzi o existenci materiální stránky národa, protože nic mimo

¹¹⁹ Laclau a Mouffe dávají příklad zemětřesení: Nikdo nerozporuje, že tento jev reálně existuje nezávisle na naší vůli. Je ale předmětem diskurzivní artikulace jestli se bude konstruovat jako přírodní katastrofa, projev božího hněvu nebo důsledek změn klimatu (Laclau a Mouffe, 2014, 131).

diskurz nemůže nabývat významu. Cílem diskurzivní analýzy pak není dopátrat se nějaké „pravdy“ o naší realitě, ale zjistit jak různé politické diskurzy formují tuto realitu tak aby vypadala přirozená a neutrální.

Můžeme říct, že národ je hegemonický diskurz nárokuje si určitý výklad reality a poskytující prostor k identifikaci, zatímco nacionalismus je příbuzný diskurz specifikující normativní představy o suverenitě národů. V obou diskurzivních formacích bude „národ“ (nebo „lid“, „národní zájmy“, atp.) zaujímat místo tzv. prázdného signifikantu, což znamená, že sám nabyde významu pouze zastupováním ostatních prvků v řetězci ekvivalence a svou opozicí vůči antagonistickému protějšku.

Národní identita, jakožto moment identifikace subjektu s diskurzem národa, je v neustálé tendenci k dislokaci, k vymknutí se z diskurzu národa směrem jiným identifikacím. Jak potom vysvětlit fakt, že tolik lidí tenduje zpátky k identifikování s diskurzem národa? Mohlo by se zdát že diskurzivní teorie do velké míry nivelizuje boj o identity a vede k jejich neustále fluktuaci. To co může vysvětlit sílu národní identifikace je afektivní dimenze, spojená s koncepty z psychoanalýzy.

4 Pojmy z lacanovské psychoanalýzy

Spojení politické teorie a psychoanalýzy není nic nového. Je jednou ze snah odpovědět na odvěkou otázku proč se lidé dobrovolně poddávají moci, nebo jak Wilhelm Reich slavně napsal: „proč muži bojují pro svojí porobu tak zarytě jako kdyby to byla jejich spása?“ (Reich in: Deleuze a Guattari, 2009, 29). Reichova pointa týkající se fašismu je stále kontroverzní: měl za to, že masy nebyly „oblbnuty“, ale že za určitých podmínek se fašismu dožadovaly. Tento patologický chtíč, vlastní lidstvu, se stává předmětem politické teorie.

Přestože koncept slasti (francouzsky *jouissance*)¹²⁰ má blízko k freudovskému libidu, nemůžeme ho vnímat čistě pozitivně. Je motorem mnohých kompulzivních či patologických forem chování. Podmínkou slasti je fakt, že tělesná rozkoš na sebe stanovuje určitý limit, pravidlo které subjektu říká aby si užíval co nejméně. Zároveň je ale subjekt nabádán k tomu, aby se pokoušel tuto hranici překračovat. Za touto hranicí se však rozkoš může stát bolestnou, čímž se stane slastí (Evans, 1996, 93–94). Slast zároveň můžeme chápat jako určitou daň za náš vstup do symbolického řádu jazyka. Dle psychoanalýzy musí dítě obětovat určité původní, nezprostředkovatelné vzájemné propojení s druhým, čili kastrací komplex. „Kastrace znamená, že slast musí být odepřena aby jí mohlo být dosaženo na převráceném žebříku zákonu touhy“ (Lacan in: Evans, 1996, 94). Koncept plnosti a to, že nemůžeme jazykem říct vše

¹²⁰ Např. v anglické literatuře se pojem *jouissance* z francouzštiny většinou nepřekládá. Avšak český pojem slast si zachovává sexuální konotaci, která je pro lacanovský koncept důležitá. Dále proto používám českého překladu.

co chceme, zůstává v našem vědomí. Tato původní plnost je to co přislubuje fantazie (Dean, 2015, 27–28).

Fantazie pracuje s tím jak jsme upoutáni určitými diskurzivními formami. Je to faktor díky kterému není celá diskurzivní hra nivelizovaná, díky kterému některé diskurzivní formy drží víc než jiné. Nabízí nutně zprostředkování konzistentní sociální reality jakožto útěku před Reálnem (Žižek, 2008, 45). Je proto důležité zdůraznit že fantazie není v opozici k realitě, jde o koncept spojený s příslibem slasti.

Podle Jasona Glynose (2021, 7) samotný nepravdivý charakter výroku není dostačující na to aby jej pozvednul na úroveň slasti a s ní spojené fantazie. Stejně tak naopak pravdivý výrok může produkovat slast. Například výrok „Romové v Česku se dožadují stále více a více práv“ je dost možná pravdivý. Je ale zřejmé že z úst krajně pravicového politika bude nejspíš artikulován v rámci fantasmatického narativu v které je Romům připisována slast (žijí ze sociálních dávek, nemusí se tak snažit na trhu práce jako ostatní, atd.), která je etnickým Čechům upírána.

Fantazie se často ztělesňuje jako společná forma transgrese oficiálních norem (což má původ v logice slasti). Určitý empirický důkaz indikující přítomnost fantazie nám poskytne to, jestli se předmět fantazie vzpírá oficiálnímu zveřejnění (Glynos a Howarth, 2007, 148). Pomysleme znova např. na to, že diskuse o sociální politice v Česku stojí na negativních představách o Romech, ale tuto skutečnost téměř žádný politik neřekne nahlas.¹²¹

Fantazie tedy na jedné straně zahlazuje kontingentní a antagonistický charakter reality a na druhé straně je podepřena znepokojující potíží, která vysvětluje, proč věci nemohou být tak, jak bychom si přáli. Jen skrz důraz na tuto potíž, na tzv. „zloděje slasti“, může fungovat fantasmatický příslib slasti.

5 Fantazie jako afektivní podpora diskurzu národa

Dlouhověkost a síla identifikací spojených s národem skrz moderní historii může být vysvětlena formami slasti, které tyto diskurzivní formace nabyly. V rámci této konceptualizace chápeme národ (a s ním spojený nacionalismus) stále jako diskurzivní formaci, která je však obohacena o způsob produkce či příslibu slasti. Národní identifikace tak musí být chápána ve dvou na sobě závislých registrech: symbolické struktuře diskurzu a modelu slasti (Stavrakakis, 1999, 195).

Diskurzivní konstrukci národa dává sílu fantazie, která nám přislubuje plnost slasti lokalizovanou či projektovanou v národní historii. Tato projekce sahá buď k mytickým kořenům národní historie, nebo do „zlaté éry“, kdy byl národ (údajně) prosperující

¹²¹ Podobně Ange-Marie Hancock (2004) ilustruje, jak se debata o sociálním systému v USA opírá o obraz afroamerických svobodných matek jako „welfare queens“, tj. žen zneužívajících dávky. Tento obraz však musí zůstat mimo oficiální diskurz, být jakýmsi veřejným tajemstvím, aby mohla být slast užívána

a šťastný. Tato fantazie je komunikována skrz oficiální kanály (Stavrakakis, 2007, 204). S její reprodukcí se tak setkáváme ve vzdělávání, při státních ceremoniích, projevech vrcholných představitelů nebo v médiích (pomysleme např. na veřejnoprávní Četnické humoresky a jaký obraz stále vytvářejí o prvním republice).

Tato fantazie dostává zdání původní plnosti skrz částečnou slast materializovanou v (převážně neoficiálních) praktikách každodenního života. Jak píše Slavoj Žižek (1993, 202): „národ existuje natolik, dokud je jeho specifická slast materializovaná v souboru sociálních praktik a zprostředkována skrz národní mýty, které strukturují tyto praktiky“. Můžeme zde například pomyslet na český zvyk bití žen na Velikonoce pomlázkou. Tento zvyk bychom mohli identifikovat v diskurzivní formaci národních tradic, která nepochybně patří do většinových představ o národě. Je ale materializovaná specifickým způsobem transgrese společenských konvencí, který produkuje (částečnou) slast.

Kvůli tomu, že dosažená slast je pouze částečná a neúplná, což hrozí odhalit iluzorní plnost národní fantazie, je pro nacionalistický diskurz nutné tuto neúplnost vysvětlit. Je to skrz narativ „zloděju slasti“. Toto je samozřejmě spojeno se strukturálně antagonistickou konstrukcí identity. Tzn. nejen, že se Češi identifikují jako Češi, protože nejsou Němci, ale také protože je Čechům Němci upíráno dosažení plné slasti. Odtud pramení nacionalistická nenávisť. Nepřítel národa je osočován z toho, že si přivlastňuje slast, která by měla právoplatně patřit jemu.

Fantazie tedy slouží jako afektivní podpora diskurzu národa, obsahující jak narativ příslibu slasti, tak důvod jeho nedosažení. Tento hegemonický diskurz je strukturovaný kolem prázdného signifikantu národa, který spojuje do ekvivalence představ o kultuře, společné historii, jazyku apod. vůči antagonistickému protějšku. Fantazie tento diskurz afektivně podporuje několika způsoby. Za prvé, fantazie národa projektuje příslib slasti do národní historie a mýtu. Za druhé, částečného dosažení slasti je docíleno skrz neoficiální praktiky, charakterizované společnou formou transgrese. Za třetí, konečné nedosažení slasti je vysvětleno narativem „zloděju slasti“, spojeným s nečleny národa. Fantasmatický narativ národa tak poskytuje komplexní výpověď o slasti a dává subjektu možnost zahalení kontingence a antagonismu v jádru společenské reality. Zatímco tedy hra signifikace diskurzivní teorie může působit dojmem neustále změny, národní identita zůstává často neohrožena díky dostředivému efektu fantazie.

6 Metodologická východiska

Jedním z možných způsobů, jak uchopit analýzu národa v rámci poststrukturalistické teorie, tak abychom postihli diskurzivní úroveň reprezentace a tvorby významu i afektivní dimenzi, je použití systému logik Jasona Glynose a Davida Howartha (Glynos a Howarth, 2007; Glynos et al., 2021). Logiky vyjadřují určitý soubor pravidel diskurzů, respektive gramatiku diskurzivních praktik v jejich pravidelnosti. Tyto zákonitosti se pak dají z konkrétní analýzy zobecnit a aplikovat do jiných prostředí.

Nejedná se přitom o tvrdé zákony (jako např. Duvergerovy zákony). Nejde o to najít kauzální mechanismy, ale skrz retroduktivní strategii postihnout logiky jevů v diskurzivním poli, jehož objektivita bude vždy neúplná. Logiky tak poskytují kritickou explanaci fenoménů a nevzdáváním se teoretického zobecňování se vymezují vůči hermeneutické interpretaci.

Jako metodologický rámec vypovídající o tom, jak se diskurzy formují, jak bojují o dominanci a jak uchopují subjekt, Glynos a Howarth nabízejí typologii tří různých, ale propojených logik – sociálních, politických a fantasmatických. Pomocí sociálních logik můžeme charakterizovat diskurzivní praxi či režim v partikulární sociální doméně. V případě národa by to byly principy, které národ charakterizují „na povrchu“, tj. jako diskurz spojující konkrétní představy o národě, tradicích, kultuře, národní historii atd. Politické logiky nám pomohou vysvětlit, jak jsou tyto diskurzy institucionovány, zpochybňovány a bráněny. Zde vstupují do hry logiky ekvivalence a logiky difference. U národa tak budeme zkoumat jak partikulární diskurz národa „vyhrál“ diskurzivní boj, jak se vymezoval vůči ostatním koncepcím národa a jestli převládala politická logika ekvivalence nebo difference. Konečně fantasmatické logiky jsou spojeny s fantazií a ekonomikou slasti. Vysvětlují, proč určité diskurzy uchopí subjekt víc než jiné. Vypovídají o tom, jakým způsobem je subjekt komplicitní v zahalování fundamentálního zbytku v sociální. Zjednodušeně můžeme říci, že sociální logiky odpovídají na otázku co, politické na otázku jak a fantasmatické na otázku proč.

Při analýze národních diskurzů pak samozřejmě není nutné soustředit se na diskurz národa produkovaný „ze shora“. Přínosnější naopak může být jeho zachycení v momentech každodenního života, občanské participace, v médiích či oblastech, které si běžně nespojujeme s politikou. Analýza v jednom časoprostoru nám poskytne synchronní perspektivu, v které bude možno pomocí sociálních logik popsat kontury diskurzivního režimu národa a pomocí fantasmatických logik jeho podpůrnou afektivní dimenzi. Pro diachronní perspektivu nám poslouží politické logiky, které zachytí, jak se určitý diskurz národa formoval nebo jak mezi sebou soupeřili různé koncepce národa. Při takové perspektivě nás bude zajímat, vůči jakému antagonickému protějšku se národ vytvářel, jestli při jeho etablování převažovala logika ekvivalence nebo logika difference, co byl prázdný signifikant diskurzu, nebo které momenty diskurz mocensky vylučoval.

Konkrétní analýza by začínala problematizací tématu, tj. specifikací výzkumné otázky a objektu studia. Před samotnou analýzou je dále nutná tzv. „epistemologická roztržka“ (Martilla, 2015, 106–110), čímž výzkumný objekt zbavíme vlivů předsudků a normativních či ideologických pozic. Po vybrání a specifikaci korpusu můžeme začít se samotnou diskurzivní analýzou operacionalizovanou skrz systém logik. Zde může být diskurzivně-teoretická analýza spojena s jinými metodami kvalitativní diskurzivní analýzy, jako je kritická diskurzivní analýza (Fairclough, 2013) nebo

diskurzivně-historická analýza (Reisigl, 2017; Wodak et al., 2009).¹²² V rámci obsahové analýzy bude pointou identifikování jednotlivých logik, struktur partikulárních diskurzů, prázdných signifikantů, antagonistických protějšků, atd. Např. prázdné signifikanty můžeme nalézt identifikaci klíčových slov, jež jsou používány jako vrcholné odůvodnění partikulárního uspořádání prvků v diskurzu (Marttila, 2015, 141). Můžeme tak myslet například na signifikant „národní zájmy“, který je používán jako trumf a jeho konkrétní obsah nemusí být elaborován, protože jeho důležitost tkví v jeho strukturální pozici, spojující ostatní prvky národního diskurzu. Naopak fantasmatický narativ kolem zlodějů slasti budeme hledat mimo oficiální diskurz. Diskurzivně-teoretická analýza ve svém makro-konceptuálním pojetí není omezena jen na jazyk. Jakákoliv reprezentace může být předmětem analýzy. Zajímat nás tak mohou objekty které „vydají za tisíc slov“, jako fotografie, gesta, memy, písňe atd.

7 Závěr

Tato práce se zabývala poststrukturalistickou konceptualizací národa vycházející z diskurzivní teorie a obohacenou psychoanalytickou teorií Jacquese Lacana. U diskurzivní teorie je zásadní proces vytváření identit, který je závislý na artikulaci a kontingentním sociálním poli, které je protkáno antagonismem. Pro národní identitu to mj. znamená politický charakter její artikulace, ale také disartikulace nebo reartikulace, a nutnost antagonistického protějšku. Poté byly představeny dva základní koncepty lacanovské psychoanalýzy, slast a fantazie. Pomocí kterých je možné přidat k diskurzivní rovině národní identity i afektivní úroveň slasti a fantazie. Učiněno tak může být pomocí analytického rámce logik Jasona Glynose a Davida Howartha.

Specifikum diskurzivní teorie spočívá v upřednostňování artikulace a kritické pozice vůči sedimentovaným diskurzům, tvořící „zdravý rozum“. I konsensuální diskurzy, např. národních zájmů, tak musí být vnímané jako výsledky mocenského boje. Národ je tedy vnímaný jako hegemonický diskurz artikulující do společné diskurzivní formace představy o organickém společenství, společném jazyce nebo kultuře. Uvnitř této struktury bude samotný signifikant „národ“ často zaujímat pozici prázdného signifikantu a stane se tak významovým klíčem pro ostatní signifikanty v diskurzu. Nacionalismus do této struktury přidá artikulaci národa s požadavkem jeho politické suverenity.

O tom, že je národ diskurzivní konstrukce s určitými historickými či kulturními podmínkami vzniku, bude panovat shoda mezi mnohými. Otázka je však, jestli toto vysvětluje sílu identifikace jedinců s diskurzem národa. Argumentem této práce bylo, že abychom této síle porozuměli, musíme obrátit pozornost k afektivní dimenzi. Právě

¹²² Použití logik či vybraných konceptů z diskurzivní teorie a psychoanalýzy je možné i u kvantitativního výzkumu. V takovém případě je s nimi nutno operovat jako s tzv. sensitizing concepts (viz Carpentier, 2017, 75–79).

diskurzivní teorie Essexské školy toto umožňuje integrováním psychoanalytických konceptů slasti a fantazie. Není tomu tak, že bychom tímto došli „zpátky na začátek“ k primordialistickému přístupu, kdy je národ jakousi vrozenou částí naší psychiky. Národ je zde pouze neesencialistický fantasmatický narativ. Jeho překonání však stojí na nelehké konfrontaci s antagonistickou a kontingentní povahou sociální reality. Spojením afektivní a diskurzivní úrovně tak docházíme ke konceptualizaci národa, kterou bychom mohli označit za postkonstruktivistickou. Tedy v základu strukturální, ale zároveň penetrující subjektové pozice a hnací sílu slasti.

8 Použitá literatura

- ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londýn, New York: Verso, 2006. ISBN 978-1-78478-675-5.
- DEAN, Jodi. *Slast a politika: Žižkova politická teorie*. Praha: Filosofia, 2015.
- DELEUZE, Gilles a Felix GUATTARI. *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Londýn: Penguin Books, 2009. ISBN 0-8166-1401-6.
- EVANS, Dylan. *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. Londýn, New York: Routledge, 1996. ISBN 9780415135221.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Londýn: Routledge, 2013. ISBN 1-317-86465-4.
- GLYNOS, Jason. Critical fantasy studies. *Journal of Language and Politics*, 2021, vol. 20, no. 1, s. 95–111. ISSN 1569-2159.
- GLYNOS, Jason a David HOWARTH. *Logics of critical explanation in social and political theory*. Londýn, New York: Routledge, 2007. ISBN 0-203-93475-X.
- GLYNOS, Jason, David HOWARTH, Ryan FLITCROFT, Craig LOVE, Konstantinos ROUSSOS a Jimena VAZQUEZ, 2021. Logics, discourse theory and methods: Advances, challenges and ways forward. *Journal of Language and Politics* 2021, vol. 20, no. 1, s. 62–78. ISSN 1569-2159
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-010-0.
- LACLAU, Ernesto. *On Populist Reason*. London, New York: Verso, 2005. ISBN 978-1-78873-131-7.
- LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2163-0. Proč jsou prázdné signifikanty důležité pro politiku? s. 69–80.
- LACLAU, Ernesto a Chantal MOUFFE. *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2685-7.
- MARTTILA, Tomas. *Post-Foundational Discourse Analysis: From Political Difference to Empirical Research*. New York: Palgrave Macmillan, 2015. ISBN 978-1-137-53839-0.

- REISIGL, Martin. The Discourse-Historical Approach (DHA). In *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*. FLOWERDEW, John a RICHARDSON, John E. Londýn: Routledge, 2017. ISBN 9780367529161. s. 44–59.
- STAVRAKAKIS, Yannis. *Lacan and the Political*. Londýn: Routledge 1999. ISBN 0-203-00616-X.
- STAVRAKAKIS, Yannis. *The Lacanian Left: Psychoanalysis, Theory, Politics* [online]. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. ISBN 9780748619801.
- WODAK, Ruth, Rudolf DE CILLIA, Martin REISIGL a Karin LIEBHART. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009. ISBN 9780748637355.
- ŽIŽEK, Slavoj. *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor*. Londýn: Verso, 2008a. ISBN 9780860913559.
- ŽIŽEK, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology. Second Edition*. Londýn: Verso, 2008 b. ISBN 978-1-84467-300-1.

9 Kontakt na autora

Václav Rut
Univerzita Karlova
Fakulta sociální věd
Institut politologických studií
U Kříže 8/661
158 00 Praha 5
Email: vasekrut@gmail.com
Školitel: Mgr. Jakub Franěk, Ph.D.

30 let vývoje voleb do zastupitelstev obcí

30 years of development of municipal council elections in the Czech Republic

Soňa Krpálková

Anotace: Na podzim roku 2022 se v České republice uskuteční v pořadí již deváté celostátní volby do zastupitelstev obcí. Od těch prvních v roce 1990 se změnilo téměř všechny legislativní parametry volebního zákona. Došlo ke změně metody přepočtu hlasů na mandáty, hranice pro posun kandidátů na kandidátní listině, výše vstupní klauzule, ale také podmínek kandidatury, zejména u nezávislých kandidátů, v důsledku čehož se postupně měnila také struktura kandidátů a kandidujících subjektů. Příspěvek představí jak všechny výše uvedené změny zákonů, tak datové podklady změny struktury kandidátů a kandidujících subjektů za posledních 30 let.

Klíčová slova: volby, zastupitelstev, obcí, zákon

Summary: In September 2022, the Czech Republic will hold the ninth national election for municipal councils. Since the first ones in 1990, almost all the legislative parameters of the relevant electoral law have changed. There was a change in the method of converting votes to mandates, the limit for moving candidates on the candidate list, the amount of the entry clause, but also the conditions of candidacy, as a result of which the structure of candidates and candidate entities also gradually changed. The contribution will present all the above-mentioned changes in laws, as well as the data bases for changes in the structure of candidates and candidate entities.

Key words: elections, council, municipality, law

1 Úvod

První svobodné volby do zastupitelstev obcí se konaly před více než 30 lety, v listopadu 1990. Od té doby se mnohé změnilo. Na první pohled viditelný je rozdíl v počtu dnů, na které volby připadají. V listopadu 1990 se totiž volilo pouze v sobotu, od roku

1994 probíhaly volby do zastupitelstev obcí tak, jak je známe nyní, tedy v pátek od 14 do 22 hodin a v sobotu od 8 do 14 hodin. K dalším změnám docházelo v průběhu let postupnou úpravou volebního zákona, respektive jeho úplnou novelizací. Tento příspěvek se bude zaměřovat na změny, které jsou významné pro výpočet výsledků voleb – hranice počtu volených členů zastupitelstva, proměna metody přepočtu hlasů na mandáty, uzavírací klauzule a hranice pro posun kandidáta na kandidátní listině. Dále se zaměří na proměnu struktury kandidátů a kandidujících subjektů (podmínky pro nezávislé kandidáty a jejich sdružení).

2 Úpravy volebního zákona

2.1 Hranice počtu volených členů zastupitelstva

Zákon č. 368/1990 Sb. o volbách do zastupitelstev v obcích definoval hranici počtu volených členů zastupitelstva rozdělením do pěti skupin:¹²³

- a) obecní a městské zastupitelstvo,
- b) zastupitelstva Brna, Ostravy, Plzně, Ústí nad Labem a statutárních měst, zastupitelstvo hlavního města Prahy,
- c) obvodní zastupitelstvo hlavního města Prahy, obvodní zastupitelstva statutárních měst a zastupitelstva měst Brna, Ostravy, Plzně, Ústí nad Labem,
- d) místní zastupitelstvo v hlavním městě Praze a dalších městech.

V obcích a městech dle písmene a) mělo zastupitelstvo v obcích do 3 000 obyvatel 7–15 členů, v obcích nad 3 000 do 20 000 obyvatel 15–30 členů, v obcích nad 20 000 do 50 000 obyvatel 25–40 členů a v obcích nad 50 000 obyvatel pak 35–50 členů. Zastupitelstva podle písmene b) mohla mít 50–70 členů, zastupitelstvo hlavního města Prahy mohlo dosahovat maximálního počtu 70–80 členů. Obvodní zastupitelstva mohla mít 7–10 členů. Místní zastupitelstva byla opět rozdělena do dalších kategorií podle počtu obyvatel. V částech do 3 000 obyvatel mohlo být zastupitelstvo v rozsahu 7–15 členů, v částech nad 3 000 do 20 000 obyvatel pak 15–30 členů, části nad 20 000 obyvatel mohly mít zastupitelstva 25–30členná. Počet volených členů zastupitelstva musel být předem oznámen zastupitelstvem, pokud tak nebylo učiněno, volil se nejmenší přípustný počet členů zastupitelstva v dané kategorii.¹²⁴

Zákon č. 298/1992 Sb. přinesl v této oblasti změnu pouze u počtu volených členů zastupitelstva v obvodních zastupitelstvech hlavního města Prahy, statutárních měst

¹²³ § 5 odst. 1 zákona č. 368/1990 Sb.

¹²⁴ § 5 odst. 3 zákona č. 368/1990 Sb.

a zastupitelstvech měst Brno, Ostrava, Plzeň, Ústí nad Labem. Tato zastupitelstva mohla mít od 7 do 70 členů.¹²⁵

Zákon č. 152/1994 Sb. představil zcela novou koncepci definice hranice počtu volených členů zastupitelstva, která je používána dodnes, ale byla částečně přenesena do jiných zákonů. Zároveň se jedná o rozdělení výrazně jednodušší, než bylo v předcházejících právních předpisech.¹²⁶ Hranice počtu členů zastupitelstva je definována primárně počtem obyvatel. V obcích do 500 obyvatel smí mít zastupitelstvo 5–9 členů, v obcích nad 500 obyvatel do 3 000 obyvatel pak 7–15 členů, obce v kategorii nad 3 000 do 10 000 obyvatel mají zastupitelstva 11–25 členná, 15–35 členů zastupitelstva může být v obci od 10 000 do 50 000 obyvatel, obce od 50 000 do 150 000 obyvatel mohou mít zastupitelstva v rozsahu 25–45 členů a zastupitelstva obcí nad 150 000 obyvatel mohou být 35–55 členná.¹²⁷ Stále však zůstalo v platnosti, že počet volených členů zastupitelstva musel být zastupitelstvem předem oznámen, pokud tak nebylo učiněno, volil se počet členů zastupitelstva podle dolní hranice rozpětí.¹²⁸ Tyto kategorie pak byly převzaty i do nově vzniklého zákona o obcích,¹²⁹ respektive do zákona o hlavním městě Praze.¹³⁰

2.2 Přepočítání hlasů na mandáty, uzavírací klauzule, hranice pro posun kandidáta na kandidátní listině

Pokud se zaměříme na metodu přepočtu hlasů na mandáty, byla ve volbách mezi lety 1990–2001 využívána metoda volebního dělitele Sainte-Laguë, která dělí počet hlasů odevzdaných pro volební stranu řadou po sobě jdoucích lichých přirozených čísel, počínajících číslem 1. Po přidělení mandátů jednotlivým volebním stranám pak byly mandáty kandidátům přiděleny na základě absolutního počtu hlasů, které pro ně byly odevzdané. Zároveň platilo, že zákon nestanovoval žádnou uzavírací klauzuli.¹³¹

Se zákonem č. 152/1994 Sb. došlo k výrazné změně i v oblasti přidělování mandátů. Metoda výpočtu sice zůstala nezměněna, ale na základě implementace pozměňovacího návrhu ODS se změnil proces přidělování mandátů pro jednotlivé kandidáty.¹³² Už nebyl rozhodující absolutní počet hlasů, pokud nepřekonal zákonem určenou hranici, ale pořadí kandidáta na kandidátní listině. Pokud však kandidát splnil specifickou

¹²⁵ § 46 odst. 1 zákona č. 298/1992 Sb.

¹²⁶ BALÍK, 2009: 92-95

¹²⁷ § 28 odst. 1 zákona č. 367/1990 Sb.

¹²⁸ § 28 odst. 5 zákona č. 367/1990 Sb.

¹²⁹ § 68 odst. 1 zákona č. 128/2000 Sb.

¹³⁰ § 48 odst. 1 zákona č. 131/2000 Sb.

¹³¹ § 41 odst. 2 a 3 zákona č. 368/1990 Sb.

¹³² BALÍK, 2009: 104-106

podmínku, mohl mu být mandát přidělen přednostně. Se zákonem č. 152/1994 Sb. se totiž začal vypočítávat průměrný počet hlasů na jednoho kandidáta volební strany. A pokud kandidát získal nejméně o 10 % více hlasů, než byl takto vypočtený průměr vyjádřený celým číslem bez zaokrouhlení, získal mandát přednostně. V případě, že takových kandidátů bylo více, rozhodoval absolutní počet hlasů, pokud byl i ten stejný, rozhodlo původní pořadí na kandidátní listině. Volební klauzule stanovena nebyla.¹³³

V roce 2000 se téma voleb do zastupitelstev obcí stalo klíčovým i v celonárodní politice, neboť bylo jejich nastavení součástí tzv. tolerančního patentu, známému také pod označením „opoziční smlouva“. Zamýšleným cílem bylo zvýšení stability zvolených orgánů na lokální úrovni. Prostředkem mělo být zavedení uzavírací klauzule a změna metody přepočtu hlasů na mandáty. Oproti dosavadní právní úpravě se tak zákonem č. 491/2001 Sb. mění nejen metoda pro přepočet hlasů na mandáty – nově se počet odevzdaných hlasů dělí postupně čísly 1, 2, 3 atd., je tedy použita tzv. d'Hondtova metoda volebního dělitele – ale také je zavedena vstupní klauzule pro volební strany. Ta je stanovena na 5 % z celkového počtu hlasů poděleného počtem volených členů zastupitelstva a vynásobeného počtem platných kandidátů dané strany (nejvýše počtem volených členů zastupitelstva; přepočtený základ). Při stanovení výše uzavírací klauzule se zároveň přihlíží k počtu volebních stran, které tuto hranici překonaly.¹³⁴ Proces přidělování mandátů jednotlivým kandidátům volebních stran zůstal beze změny.¹³⁵

2.3 Podmínky pro nezávislé kandidáty a jejich sdružení

Zákony č. 368/1990 Sb. a č. 298/1992 Sb. definovaly aktéry voleb následovně – volební stranou mohla být registrovaná politická strana nebo hnutí, jejich koalice, jednotliví nezávislí kandidáti či jejich sdružení. Podmínkou kandidatury „nestranických“ aktérů bylo doložení petice se jménem, příjmením rodným číslem, trvalým pobytem a podpisy oprávněných voličů podporujících kandidaturu. V obcích do 1 000 obyvatel bylo třeba připojit 20 podpisů, v obcích od 1 000 do 3 000 obyvatel 30 podpisů, v obcích od 3 000 do 20 000 obyvatel 100 podpisů, v obcích od 20 000 do 50 000 obyvatel 200 podpisů a v obcích nad 50 000 obyvatel pak 400 podpisů. Podmínka byla shodná jak pro samostatně kandidující nezávislé kandidáty, tak pro jejich sdružení.¹³⁶

Zákon č. 152/1994 nejen, že rozšířil definici volebních stran o sdružení nezávislých kandidátů a politických stran, ale zcela změnil počty podpisů podporujících kandidaturu nezávislých kandidátů. Nově se počty podpisů rozdělily podle toho, zda petici na podporu kandidatury předkládá nezávislý kandidát nebo jejich sdružení. Sdružení

¹³³ § 45 odst. 1 až 4 zákona č. 152/1994 Sb.

¹³⁴ § 45 odst. 1 zákona č. 491/2001 Sb.

¹³⁵ BALÍK, 2009: 101

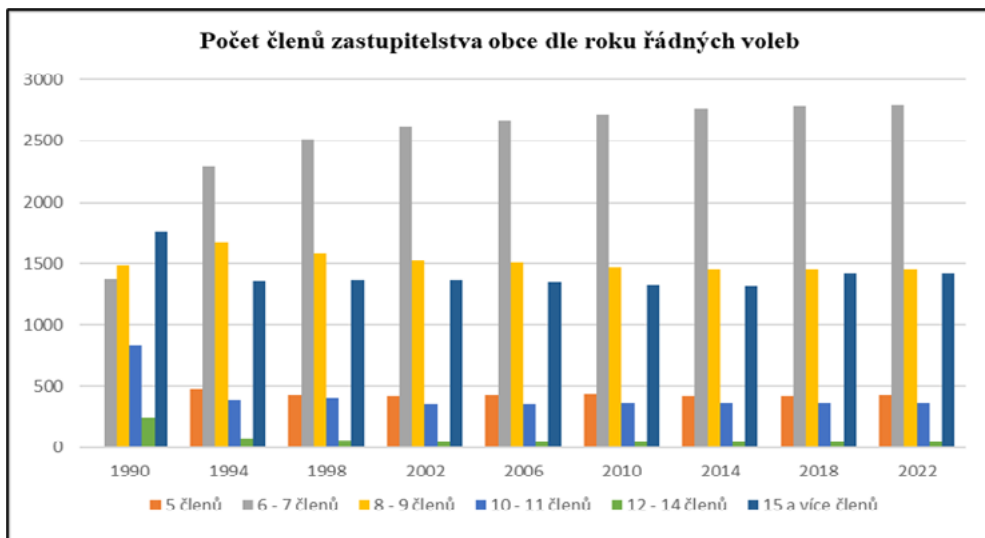
¹³⁶ BALÍK, 2009: 90

nezávislých kandidátů muselo získat 7 % podpisů občanů zapsaných ve stálých seznamech voličů v dané obci. Procento zisku podpisů pro samostatné nezávislé kandidáty bylo odstupňováno počtem obyvatel v obci. V obcích do 500 obyvatel musel kandidát získat 5 % podpisů občanů zapsaných ve stálých seznamech voličů, v obcích nad 500 do 3 000 obyvatel 4 % (nejméně však 25 podpisů), v obcích nad 3 000 do 10 000 obyvatel 3 % (nejméně 120 podpisů), v obcích mezi 10 000 a 50 000 obyvateli 2 % (nejméně 600 podpisů), v obcích nad 50 000 obyvatel do 150 000 obyvatel 1 % (nejméně 1 000 podpisů) a v obcích nad 150 000 obyvatel 0,5 % (nejméně 1 500) podpisů občanů zapsaných ve stálých seznamech voličů. Zákon č. 491/2001 Sb. zachoval procentuální sazby pro nezávislé kandidáty a jejich sdružení i velikostní rozčlenění obcí, ale změnil podmínku na počet v seznamech uvedených voličů, a nikoliv občanů zapsaných v seznamech.¹³⁷

3 Třicet let změn řečí čísel

Všechny výrazné změny volebních zákonů pro volby do zastupitelstev obcí byly zmíněny v kapitole výše. Na dále uvedených grafech je možné vidět, jak se tyto změny promítly do velikostní struktury zastupitelstev, struktury kandidátů a volebních stran a jejich úspěšnosti vyjádřené získanými hlasy a mandáty.¹³⁸

Graf č. 1: Počet členů zastupitelstva obce dle roku řádných voleb

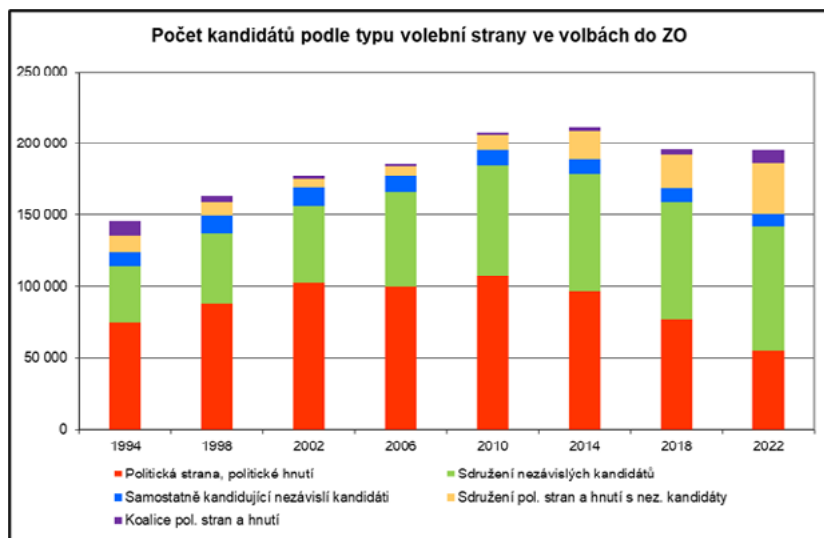
Zdroj: autorka, na základě dat ČSÚ

¹³⁷ BALÍK, 2009: 91

¹³⁸ Bohužel ne všechna data jsou dostupná od voleb v roce 1990, v takovém případě jsou jako nejstarší využita data z roku 1994

Z Grafu č. 1 je zcela patrné rozvrstvení velikostních skupin zastupitelstev napříč Českou republikou. Kategorie pětičlenných zastupitelstev v roce 1990 absentuje, neboť nebyla v té době zákonem vymezena a nejmenší zastupitelstva mohla být sedmičlenná. Nicméně od roku 1994 vidíme postupný nárůst v kategorii šesti a sedmičlenných zastupitelstev a naopak setrvalý pokles počtu zastupitelstev, která mají osm nebo devět členů. Téměř zcela vymizela kategorie 12 – 14 členných zastupitelstev.

Graf č. 2: Počet kandidátů podle typu volební strany ve volbách do zastupitelstev obcí

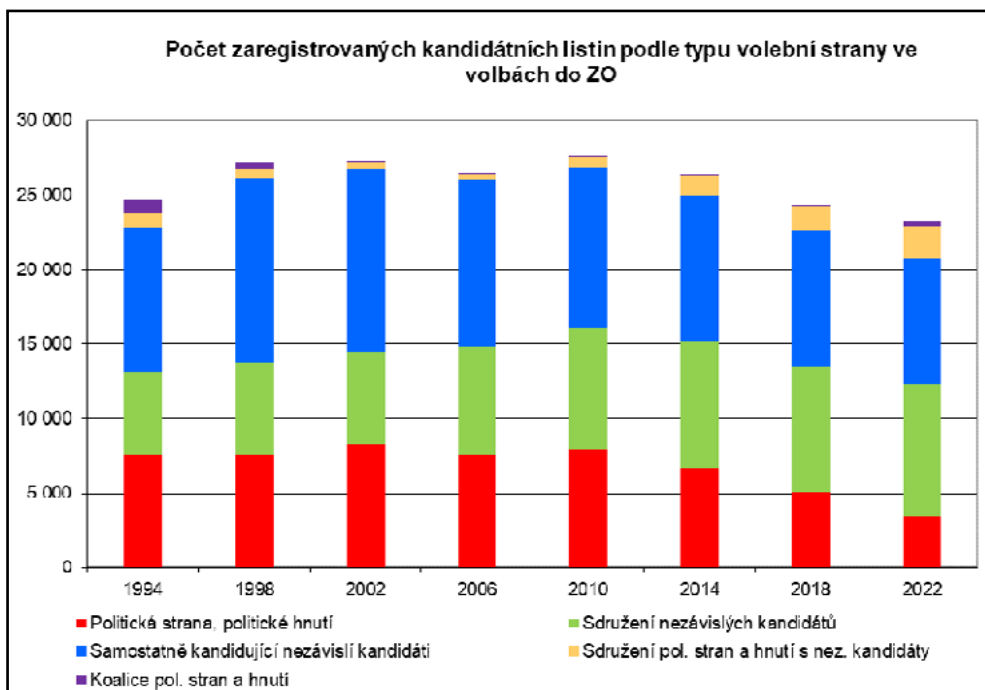

Zdroj: autorka, na základě dat ČSÚ

V průběhu let došlo také k proměně struktury kandidátů (Graf 2). V posledních letech se snižuje počet kandidátů, kteří jsou na kandidátních listinách politických stran a hnutí a naopak se zvyšuje počet kandidátů na kandidátních listinách sdružení nezávislých kandidátů. Klesá také počet samostatně kandidujících nezávislých kandidátů, což je zřejmě do značné míry způsobeno jejich znevýhodněním ve volebním systému. Tento trend se potvrzuje také na aktuálních datech platných k 30. srpnu 2022. Z politických stran nejvýrazněji ztratila ČSSD. Její kandidáti v roce 2022 tvoří pouze 38,3 % početního stavu oproti roku 2018, což může být způsobeno nepřekročením 5% hranice při celostátních volbách v roce 2021. Rovněž početní stavy kandidátů z řad Zelených, KSČM, TOP 09 a Svobodných nedosahují ani 50 % početního stavu roku 2014. Historicky nejvíce kandidátů se o zastupitelský mandát ucházelo právě v roce 2014 (téměř 234 tisíc kandidátů).

Počet zaregistrovaných kandidátních listin dosáhl svého maxima (téměř 28 tisíc) ve volbách v roce 2010 (viz Graf č. 3). Výrazný počet těchto kandidátních listin podávají

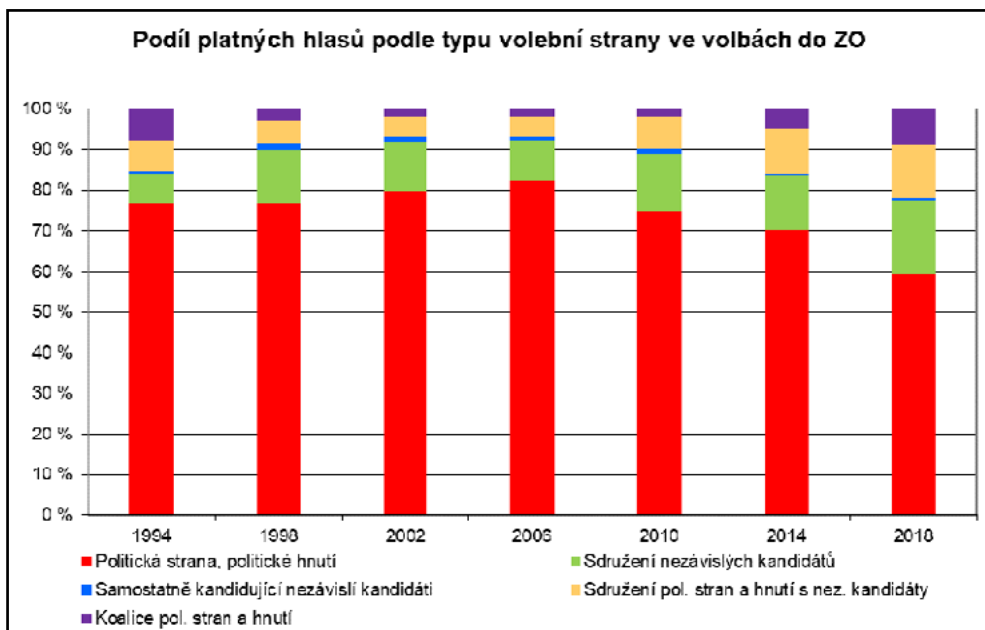
Graf č. 3: Počet zaregistrovaných kandidátních listin podle typu volební strany ve volbách do zastupitelstev obcí

Zdroj: autorka, na základě dat ČSÚ

zpravidla samostatně kandidující nezávislí kandidáti, a to i přes jejich znevýhodnění volebním systémem. Tento paradox může být způsoben i tím, že v některých obcích si vytvářejí vlastní „většinový volební systém“, kdy každý kandidát usiluje o volební zisky samostatně. Často jsou tyto výsledky také využívány jako legitimita k volbě starosty obce. Mezi lety 1994–2006 se v počtu podaných kandidátních listin na druhém místě umísťovaly politické strany nebo politická hnutí, ve volbách v roce 2010 se na druhé místo dostali kandidáti na kandidátních listinách sdružení nezávislých kandidátů. Aktuální data hovoří výrazně pro sdružení nezávislých kandidátů, která podala nejvíce kandidátních listin právě v roce 2022. Naopak nejméně kandidátních listiny podaly koalice politických stran a hnutí. Pokles počtu kandidátních listin podaných politickými stranami a politickými hnutími do jisté míry souvisí i se zmiňovaným údajem o snížení počtu kandidátů politických stran.

Graf č. 4: Podíl platných hlasů podle typu volební strany ve volbách do zastupitelstev obcí

Zdroj: autorka, na základě dat ČSÚ

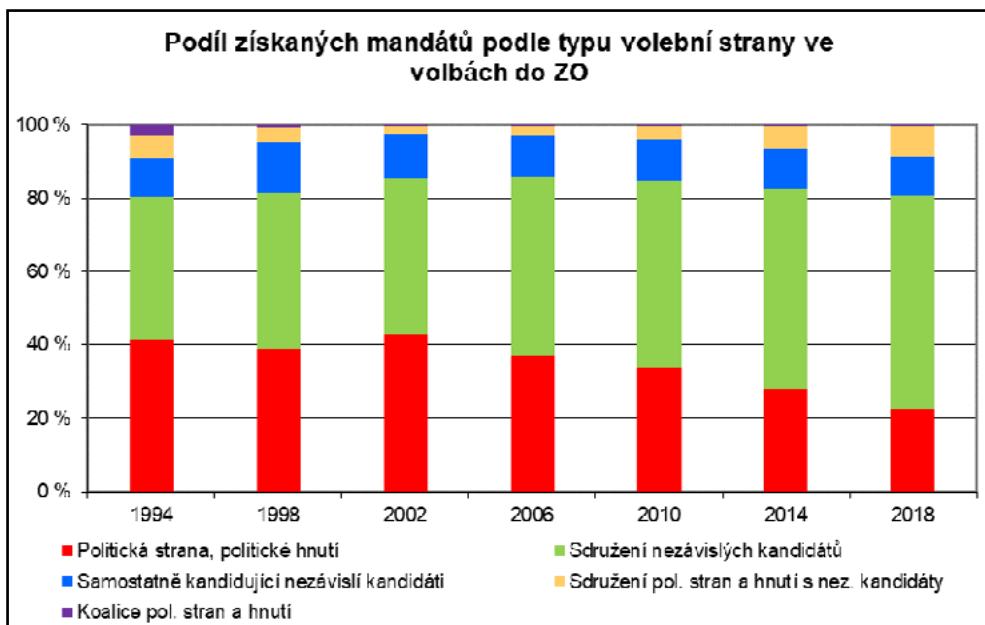
Z Grafu č. 4 je vidět dominance politických stran a politických hnutí v počtu získaných hlasů v jednotlivých volbách do zastupitelstev obcí.¹³⁹ Rekordních zisků dosáhly politické strany a hnutí ve volbách v roce 2006, kdy získaly 82 % ze všech platných hlasů. Jejich dominance je do jisté míry způsobena volebním systémem. Kandidují totiž ve velkých městech, kde voliči mají více hlasů (každý volič má tolik hlasů, kolik se volí členů zastupitelstva), protože se obsazuje větší počet členů zastupitelstva. Strany tak snadno nasbírají velké množství hlasů. Sdružení nezávislých kandidátů doposud dosáhla svého maxima ve volbách v roce 2018, kdy získala 18 % hlasů.

V oblasti získaných mandátů (Graf č. 5) je úspěšnost opačná.¹⁴⁰ Politické strany a hnutí dosáhly svého maxima v roce 2002, kdy získaly téměř 43 % ze všech obsazovaných mandátů. Podíl na zisku mandátů sdružení nezávislých kandidátů neustále narůstá už od voleb v roce 1994, kdy jsou data dostupná a nejvíce patrný je od voleb v roce 2010, kdy přesahuje 50 %. Je to způsobeno zejména obecní strukturou České

¹³⁹ V době prezentace těchto dat nebyly výsledky voleb v roce 2022 známé

¹⁴⁰ V době prezentace těchto dat nebyly výsledky voleb do zastupitelstev obcí v roce 2022 známé.

Graf č. 5: Podíl získaných mandátů podle typu volební strany ve volbách do zastupitelstev obcí

Zdroj: autorka, na základě dat ČSÚ

republiky, ve které převažují malé obce, v nichž mandáty nejčastěji získávají právě sdružení nezávislých kandidátů a politické strany zde téměř nekandidují. Graf znázorňuje také nízkou úspěšnost koalic politických stran a hnutí.

4 Nastal čas na změnu volebního systému voleb do zastupitelstev obcí?

V české veřejné sféře a následně také v politologii se s jakousi pravidelností (téměř vždy před a po volbách do zastupitelstev obcí) objevují debaty o tom, že se musí změnit volební systém pro volby do zastupitelstev obcí. Důvody pro jeho změnu jsou definovány jako zmatečnost systému, špatné pochopení systému voliči v souvislosti s alokací mandátů. Poslední debata dokonce rezonovala natolik, že byl v květnu 2019 uspořádán, v Senátu Parlamentu České republiky seminář s názvem *Nastal čas na změnu volebního systému v komunálních volbách*. Představeny byly tři varianty vývoje. Variantou 1 je změnit nastavení na tzv. smíšený systém, kdy by se část zastupitelů v rámci obce volila poměrným volebním systémem a část většinovým. Míru poměru mezi oběma složkami by určoval poměr hlasů odevzdaných pro strany jako celky (označení strany jako celku) a pro jednotlivé kandidáty. Systém

by tak byl flexibilní a reagoval by na voličské chování a velikost obce. Zároveň by ale byl složitý a pro voliče velmi těžko pochopitelný, nevyvolával by ale falešné naděje. Variantou 2 je zavedení většinového volebního systému. Systém by byl pro voliče sice jasně pochopitelný, ale jeho odpůrci argumentovali tím, že tento systém nemá v ČR příliš velkou tradici a používá se tam, kde nevzniká exekutiva, což by bylo v tomto nastavení porušeno. Variantou 3 je úprava stávajícího volebního systému, zejména v oblasti alokace mandátů, kde byly představeny 2 možnosti. První možnost počítá s přidělením mandátu na základě absolutního počtu hlasů (oproti dosavadní podmínce zisku 10 % průměru volební strany). Druhá možnost ponechává procentuální hranici, ta by však byla pohyblivá dle velikosti zastupitelstva – hranice pro posun měla být stanovena jako druhá odmocnina z počtu volených členů zastupitelstva. Zástupci ministerstva vnitra zároveň uvedli, že se v odborných diskuzích objevuje ještě varianta rozdělení volebních systémů v obcích podle velikosti, existence rady či úrovně výkonu přenesené působnosti. V malých obcích by byl většinový volební systém, ve velkých obcích pak systém poměrný. Úskalím tohoto přístupu je ale fakt potřebného rozhodnutí o „kategorizaci“ obcí.

Do legislativního procesu byl nakonec jako senátní tisk č. 270 vložen návrh, který do značné míry odpovídá výše uvedené variantě 1. Neaktuálněji se však hovoří o tzv. zákoně o správě voleb, který však má za cíl pouze sjednocení postupů a terminologie napříč všemi druhy voleb, zásah do procesů „zjišťování volebních výsledků“ není v návrhu plánován. Kromě opakujících se návrhů na úpravu volebního systému pro volby do zastupitelstev obcí se objevují také další náměty na úpravu obecních voleb. Jedním z nich bylo třeba navrhované snížení aktivního volebního práva na 16 let nebo mnohokrát diskutované zavedení přímé volby starostů.

5 Závěr

Volby, stejně jako ostatní společenské dění, prošly za posledních více než 30 let dynamickým vývojem. Stejně tak se měnily i volební zákony. Na základě představených dat se ukazuje, že ačkoliv docházelo ke změnám pravidel výpočtu volebních výsledků a neustále byly zpříšňovány podmínky pro kandidaturu nezávislých kandidátů, stále zůstává zachována jejich dominance co do počtu získaných mandátů, klíčového ukazatele úspěšnosti volební strany ve volbách. Proměnou prošla také struktura kandidátů – maximálního počtu bylo dosaženo v roce 2014 a od té doby počet kandidátů klesá, zejména pokud se podíváme na kandidáty, které do voleb navrhly jednotlivé politické strany a hnutí. Zároveň je možné pozorovat fenomén vytváření sdružení politických stran a hnutí s nezávislými kandidáty. Výše zmíněné návrhy na změnu volebního systému jako celku se opakují s cyklickou pravidelností a uvidíme, zda budou snahy změnit volební systém pro volby v roce 2026 vyslyšeny.

6 Použitá literatura

- BALÍK, Stanislav. *Komunální politika: obce, aktéři a cíle místní politiky*. Praha: Grada, 2009. Politologie (Grada). ISBN 978-802-4729-084.
- ČESKO. Zákon č. 367 ze dne 4. září 1990 o obcích (obecní zřízení). In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1990, částka 59, s 1261–1274.
- ČESKO. Zákon č. 368 ze dne 5. září 1990 o volbách do zastupitelstev v obcích. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1990, částka 59, s 1275–1285.
- ČESKO. Zákon č. 298 ze dne 15. dubna 1992 o volbách do zastupitelstev v obcích a o místním referendu. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1992, částka 62, s 1661–1676.
- ČESKO. Zákon č. 152 ze dne 22. června 1994 o volbách do zastupitelstev v obcích a o změně a doplnění některých dalších zákonů. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1994, částka 48, s 1577–1594.
- ČESKO. Zákon č. 128 ze dne 12. dubna 2000 o obcích (obecní zřízení). In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2000, částka 38, s 1737–1764.
- ČESKO. Zákon č. 131 ze dne 13. dubna 2000 o hlavním městě Praze. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2000, částka 39, s 1802–1834.
- ČESKO. Zákon č. 491 ze dne 6. prosince 2001 o volbách do zastupitelstev obcí a o změně některých zákonů. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2001, částka 178, s 11002–11024.
- ČSÚ [Český statistický úřad]. *Mimořádné volby do zastupitelstev obcí 1992–2022*. 12. 2. 2022. Poskytnuto na základě emailové žádosti.
- ČSÚ [Český statistický úřad]. Česká republika od roku 1989 v číslech [online]. [cit. 2022-06-07]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-w0i9dxmghn>
- Senát PČR: *Seminář - Nastal čas na změnu volebního systému v komunálních volbách* [online]. [cit. 2022-06-21]. Dostupné z: <https://www.senat.cz/informace/galerie/videogalerie/video.php?id=520>
- Senát Parlamentu ČR: *N á v r h senátního návrhu zákona senátorů Jiřího Oberfalzera, Petra Štěpánka, Michaela Canova, Miroslava Plevného, Jiřího Voseckého, Davida Smoljaka, Marka Ošádala, Václava Chaloupka, Miroslava Balatky, Hany Žákové, Jitky Seitlové a Aleny Dernerové, kterým se mění zákon č. 491/2001 Sb., o volbách do zastupitelstev obcí a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů* [online]. [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://www.senat.cz/xqw/webdav/ps-senat/original/104428/87569>
- OUTLÝ, Jan. *Volby do zastupitelstev v obcích – vývoj a souvislosti*. In: ŠARADÍN, P., OUTLÝ, J. (eds.) *Studie o volbách do zastupitelstev v obcích*. Olomouc: UP, 2004

7 Kontakt na autora

Mgr. Soňa Krpálková
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut politologických studií
Pekařská 16
158 10 Praha 5
Email: sona.krpalkova@fsv.cuni.cz
Školitel: PhDr. Petr Jüptner, Ph.D.

Premeny tanca *sellácka* na príklade obce Selec

Transformations of the dance *sellácka* on the example of the village Selec

Lucia Franická Macková

Anotácia: Autorka sa v príspevku zaoberá premenami starého párového tanca *sellácka* z dolnotrenčianskej obce Selec v druhej polovici 20. storočia. Zmeny v tanci analyzuje na základe video dokumentácií tohto tanca natočených v druhej polovici 20. storočia. Zmeny sleduje na úrovni štruktúry tanca a prevedenia tanečných motívov. Autorka hľadá vysvetlenia, prečo tieto zmeny nastali a etablovali sa v prostredí.

Kľúčové slová: ľudový tanec, Selec, analýza

Summary: The author of the contribution is focused on the changes of the old pair dances *sellácka* from the village Selec from the lower Trenčín region. The changes of the dance are analysed on the base of the video documentation from the second half of the 20th century. The changes are monitored on the base of the dance structure and dance motifs. The author is searching for explanations why changes occurred and established themselves in the environment.

Key words: folk dance, Selec, analysis

1 Úvod

Ľudový tanec sa na Slovensku z rôznych spoločenských, kultúrnych a historických dôvodov vyskytuje čoraz menej. Najfrekventovanejšími tancami v tradičnom prostredí je vrstva folklorizovaných spoločenských tancov, medzi ktoré patria aj polky a valčíky, ktoré majú najmä v rurálnom prostredí i dnes početné zastúpenie. Tanečných príležitostí, na ktorých sa ľudový tanec traduje odpozorovaním, medzigeneračne, je už len nevelké množstvo. Ešte menej je tých, na ktorých by sme mohli zachytiť staršie tanečné vývinové vrstvy. Nie len, že sa ľudový tanec vyskytuje čoraz menej, ale v priebehu posledného storočia rapídne zmenil svoju podobu. V slovenskom prostredí tieto procesy prebiehali nerovnomerne, v závislosti od prostredia a ekológie

tanečných príležitostí. Vďaka filmovej dokumentácii vykonávanej najmä v druhej polovici 20. storočia máme možnosť priamo sledovať zmeny, ktoré nastali v tanečnej kultúre vo vybranom období. Tie boli ovplyvnené nie len veľkými dejinami, nariadeniami vlády, ale samozrejme aj vkusom a estetickou ľudí. Práve komunita už po stáročia rozhodovala o tom, čo kolektív prijme za svoje a čo naopak vyradí.

Ludový tanec prežíva v dnešnej dobe najmä vďaka činnosti folklórnych kolektívov, ktoré prostredníctvom scény prinášajú divákovi rôzne upravené podoby ľudového tanca. V dnešnej dobe sa ľudový tanec udržiava a vyučuje najmä prostredníctvom folklórnych kolektívov. Nemalú úlohu zohrávajú aj školy tanca, rôzne workshopy, či „tradičné zábavy“ (spojené s výučbou tanca), ktoré organizujú rôzne zoskupenia či jednotlivci.¹⁴¹ Tie sú otvorené všetkým ľuďom (nezáleží ani na vekovej kategórii).

V generácii ľudí, ktorí sa narodili vo vojnovom a povojnovom období nenájdeme toľko nositeľov tradičného tanca, ako tomu bolo u predchádzajúcej generácie. Je tomu tak kvôli zmenám v sociálnom, kultúrnom a politickom dianí, ktoré zasahovali do ich životov. Ich kultúrny život v mladosti bol kvôli politickému systému v krajine v značnej miere obmedzený a formovaný štátnymi štruktúrami. Tým sa pretrhla niť kontinuálneho medzigeneračného tradovania, ktorá zasiahla nielen tanec, ale aj mnoho iných oblastí života.

V ďalších riadkoch priblížim tanec *sellácka* zo Selca, ktorý najmä v druhej polovici 20. storočia prešiel rôznymi zmenami. Tanec je vďaka dokumentačnej činnosti etnológov najmä v druhej polovici 20. storočia zaznamenaný na rôznych filmových záznamoch.

2 Tanečná oblasť

V príspevku sa venujem tancu *sellácka* z obce Selec, ktorá sa nachádza v súčasnom Trenčianskom kraji. Kultúrne hovoríme o Trenčianskom Považí. To môžeme ďalej rozdeliť na horné Trenčianske Považie a dolné Trenčianske Považie. Oblasť dolného Trenčianskeho Považia zahŕňa južnú časť bývalej Trenčianskej stolice s prevažujúcim nížinným typom kultúry. Túto oblasť (až na niektoré okrajové výnimky) zhodne vymedzuje niekoľko autorov (Zálešák, 1964, Dúžek, 1980, Blaho, 2000). Je vymedzená na základe relatívnej rovnorodosti tanečnej a hudobnej kultúry.

Obec Selec leží v juhozápadnej časti trenčianskeho kraja a je koncovou obcou, ktorá sa nachádza v jednej zo severných dolín pohoria Považský Inovec. Neschodný terén a okolité strmé svahy znemožňovali vytváranie významnejších komunikácií a tak Selec do istej miery izolovali. Zároveň však obyvatelia mali kontakt s okolitými

¹⁴¹ Ide o tanečné zábavy, ktoré organizujú rôzne spolky či kolektívy v duchu tradičných zábav – odohrávajú sa na miestach, ktoré boli v minulosti zaužívané na konanie tradičných zábav, hrá ľudová hudba, snažia sa prídŕžať hudobného a tanečného repertoáru svojej lokality.

panstvami, nakoľko išlo o remeselnícku obec – vyrábalo sa tu súkno, papier či neskôr sa rozvinulo vareškárstvo (Hábl, 2019).

3 Zaradenie tanca *sellácka*

Na Slovensku poznáme niekoľko delení ľudových tancov.¹⁴² Z hľadiska náhľadu na (minimálne) európsku tanečnú kultúru sa prikláňam k používaniu rozdelenia ICTM, ktoré radí tanec *sellácka* medzi staré párové tance. Staré párové tance čerpali z dvorských renesančných tancov talianskych a francúzskych tanečných dvorov (Doležalová, 2008). Turecká vojnová expanzia do strednej Európy zapríčinila, že bol retardovaný celkový kultúrny a tanečný vývoj, čo prispelo k tomu, že sa renesančné tance uberali vlastným regionálnym vývojom (Dúžek, 2000). V ľudovom prostredí sa následne prispôbovali svojim interpretom a prostrediu, v ktorých existovali. Staré párové tance majú na Slovensku niekoľko delení¹⁴³, medzi ne patria aj krúživé tance starého štýlu. Tie sú definované tak, že sa obvykle začínali spevom a sólovým tancovaním tanečníka, nasledovalo privolanie partnerky a roztancovanie páru, krútenie, improvizované vsuvky a záverečné dotancovanie. „Zastúpenie a poradie jednotlivých častí nebolo pevne stanovené, jednotlivé časti sa v tanci nemuseli vyskytovať alebo sa tancovali a opakovali aj v inom poradí.“ (Kľučárová).

4 *Sellácka* a renesančné párové tance

Veľa starých párových tancov, ktoré sa vyskytujú v trencianskej a myjavskej tanečnej oblasti je charakteristických motívom skákania (sadanía) ženy na stehno tanečníka, či vyhadzovania ženy do výšky pred tanečníkom.¹⁴⁴ Toto zdvíhanie ženy zo zeme má pravdepodobne svoj základ v dvorskom tanci volta (Kröschlová, 1981, Stavělová, 2008). Na renesančných dobových vyobrazeniach tancujúceho poddanstva najmä z Nizozemska sú často vyobrazené páry, kde práve muž zdvíha počas tanca ženu zo zeme. Zo slovenského prostredia zatiaľ nevieme o iných lokalitách, kde by sa praktizovalo zdvíhanie žien zo zeme v takej forme, ako ho poznáme z trencianskej

¹⁴² Podľa starších prác takéto tance patria do kategórie krúživých tancov starého štýlu, či skupiny „sedliacke tance slovenského typu“, „ktoré vytvoril slovenský ľud, ktoré sa tancujú takmer na celom území obývanom Slovákami a ktoré majú svoje špecificky slovenské choreografické a hudobné znaky.“ (Zálešák, 1964, s. 60) Na túto charakteristiku treba nazerať cez prizmu doby, v ktorej vznikla (rok 1964). Dnes už vieme, že typy tancov neboli charakteristické pre jeden národ, etnikum, krajinu. Kultúra mala svoje presahy a aj pri tanci sa na seba vrstvil rôzne módné vrstvy, ktoré tanec formovali.

¹⁴³ Tieto delenia však nepoužívajú všetci autori rovnako a nie sú exaktne definované. Zostávam preto pri kategórii starých párových tancov.

¹⁴⁴ Tu treba rozlišovať medzi tanečným motívom zdvíhania ženy zo zeme, ktorý sa tancuje v opakujúcej sa štruktúre tanca a záverečným zdvihnutím ženy zo zeme, ktoré predstavuje poďakovanie za tanec.

a myjavskej tanečnej oblasti. Je zaujímavé, že práve v týchto oblastiach sa motívy udržali v tradičnej forme do 20. storočia a prešli aj do roviny folklorizmu, kde našli svoje využitie, pretvorenie a stali sa dokonca symbolom tradičného tanca týchto oblastí. V roku 2021 boli Tance s vyhadzovaním v myjavsko-trenčianskej oblasti zapísané do národného zoznamu Nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO. To, prečo sa tieto motívy udomácnili a pretrvali práve v oblasti trenčianskeho hradného panstva je predmetom výskumu.

Súvis s renesančným dvorským tancom volta môžeme pozorovať nie len vo vyhadzovaných motívoch. Ak si na pomoc zoberieme rekonštrukcie volty, ktoré nahráli rôzne tanečné skupiny zaoberajúce sa historickými a dvorskými tancami môžeme zistiť niekoľko zaujímavých skutočností.

Tanečné motívy sú v jednotlivých historických zápisoch volty pomerne presne zapísané a v mnohých prípadoch zhodne rekonštruované. Jedná sa väčšinou o skočné motívy, ktoré sú predvádzané v rámci dobového pojatia tanca a tanečnej etikety.¹⁴⁵ Tanečné skupiny zaoberajúce sa historickým tancom často čerpajú z popisu tanca volta z Orchesographie od Thoinota Arbeaua z roku 1589.¹⁴⁶ Ten zachytáva popisy meštianskych aj dvorských tancov 16. storočia.¹⁴⁷

Volta v podaní Nonusch Dance Company¹⁴⁸ (Anglicko) sa skladá z pozvania partnerky do tanca, roztancovania páru skočnými motívmi v postoji vedľa seba (v držaní za ruky – dole, žena sa drží ľavou (L) rukou muž jej drží dľaň pravou (P) rukou) (A)¹⁴⁹, párového krútenia (B) a vyhadzovania tanečnice do výšky (D). V tomto prípade je BD miešané, kedy sa skočným motívom pár otáča v smere pohybu hodinových ručičiek a následne žena vyskočí a muž jej pri výskoku dopomôže. Arbeau píše, že počet zdvihnutí ženy je ľubovoľný. Podľa jeho opisu, muž drží ženu za pás ľavou rukou, vpredu ju zdvíha za spodok korzetu. Dopomáha jej aj ľavým stehnom, ktorým ju postrčí pred seba. Žena sa ho drží pravou rukou za chrbát, alebo okolo krku a ľavou rukou si pridrža sukne (Bryan, 2008). V rekonštrukcii nasleduje časť, kedy sa tanečníci pustia a samostatne cifrujú (C). Opakuje sa sled (BD). Tanečníci cifrujú v držaní za predpažené (v lakťoch ohnuté) a dľaňami sa dotýkajúce pravé horné končatiny.

¹⁴⁵ Tanečná motivika sa (nielen) na Slovensku vyvinula na základe lokálnej tradície, etikety a estetiky miestneho obyvateľstva.

¹⁴⁶ Existuje samozrejme viac zápisov renesančných tancov. Napr. Negri, C. 1602. *Le Gratie d'Amore*. Milano.

¹⁴⁷ Český preklad vypracoval Bryan, (2008).

¹⁴⁸ Dostupné na <https://vimeo.com/78834182>

¹⁴⁹ Vysvetlivky: A – vodenie po priestore/úvodné roztancovanie, B – párové krútenie, C – cifrovanie tanečníkov, D – skoky ženy a zároveň jej nadvihnutie mužom.

Študenti z Trinity Laban Conservatoire of Music and Dance (Anglicko)¹⁵⁰ zrekonštruovali voľtu nasledovne: pár prichádza skočnými motívmi (v držaní za ruky – dole, žena sa drží ľ rukou muž jej drží dľaň P rukou) (A), nasleduje časť párového krútenia (B) a vyhadzovania tanečnice do výšky (D) (v tomto prípade BD miešané, rovnako ako vyššie uvedené.). Opäť A(BD). Nasleduje druhý pár. Štruktúra jeho tanca je A(BD) (opakujúce sa).

5 *Sellácka* zo Selca

Sellácka je „Párový krútivý tanec starého štýlu, charakteristický najmä pre trenčiansku tanečnú oblasť. Lokálne názvy tanca boli odvodené od prostredia, v ktorom sa tancoval, alebo od dominantného tanečného motívu. Choreografická stránka tanca v jednotlivých regiónoch pôvodne pozostávala z častí: predspev tanečníka a privolanie partnerky, vrtenie dievky a cifrovanie mládenca, krútenie páru a na záver príznačný motív, ktorý sa viackrát, obvyčajne do tretice, opakoval. Bolo to „vyhadzovanie“ partnerky *na kúby* – zdvihnutie a posadenie alebo dokľaknutie tanečnice na nastavené stehno alebo bederný kĺb, ale aj na plece tanečníka, po ktorom nasledovalo unikanie, menenie sa a prekárание partnerov. Tancoval sa s predspevom v miernom tempe a následným tanečným prevedením v rýchлом tempe.“ (Kľučárová).

Sellácka zo Selca sa podľa rôznych popisov a podľa analýzy filmových záznamov¹⁵¹ tanca skladá zo štruktúry:

- predspev tanečníkov (a privolanie partneriek do tanca) (P)¹⁵²,
- samostatné cifrovanie mužov a žien (C),
- párové krútenie (B)
- skoky ženy na stehno muža (D).

Nasleduje opätovne štruktúra od samostatného cifrovania mužov a žien CBD.¹⁵³ V nasledujúcej časti sa budem venovať podobám *selláckej* zo Selca z vybraných troch analyzovaných záznamov.

¹⁵⁰ Dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=wq4y4nQqXpw&ab_channel=HistoricalDance

¹⁵¹ LAŠUNK, ČARDÁŠ, SELLÁCKA. Tancujú FSK Selčan, hrá LH Selčan. Selec, 2002. LAŠUNK, ČARDÁŠ, SELLÁCKA. Tancujú členovia DFS Selec [FSK Selčan], hrá LH DFS Selec. SELLÁCKA. 1966. Archív RTVS. Zem spieva Trenčín - Selec. BLAHO, 2000, LEHOCKÝ, 2004.

¹⁵² P – predspev tanečníka

¹⁵³ V rámci tejto štúdie nebudem uvádzať celú cestu analýzy motívov, motivických radov a štruktúry, ale iba sumárne informácie, ktoré poukazujú na zmeny v tanci v priebehu druhej polovice 20. storočia.

Záznam č. 1

Sellácka, 1966, Tomáš Kubiš a Margita Chocholíková; Vendelín Ondriška a Angelína Punová.

Štruktúra tanca T. Kubiša a M. Chocholíkovej je: PCBDCN¹⁵⁴PCBDCB DCB

Štruktúra tanca V. Ondrišku a A. Punovej je: PCBDCBPCBDCBDCB

Tanec začína predspevom tanečníka a privolaním partnerky do tanca. Pár sa krúti v párovom krútení v smere hodinových ručičiek, s akcentom na prvú dobu hore. Pri časti D žena skáče na mužove ľavé (L) stehno. Drží sa ho pravou (P) rukou okolo krku, L rukou sa žena drží za predlaktie muža. Výskoky sú tri a nasleduje časť C. Žena sa točí doľava. Druhý pár tancuje obdobne, žena sa v časti C točí doprava alebo doľava.

Záznam č. 2

Lašunk, čardáš, sellácka. 1985, Folklórna skupina¹⁵⁵ Selčan

Záznam *selláckej* zo súťažnej prehliadky Nositelia tradícií z roku 1985 zachytáva výrazné rozdiely v spôsobe tancovania *selláckej* medzi rôznymi generáciami tanečníkov.

2a staršia generácia

- Pavol Puna a Anna Punová

Zástupcami staršej generácie tanečníkov je Pavol Puna a Anna Punová (pri tanci *sellácka* starší pár v strede). V rámci spracovaného čísla uvádzaného na scéne pár tancuje *sellácku* bez choreografickej úpravy.¹⁵⁶

Štruktúra tanca P. Puna a A. Punovej je: CBDCBDCBD.

V časti C sa žena točí doprava. Párové krútenie je v smere hodinových ručičiek s akcentom hore na prvú dobu. V časti D tancujú tri výskoky na L stehno muža. Žena sa ho drží P rukou okolo krku alebo za L plece.¹⁵⁷

¹⁵⁴ N – muž netancuje, na záznam prichádza pár č. 2, ktorý tancuje.

¹⁵⁵ Pre folklórnu skupinu sa používa skratka FSk. Definícia FSk z roku 1990: V období po II. svetovej vojne sa z príležitostných výstupov dedinčanov na rôznych podujatiach vyvinuli (dedinské) folklórne skupiny. Sú to väčšinou priami nositelia pôvodných folklórnych tradícií, ľudoví umelci, ktorí si ešte z časti zachovali prirodzený mechanizmus tvorby a jej tradovania (Zálešák 1990). V roku 2022 je nutné túto definíciu upraviť. Dobrým príkladom (bohužiaľ neautorizovaným) je definícia folklórnej skupiny na Wikipédii (upravené): Folklórna skupina je združenie ľudí rôznych vekových kategórií so záujmom o umelecké dedičstvo zachované v obyčajoch, zvykoch, tradíciách minulých generácií. Základom jeho tvorby býva uchovávanie správania sa ľudí v rôznych situáciách vyskytujúcich sa cyklicky počas roka či života.

¹⁵⁶ *Sellácka* je tu tancovaná v tradičnom slede tancov *lašunk, čardáš, sellácka*.

¹⁵⁷ Držanie nie je dobre vidieť na zázname.

2b mladšia generácia

Tanec mladšej generácie tanečníkov na tomto zázname sa podstatne líši od tanca staršej generácie¹⁵⁸.

- Pár P1

Prvý pár vpravo (P1) (z pohľadu diváka) od manželov Punovcov má tanečný sled *selláckej* CDCBC.

Rozdiely v pohybe oproti staršej generácii sú v časti D, pri vyhadzovaní ženy na stehno muža sa držia tanečníci za predpažené dlane. Žena P rukou, muž L. Žena skáče na P mužove stehno. Táto časť prichádza po časti samostatného cifrovania (C). Je tu preto badať nesúlad medzi tanečníkmi. Žena vyskočí dvakrát na stehno a tretikrát spraví tzv. sviečku¹⁵⁹ – žena vyskočí na stehno muža a okamžite sa od neho predkolením odrazí do výšky. Zároveň sa L rukou, ktorú má na mužovom pravom ramene odtláča do výšky. Muž ju zdvíha P rukou v páse. Párové krútenie (B) tancuje tento pár na prvú dobu s akcentom dole (na rozdiel od predchádzajúcich generácií, ktoré tancujú s akcentom na prvú dobu nahor). Pri samostatnom točení sa žena točí do ľavej strany. Pár taktiež krúti do oboch smerov, v rámci jedného prevedenia časti B. Staršie generácie vždy krútili v rámci jednej časti B iba v jednom smere. Na záver namiesto „poďakovania“ za tanec, kedy žena zvyčajne vyskočí pred mužom, ktorý jej pomôže nadvihnutím tanečníci opäť zopakujú „sviečku“.

- Pár P2

Druhý pár, ktorý sa nachádza v popredí veľa manželov Punovcov (P2) nadväzuje svoj tanec *sellácka* na jednu predchádzajúcu slohu čardášu. V čardáši končí pár časťou samostatného cifrovania (C), nadväzuje časťou D. Štruktúra ich tanca *sellácka* je C (prechod z čardášu) DCBCDCB.

Pár rovnako ako P1 spraví následne dva skoky na stehno muža a jednu „sviečku“. Opäť z pravej strany tanečníka ako P1. V párovom krútení pár krúti s akcentom na prvú dobu dole.¹⁶⁰ V smere hodinových ručičiek. Žena sa pri samostatnom točení točí do pravej strany.

Záznam č. 3

Lašunk, čardáš, *sellácka*, 2002, Folklórna skupina Selčan

¹⁵⁸ *Sellácka* je tancovaná v tradičnom slede tancov *lašunk*, *čardáš*, *sellácka*. V *lašunku* a v *čardáši* nie je vidieť rozdiel pri tancovaní staršej a mladšej generácie. Výrazný rozdiel je práve v *selláckej*.

¹⁵⁹ Nejedná sa o odborný názov, ale o termín prebratý z prostredia folklórnych kolektívov.

¹⁶⁰ Na zázname tancuje viac tanečných párov. Tieto sú vybrané ako príklad rozdielu medzi tancom staršej a mladšej generácie v roku 1985.

3a staršia generácia

František Žovinec (nar. 1932 – 2017) s dcérou Júliou Vlkovou (nar. 1961).

Štruktúra ich tanca *sellácka*¹⁶¹ je D¹⁶²CBDCB.

Žena v časti D skáče na L stehno tanečníka, drží sa P rukou okolo krku muža, L rukou za P rameno muža. Výskoky sú tri. V časti C sa žena točí doprava. Párové krútenie je v smere hodinových ručičiek, na prvú dobu s akcentom hore.

3b mladšia generácia

Pár naľavo: Pavol Šišovský (nar. 1978) a Zuzana Komorovská (vyd. Vlková, nar. 1983).

V ich tanci prechod z časti C v čardáši, kontinuálne nadväzuje do *selláckej* DCDCB. V časti D na tomto zázname muž vyhadzuje ženu na P stehno. Zmena je aj v spôsobe držania sa páru pri tomto tanečnom motíve. Žena sa L rukou odtláča do výšky z mužovho P ramena a P rukou sa drží za jeho predlaktie, prípadne celú pažu. Výskoky sú 3 po sebe. V časti C sa žena otáča doprava. Robí však rotácie prebraté z klasického tanca¹⁶³, kedy hlavu prudko otáča a pohľad zabodáva do jedného bodu a zároveň sa krokom telom otáča o približne 360 stupňov. Párové krútenie je v smere hodinových ručičiek, s akcentom na prvú dobu hore.

Pár napravo: Ján Vlk (nar. 1980) a Mária Betáková (nar. 1987).

Štruktúra ich tanca *sellácka* je BDBCB. Párové krútenie robia v smere pohybu hodinových ručičiek avšak s akcentom na prvú dobu dole. V časti D skáče žena na P stehno muža. (Držanie rovnaké ako u staršej generácie). Výskoky sú 3 po sebe. V časti C sa žena točí doľava, opäť technikou klasického tanca ako je popísané u páru vyššie.

Na zázname tancuje František Žovinec, ktorý bol od roku 1970 do 2017 vedúci FSK Selčanka. Tancovať sa naučil v prirodzenom prostredí, odporovaním od starších účastníkov tradičných tanečných zábav. Jeho dcéra Júlia Vlková, s ktorou tancuje na zázname sa naučila tancovať *sellácku* na tradičných tanečných zábavách a aj pôsobením vo FSK Selčanka, kde na tanec mladších ešte v 70. a 80. rokoch 20. storočia dohliadala staršia generácia. Ján Vlk je synom Júlie Vlkovej a vnukom Františka Žovincea.

¹⁶¹ Opäť je tu tancovaný zaužívaný sled tancov *lašunk*, *čardáš* a *sellácka*.

¹⁶² Úvod tanca nie je na zázname vidieť, predpokladá sa časť B.

¹⁶³ Takáto tanečná technika je príznačná pre scénický ľudový tanec 2. polovice 20. storočia. Termín scénický ľudový tanec definoval Š. Nosál (1984) ako najmladší druh scénického tanca. Nazýva ho tiež ľudový balet. Radí ho medzi scénické tance (popri klasickom tanci, charakterovom tanci, balette a modernom balette). C. Zálešák ho definuje (1995) ako nový tanečný smer v umení. Vyjadrovacie prostriedky, z ktorých tvorca scénického ľudového tanca vychádza je ľudový tanec, hudba a iné folklórne prejavy, ktorých podstatné prejavy uchováva. Vzťahujú sa však na všeobecné kritériá javiskovej choreografickej tvorby (Nosál, 1984).

Tab. č. 1: Sumárna tabuľka všetkých uvedených párov

pár	Štruktúra tanca	Smer párového krútenia	Akcent na 1. dobu	Počet skokov na stehno muža	Stehno, na ktoré žena skáče	Smer samostatného točenia sa ženy
Tomáš Kubiš a Margita Chochoľíková	CBD*	V smere h.r.	hore	3	L	L
Vendelín Ondriška a Angelína Punová	CBD	V smere h.r.	hore	3	L	L/P
Pavol Puna a Anna Punová	CBD	V smere h.r.	hore	3	L	P
Pár P1	CDCBC	V smere h.r. / proti smeru h.r.	dole	2+1	P	L
Pár P2	CDCBCDCB	V smere h.r.	dole	2+1	P	P
František Žovinec a Júlia Vlková	CBDCB	V smere h.r.	hore	3	L	P
Pavol Šišovský a Zuzana Komorovská	DCDCB	V smere h.r.	hore	3	P	P
Ján Vlk a Mária Betáková	BDBCB	V smere h.r.	dole	3	P	L

*) Opakujúca sa štruktúra CBD.

6 Zmeny v tanci *sellácka*

Ak pracujeme s hypotézou, že *sellácka*, ako jeden z predstaviteľov starých párových tancov s vyhadzovanými motívmi sa vyvinul z dvorského tanca volta, môžeme konštatovať, že približne od 17. storočia až do 80. rokov 20. storočia si tanec držal viac-menej jednotnú formu.¹⁶⁴ Je preto prekvapujúce, ako rýchlo nastali zmeny v 80. rokoch 20. storočia, ktoré dali tancu iný charakter. U (vtedy) mladšej generácie sa zmenila štruktúra tanca, pohybové prevedenie, estetika tanca i samotné tanečné motívy.

Zmeny ktoré nastali v 80. rokoch 20. storočia u mladšej generácie: v rámci jednej časti B sa tanečníci krútia to oboch smerov. Počas párového krútenia sa vyskytuje krútenie na prvú dobu s akcentom dole. Zmenil sa spôsob vyhadzovania ženy na stehno tanečníka. Zmenil sa spôsob samostatného točenia sa ženy. Zmenila sa taktiež

¹⁶⁴ Toto nie je možné exaktne dokázať, pretože nemáme (nevieme) o záznamoch tanca *sellácka* z obdobia staršieho ako prelom 19. a 20. storočia. Podobnosť s tancom volta je však až priam zarážajúca.

celková štruktúra tanca, ktorá z opakujúcej sa formy CBD prešla do nepravidelného spájania týchto častí (napr. BDBCB, DCDCB, DCBCDCB).

Členovia FSk Selčanka, ktorá fungovala od roku 1964, udržiavali tradície lokality a spracovávali ich v pásmach, ktoré predstavovali na rôznych podujatiach. V období 80. rokov 20. storočia mladší členovia FSk nadviazali priateľské kontakty s členmi Folklórneho súboru Družba z Trenčína. Vtedajší trend mestských folklórnych súborov bola tvorba štylizovaných choreografií s tanečnou technikou klasického resp. charakterového tanca¹⁶⁵. Estetickým kritériom bola technická vyspelosť tanečníkov, uniformnosť a veľkoleposť choreografií. Týmto sa potieral lokálny a regionálny charakter tancov, individuálnosť tanečníkov a individualita výrazných tanečných osobností.

Mladší členovia FSk Selčanka, v snahe priblížiť estetiku pohybu a spracovania choreografií tradičného tanca k mestským súborom začali intencionálne meniť svoju pohybovú kultúru. Naskočili tak na vlnu vtedajšieho módného trendu. Podľa informátorov nebol vedúci FSk Selčanka František Žovinec v tomto smere príliš angažovaný a nechal tak tanečníkov, aby sa podriadili módnemu trendu. Preto od 80. rokov 20. storočia môžeme na záznamoch FSk Selčanka pozorovať dva úplne rozdielne svety tancovania *selláckej*. Staršiu generáciu, ktorá si udržala svoj tradičný prejav a mladú generáciu, ktorá svoj tanečný pohybový prejav výrazne prispôsobila módnemu trendu spracovania tradičného tanca a vytvorila tak úplne odlišnú pohybovú kultúru daného tanca.

Od približne začiatku 21. storočia začalo na Slovensku fungovať hnutie, ktoré poukazovalo na potrebu návratu k tradičnému tancu i v spracovávaní folklórnych kolektívov (Hrabovská, 2021). Táto vlna zasiahla aj FSk Selčanka, ktorí sa opätovne snažia prejsť k tradičnej estetike a prevedeniu pohybu lokálnych tancov. Bohužiaľ nič tradovania takéhoto tanečného pohybu bola pretrhnutá a návrat je o to komplikovanejší. V takýchto prípadoch je potrebné pracovať s tanečnou prípravou vystavanou na kvalitnej metodike ľudového tanca. Tanečníci sa tak musia naučiť tanečné pohyby, ktoré boli v minulosti v danej lokalite prirodzene tradované.

7 Použitá literatúra

- BLAHO, Ján, 2000. Tanečné folklórne oblasti Slovenska: regionálna typológia ľudových tancov: trenčianska tanečná oblasť. *Národná osveta*. 6(4), 8–10. ISSN 1335-4515.
- BRYAN, Mikuláš, 2008. *Teatralita renesančného tance: Francie*. Praha. Diplomová práca. Univerzita Karlova
- DOLEŽALOVÁ, Kateřina, ed., 2008. Tanec v době renesance – umění či pouhá kratochvíle? *Renesanční tanec v zrcadle dobových tanečních příruček, symbolika*

¹⁶⁵ Klasický tanec však nebol vyučovaný vo folklórnych telesách na vysokej úrovni. Boli to len akési pozostatky, či skôr prispôsobenia techniky klasického tanca pre folklórne hnutie.

- tance a estetika. In: ROUSOVÁ, Andrea. *Tance a slavnosti 16. – 18. stoloťí*. Praha: Národní galerie v Praze, s. 53 – 69. ISBN 978-80-7035-394-3.
- DÚŽEK, Stanislav, 1980. Tanečné trenčiansko. *Rytmus: Časopis pre hudobné, spevácke a tanečné súbory záujmovej umeleckej činnosti*. 31(1–2), 16 – 19.
- DÚŽEK, Stanislav, 2000. Ludový tanec. In: STOLIČNÁ, Rastislava, ed. *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. 1. Bratislava: VEDA, s. 32
- HÁBL, Vlastimil, 2019. V letopisoch dávnych. In: BABIČOVÁ, Katarína, ed. *Selec: Obraz mnohých generácií*. 1. Selec: Obec Selec, s. 35 – 47. ISBN 9788057013709.
- HRABOVSKÁ, Martina, 2021. Štylizácia v tanečnom folklorizme: Zmeny v prístupe k štylizácii tanečného folklóru v neprofesionálnom folklórnom hnutí po roku 2000. Nitra. Dizertačná práca. Univerzita Konštatntína Filozofa.
- KLUČÁROVÁ, Dana. Krúťivé tance. *Ludovakultura.sk* [online]. [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/krutiv-tance>
- KLUČÁROVÁ, Dana. Sedliacka. *Ludovakultura.sk* [online]. [cit. 2022-07-29]. Dostupné z: www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/sedliacka
- KRÖSCHLOVÁ, Eva, 1981. *Dobové tance 16. – 19. stoloťí*. 1. Praha: SPN.
- LEHOCKÝ, Jozef, 2004. *Ludové piesne a spevné tradície zo Selca*. 1. Trenčín: Obecný úrad Selec. ISBN 80-969232-2-6.
- NEGRI, Ceasare, 1602. *Le Gratie d'Amore*. Miláno
- NOSÁL, Štefan, 1984. *Choreografia ľudového tanca*. 1. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- STAVĚLOVÁ, Daniela, 2008. Kultura lidových slavností: tajemství tance. In: *Tance a slavnosti 16. – 18. stoloťí*. 1. Praha: Národní galerie v Praze, s. 81 – 91. ISBN 978-80-7035-394-3.
- ZÁLEŠÁK, Cyril, 1964. *Ludové tance na Slovensku*. 1. Bratislava: Osveta.
- ZÁLEŠÁK, Cyril, 1990. *Folklór na scéne*. 1. Bratislava: Osvetový ústav v Bratislave. ISBN 80-7121-000-5.
- ZÁLEŠÁK, Cyril, ed., 1995. Scénický folklorizmus. In: BOTÍK, Ján a Peter SLAVKOVSKÝ, ed. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*. 1. Bratislava: VEDA, s. 139–140. ISBN 80-224-0235-4.

Pramene

- SELLÁCKA. Tancujú Tomáš Kubiš a Margita Chcholíková, Vendelín Ondriška a Angelína Punová, hrá DH z Kubry. 1966. Archív RTVS. Zem spieva Trenčín – Selec.
- LAŠUNK, ČARDÁŠ, SELLÁCKA. Tancujú členovia DFS Selec [FSk Selčan], hrá LH DFS Selec. Žilina (Nositelia tradícií – Prehliadka dedinských folklórnych skupín), 1985. FÚHV SAV č. p. 510. zber: K. Ondrejka

LAŠUNK, ČARDÁŠ, SELLÁCKA. Tancujú FSk Selčan, hrá LH Selčan. Selec, 2002. SAV a NOC: Ľudové tance slovenských regiónov. Ľudové tance regiónu dolný Trenčín [DVD]. zber: B. Garaj – S. Dúžek.

Elektronické zdroje

NONUSCH DANCE COMPANY. VOLTA. *Vimeo.com* [online]. [cit. 2022-07-27].

Dostupné z: <https://vimeo.com/78834182>

TRINITY LABAN CONSERVATOIRE OF MUSIC AND DANCE. VOLTA. *www.*

youtube.com [online]. [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=wq4y4nQqXpw&ab_channel=HistoricalDance

8 Kontakt na autora

Mgr. Lucia Franická Macková

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav evropské etnologie

Jaselská 201/18, 602 00 Brno

602 00 Brno

Email: lucka.macko71@gmail.com

Školitelka: Pavlicová, Martina, prof. PhDr., CSc.

MÉDIA

Narace a narativní paradigma a jejich užití v mediálních studiích

Narration and Narrative Paradigm and their Usage in Media Studies

Hana Zatřepálková

Anotace: Mediální studia jsou rozmanitou sociálně-vědní disciplínou, která se zabývá praktickými i teoretickými koncepty spojenými s médii, mediální tvorbou a jejich vývojem. Šíře zájmu tohoto oboru příznačně indikuje i velké množství jak metodologických postupů, které jsou badatelům k dispozici, tak paradigmatických pozic, které mohou vědci zastávat. Vyprávění neboli narace a narativní paradigma jako způsob vidění světa skrze příběhy se sice jeví jako přirozené součásti mediálně vědního výzkumu, avšak možnost jejich využití se stává v mnohých ohledech spornou a ne zcela jasně definovanou. Příspěvek odkrývá jistou mnohoznačnost těchto pojmů a snaží se blíže poukázat na rozdíly mezi pojmy narace, narativní analýza a narativní paradigma a na možnosti jejich metodologického využití.

Klíčová slova: mediální studia, žurnalistika, narace, naratologie, narativní analýza, narativní paradigma, strukturalismus, literární věda

Summary: Media studies is a diverse social-scientific discipline that deals with practical and theoretical concepts associated with media, media production and their history. The breadth of interest in this field is also characteristically indicated by the large number of both methodological procedures available to researchers and paradigmatic positions that scientists can hold. Narration and the narrative paradigm as a way of seeing the world through stories appear to be natural parts of media science research, but the possibility of their use becomes in many ways questionable and not quite clearly defined. The contribution uncovers a certain ambiguity of these concepts and tries to point out more closely the differences between the concepts of narration, narrative analysis and narrative paradigm and the possibilities of their methodological usage.

Key words: media studies, journalism, narratology, narration, narrative analysis, narrative paradigm, structuralism, literary studies

1 Úvod

Vypravování je pojem, nad jehož významem se v běžném životě málokdo poztaví. Vezmeme-li však jeho cizojazyčnou variantu – naraci – můžeme již častěji narazit na lehce nechápavé, či dokonce podrážděné výrazy. Frekvence užívání slov jako narace a zejména narativ totiž v běžném životě roste (Bláha, 2022) zejména díky zpravodajství a publicistice v médiích. Správnost jejich využití je však sporná a v laickém kontextu bývají tato slova často chápána jako slova prázdná, plevelná a zbytečná, jejichž hlavní funkcí má být zejména obhájení a zdánlivé pozdvižení statusu autora textu jako odborníka na danou problematiku. Přesto (nebo možná právě proto), že médiím můžeme přičíst zlaičtění a zpopularizování těchto termínů, v mediálních studiích jakožto rozmanité sociálně-vědní disciplíně, která se médií na odborné rovině do hloubky zabývá, mají termíny narace a narativní analýza své nezastupitelné místo. Na následujících řádcích si tedy formulujeme, co to jsou mediální studia, čím se zabývají a proč je pro ně termín narace důležitý. Následně se zaměříme na samotný termín narace, rozebereme si jeho mnohoznačnost a poukážeme na možnost rozlišovat termíny jako narace a narativ, narativní analýza, či narativní paradigma. Tyto termíny si pak podrobněji definujeme i s příklady jejich metodologického využití v mediálních studiích. V závěru pak vyslovíme úvahu nad jistou metodologickou dualitou termínů spojených s narací v mediálních studiích, kdy narace může sloužit jako metodologický postup stejně jako samotný předmět výzkumného zájmu.

2 Mediální studia, jejich vznik a předměty jejich zájmu

Mediální studia jako nový obor sociálních věd se začal pozvolna formovat od počátku dvacátého století v přímé souvislosti s rozvojem komunikačních technologií a masových médií. Laická i odborná veřejnost se s rozmachem masového tisku a následně filmu a zejména pak rozhlasového a televizního vysílání začala přirozeně zajímat o možné dopady těchto technologických inovací na společnost a tento zájem dal za vznik disciplíně, kterou můžeme nazývat teorií masové komunikace (Jirák, Köpplová, 2015, s. 91). Již do dvacátých let dvacátého století tak můžeme řadit první systematický výzkum uskutečněný za podpory Paynova fondu, který měl sledovat vliv filmu na děti, nebo vznik publikací zkoumající možnosti ovlivňování veřejného mínění jako *Public Opinion* Waltera Lippmanna z roku 1922¹⁶⁶, či *Propaganda Technique in the World War* Harolda Lasswella z roku 1927 (Jirák, Köpplová, 2015, s. 353). Do tohoto období spadá taktéž ukotvení myšlenkového

¹⁶⁶ Do češtiny byla kniha přeloženo v roce 2015. LIPPMANN, Walter. *Veřejné mínění*. Přeložil Ladislav KÖPPL. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0939-3.

sociologického směru Chicagské školy, která připisuje komunikačním médiím integrační funkci, dle níž média pomáhají dotvářet životy jednotlivců i společnosti a upevňovat jejich identitu (Wahl-Jorgensen, 2012). Ve dvacátých letech vznikla taktéž kritická teorie v rámci školy Frankfurtské, která masová média vnímá jako nástroj k posílení hegemonie (Reifová, 2004, s.254) a masové publikum jako neschopné bránit se jejich vlivu. Ve třicátých letech začíná pak se svým empiricky orientovaným výzkumem sociolog Paul Felix Lazarsfeld, který v roce 1944 představuje ve své studii *The People's Choice* vícestupňový model komunikace založený na konceptu názorového vůdcovství. (Jirák, Köpplová, 2015, s. 91).

Vznik vlastních mediálních studií můžeme datovat do šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století, kdy dochází na poli sociálních a humanitních studiích k několika důležitým událostem. Za prvé je to ukotvení disciplín jako kulturní a sociální antropologie a kulturální studia, jejichž význačným představitelem je i zástupce Birminghamské školy Stuart Hall, který rozvinul teorii kódování a dekódování, díky které lze na mediální publikum nahlížet jako na aktivního člena komunikačního kanálu, který nemusí přistoupit na hegemonické sdělení zakódované v mediálním obsahu. (Jirák, Köpplová, 2015) V tomto období můžeme taktéž sledovat tzv. etnometodologický obrat, pod jehož vlivem nastal rozvoj kvalitativních výzkumných technik a humanitních a sociálních věd jako takových. V rámci těchto změn došlo i k ustavení mediálních studií jako nového, silně multidisciplinárního oboru, který zasahuje do vědních disciplín jako sociologie, ekonomie, psychologie, kulturologie, ekonomie, genderová studia a další, a jehož jednotícím prvkem je právě téma médií a mediální komunikace. Mediální studia staví na teorii masové komunikace a jejich hlavními výzkumnými zájmy jsou masová a síťová média, jejich vliv na jedince i společnost jako celek, prostředky a mechanismy, které využívají při komunikaci a šíření informací a v neposlední řadě také jejich dějiny a vývoj.

Pojem médium je přirozeně tedy stěžejním prvkem v mediálních studiích. Obecně můžeme médium definovat jako něco existujícího uprostřed, co vzájemně spojuje dvě a více stran (Reifová, 2004, s. 139). V mediálních studiích chápeme médium obecně jako prostředníka, který umožňuje překonávat překážky mezilidské komunikace (Jirák, Köpplová, 2015, s. 31). Šíře toho pojmu je stále velká, neboť médium tak může být chápáno z hlediska fyzikálního jako prostředí pro šíření sdělení/signálu, technologického jako materiální způsob výroby přenosu sdělení, sémiotického jako kód, v němž je sdělení zprostředkováno, jako komplex „*tvořený charakterem prostředí, technologií a komunikátorem*“ (Reifová, 2004, s. 139) (např. médium jako rozhlas, či televize), jako sociální instituce, či jako konkrétní mediální organizace a její produkty. Nelze se tedy divit, že ani definovat, co znamená pojem mezilidská (anebo společenská, či sociální) komunikace, není vůbec jednoduché. Například dle slovníku mediální komunikace bylo popsáno přes 120 definic slova komunikace.

Obecně však panuje shoda v tom, že komunikace je určitý proces (Reifová, 2004, s. 99), který lze velmi zjednodušeně chápat jako přenesení sdělení od podavatele k příjemci (Jirák, Köpplová, 2015, s. 22), pro který je důležitý jeho sociální, historický a kulturní kontext (Reifová, 2004, s. 99). Toto přenášené sdělení pak může vznikat rozličnými způsoby a brát na sebe různé podoby. Za základní způsob vzniku sdělení v mezilidské komunikaci se dá považovat vyprávění neboli narace a to dělá z narace další z důležitých konceptů, kterými se mediální studia zabývají.

3 Vymezení pojmů souvisejících s termínem narace a jejich praktické využití

Jak již bylo zmíněno v úvodu termíny jako narace, či narativ nabírají na popularitě i mimo pole odborné literatury. Jejich význam je však při použití v laickém kontextu většinou velmi zavádějící a nepřesný, a ačkoli v literatuře odborné mají tyto pojmy své jasně vymezené místo, termíny narace, či narativ, narativní analýza a narativní paradigma se v různých pracích překrývají a definičně splývají. Taktéž věda zabývající se vyprávěním – tzv. naratologie není v současnosti „*disciplínou s jednotným teoretickým a metodologickým rámcem*“ (Mlynář, 2014, s. 218), jelikož zasahuje do širokého spektra vědních disciplín. Obecně se dnes naratologie zabývá strukturami a funkcí příběhů bez ohledu na jejich zprostředkovatele (médiu, či kontext). V zájmu naratologie tak může být například vyprávění příběhů mezi lidmi v rámci každodenního styku, filmové příběhy, příběhy zprostředkované digitálním prostředím, komiksy a obrazové příběhy, či příběhy ve světové literatuře (Herman, 2008, s. 390). Pro sociologický výzkum definoval Hájek a kol. (2012), tři základní přístupy k narativní analýze: strukturalistický, hermeneutický a interakcionistický. Jedním z cílů této práce je, pokud to bude možné, jasně od sebe rozlišit termíny jako narace, narativní analýza a narativní paradigma a poskytnout příklady užití těchto narativních přístupů v mediálních studiích.

3.1 Narace a narativ

Narace neboli vyprávění je postup pro zachycení děje slovními případně jinými výrazovými prostředky tak, že děj je prezentován jako propojený sled událostí (Reifová, 2004, s. 159). Narací v tomto textu tedy rozumíme jakousi tvorbu sdělení nebo jinak vytvoření příběhu. Takto vytvořené sdělení, či vyprávění pak můžeme označit slovem narativ¹⁶⁷. Narativní postupy byly původně doménou literatury, a dále se o ně v rámci narativní analýzy zajímaly literární vědy a strukturalismus. Později se tento přístup začal uplatňovat i v dalších společenských a historických vědách, kde jsou

¹⁶⁷ Narace i narativ se tedy do češtiny dají přeložit jako vyprávění. Narací zde rozumíme tvorbu a narativem výtvar.

zkoumány společenské jevy a historické události, které vědec vyprávěním převádí na výklad a umožňuje tak pochopení proběhlých společenských událostí (Ochrana, 2013, s. 84). Naraci pak v tomto ohledu můžeme chápat jako nástroj, který pomáhá vést výzkum efektivním způsobem a umožňuje vědci vědomou práci s jazykem a výzkumnými zdroji. Z teoretického hlediska je hlavním předpokladem narace jako vědeckého přístupu existence určité ontologicko-epistemologické souvislosti (Ochrana, 2013, s. 84–85) mezi reálnými událostmi a narativní strukturou příběhu. Hlavním nástrojem takovéhoho narativního modelu je tzv. vymezení, kde se postupuje „od klasifikace k výběru odlišnosti“ a které má za cíl definovat jedinečnost jevu a poukázat na jeho odlišnosti (Ochrana, 2009, s. 111–112). Tato extenze a využití narace jako metodologického prostředku dává prostor kritice a vyvolává otázky, nakolik je možné využití vypravování – narace při výkladu odborných (neliterárních) textů chápat jako vědeckou metodu. Například dle Horského (2015) musí být samotné vyprávění zasazeno do nějakého filozofického hlediska nebo teoretického konceptu, aby jej bylo možné považovat za vědecký příspěvek. Pro mediální studia může být narace vysvětlena jako prostředník mezi surovým materiálem sdělení a textem (uspořádaným sdělením) v jakémkoliv kódu (Reifová, 2004, s. 159). Vědomé zakomponování narativních postupů do mediálních sdělení zvyšuje pravděpodobnost, že si adresát vyloží sdělení tak, jak to komunikátor zamýšlel a dojde tedy k tzv. preferovanému čtení mediálního textu, jak jej popsal Stuart Hall (1980). Jedná se tedy o praktické využití narativních postupů v nejrůznějších odvětvích marketingu, ale také ve zpravodajství a publicistice. Využití narace jako metodologického postupu se v akademické sféře mediálních studií týká zejména mediálních historiků, avšak využít je při tvorbě odborného textu může jakýkoli sociálně-vědní výzkumník. Koneckončů Alan (1994, s. 17) uzavírá, že navzdory individuálně zvoleným metodologickým postupům „*sociologové jsou primárně vypravěči*“ a sociologie by měla být vnímána jako multiparadigmatická. Vzhledem ke kořenům mediálních studií a jejich širokému prolínání s dalšími sociálními a humanitními vědami, můžeme totéž tvrdit i o výzkumnících zabývajících se médii.

3.2 Narativní analýza

Druhým pojmem je narativní analýza. Narativní analýzu v tomto textu chápeme jako metodu rozboru textů. Jedná se o analýzu existujících narativů. Jestliže narace znamená přímou tvorbu (fiktivního i vědeckého) textu-narativu, narativní analýza je nástroj, který zkoumá, jaké narativní postupy a techniky vypravěč zvolil a za jakým účelem. Taktéž narativní analýza se zpočátku uplatňovala zejména v literárních vědách při rozboru literárních děl. Klasickým příkladem je práce ruského strukturalisty Vladimíra J. Proppa, který ve svém eseji *Morfologie pohádky* (2008) původně již z roku 1928 kategorizuje hrdiny tradičních ruských pohádek a identifikuje v nich 31 funkcí

jako stálých komponent pohádkových vyprávění. Byl to právě strukturalismus, který začal narativní analýzu aplikovat i mimo literární texty. Obzvláště vysoký zájem o narativní analýzu vykazoval zejména strukturalismus francouzský (Dijk, 1988, s. 3), mezi jehož zastupitele můžeme řadit například i Rolanda Barthesa, který ve své knize *Mytologie* (2018) z roku 1957, kritizuje a analyzuje řeč francouzských masových médií. Svou tradici v narativní analýze má i pražský strukturalismus, jehož školu lze chápat zejména ve smyslu „*metody literární analýzy*“ (Kubíček, 2006, s. 1), kdy obzvláště Felix Vodička (žák Jana Mukařovského) prováděl *systematickou analýzu narativních děl* a vytvořil *ucelený metodologický a pojmoslovný základ pro rozvíjející se literární vědu* (Kubíček, 2006, s. 2). Až později se narativní analýza rozšířila i do dalších společenských věd jako nástroj pro rozbor textů neliterárních. Pro mediální studia je narativní analýza obzvláště důležitá a zajímavá, neboť je díky ní možné odkrýt typ mediálních sdělení (Reifová, 2004, s. 159). Například narativní analýzou mediálních zpráv lze odkrýt informace o ideologické základně komunikátora a preferovaném čtení zakomponovaném do mediálního sdělení. Právě na odkrývání významu zpráv se zaměřuje například John Hartley ve své knize *Understanding News* (2013) prvně vydané v roce 1982, kde zdůrazňuje, že efekt zpravodajství je podmíněný kulturně sdíleným jazykem.

3.3 Narativní paradigma

Třetím zmíněným termínem je narativní paradigma. V nejširším významu slova může být narativní paradigma vnímáno jako koncept přijetí narativních technik a postupů (tzn. narace i narativní analýzy) ve společenských vědách i mimo literární vědu. Snad i v tomto smyslu vnímá narativní paradigma ve svém textu Josef Alan (1994), který jej na jednu stranu staví do kontrastu s paradigmatickým analytickým, na stranu druhou vnímá potenciál narativního paradigmatu překonat „propasti mezi vědami přírodními a společenskými i mezi vědou a uměním“ a upozorňuje na to, že metodologický fetišismus, který se snaží přiblížit sociální vědy vědám přírodním a našroubovat na ně čistě analytické techniky je pro sociální vědy spíše škodlivý. Narativní paradigma může být však vnímáno také přesněji jako termín, který pevně ukotvil Walter R. Fisher v roce 1984 ve svém příspěvku *Narration as a human communication paradigm: the case of public moral argument*. Fisher definoval narativní paradigma na základě vnímání termínu narace jako teorie symbolických akcí, které mají význam pro ty, kteří je žijí, tvoří nebo je interpretují a jsou tudíž relevantní, jak pro svět reálný, tak pro svět fiktivní (Fisher, 1984, s. 2). Fisher staví narativní paradigma proti paradigmatu racionálnímu a argumentuje, že dobrý příběh je přesvědčivější než dobrý argument. Zkráceně lze narativní paradigma definovat jako filozofické východisko, ve kterém přijmeme náhled na svět jako na místo tvořené příběhy a člověka v tomto světě vnímáme primárně jako – homo narrans – člověka

vyprávěcího, který má pro své jednání „dobré důvody“, které jsou založené na jeho zkušenostech s příběhy, které již prožil, či se s nimi setkal. Fisher využívá k přiblížení významu narativního paradigmatu například také analogie života jako jedné velké stále probíhající diskuze, do které člověk vstoupí, chvíli poslouchá a snaží se zorientovat, pak se k diskuzi připojí a nakonec odchází, přičemž diskuze běží stále dál. V praxi má model narativního paradigmatu sloužit jako nástroj řešení problému ve veřejné sféře. Sám Fisher užívá příkladu morální debaty ohledně jaderných zbraní, kdy vysvětluje, jak na problematiku optikou narativního paradigmatu nahlízejí rozdílné odborníci na bezpečnost a moralisté. Dalším příkladem může být analýza zkoumající převládající přesvědčení některých rodičů, že existuje souvislost mezi očkováním a autismem. Přestože vědecké studie tuto souvislost nepotvrdily, pro některé rodiče je narativ vědeckých výzkumů neznámý koncept, kterému nevěří (Hoppin, 2016). V mediálních studiích se pak nabízí využití narativního paradigmatu zejména k analýze nejrůznějších komunikačních a marketingových strategií. Trexler (2013) například ve své práci vysvětluje, proč je marketingová komunikace značek jako Nike, či Apple na základě narativního paradigmatu tak úspěšná. Naopak Romney a Johnson (2020) analýzou sportovních fotografií a jejich účinků na publikum zjistili, že metakomunikační a narativní fotografie jsou na rozdíl od fotografií statických oblíbenější mezi diváky, což svědčí o platnosti narativního paradigmatu.

4 Závěr

V předchozím textu jsme si definovali čtyři základní pojmy, které se k naratologii váží a to velmi zjednodušeně: narace jako tvorba, narativ jako výtvor, narativní analýza jako rozbor a konečně narativní paradigma jako filosofický přístup pro vnímání světa. Tyto narativní techniky jsou v mediálních studiích hojně využívanou disciplínou. Narativní analýza je metodologicky nejpoužívanější formou narativních technik a v mediálních studiích je hojně využívána k rozboru mediálních textů v nejrůznějších vědeckých a studentských pracích. Naraci jako metodologický postup lze zakomponovat do tvorby textů o mediální historii a narativní paradigma může sloužit jako metodologický rámec pro osvětlení (ne)úspěšnosti či tvorbu marketingových strategií a veřejné komunikace. Naraci, narativní analýzu a narativní paradigma tak lze využít jako metodologickou techniku mediálního výzkumu. Mediální studia se však zajímají o vnitřní strukturu komunikačních toků a tak se v narativní analýze může konkrétní narace i narativ stát předmětem výzkumu. Stejně tak může být zkoumána platnost narativního paradigmatu na základě reálné mediální komunikace. Termíny související s narativními postupy v sobě tedy v mediálních studiích skrývají jistou dualitu, kdy mohou sloužit jako metodologický přístup, nebo být samy předmětem zkoumání.

5 Použitá literatura

- ALAN, Josef. Narativní a analytické paradigma v soudobé sociologii. *Sociologický Časopis* [online]. 1994, 30(1), 11–19 [cit. 2022-09-28]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/41111053>.
- BARTHES, Roland. *Mytologie*. Třetí vydání v českém jazyce. Přeložil Josef FULKA. Praha: Dokořán, 2018. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-888-7.
- BLÁHA, Ondřej. Frekvence slova „nativ“ nápadně roste. Ukázat můžeme na dva důvody. In: *Český rozhlas* [online]. Olomouc, © 1997–2022, 21. červen 2022 [cit. 2022-09-27]. Dostupné z: <https://olomouc.rozhlas.cz/frekvence-slova-narativ-napadne-roste-ukazat-muzeme-na-dva-duvody-8769838>.
- DIJK, Teun A. van. *News analysis: Case Studies of International and National News in the Press*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, © 1988. ISBN 0-8058-0064-6.
- FISHER, Walter R. Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of Public Moral Argument. *Communication Monographs* [online]. 1984, 51(1) [cit. 2022-09-28]. Dostupné z: <https://redmonky.net/utpa/4324/fischer.pdf>.
- HÁJEK, Martin, Martin HAVLÍK a Jiří NEKVAPIL. Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický Časopis* [online]. Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, 2012, 48(2), 199–223 [cit. 2022-09-30]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/23535537>.
- HALL, Stuart (ed.): *Culture, Media, Language*, London, Hutchinson 1980.
- HARTELY, John. *Understanding News*. Reprinted. New York: Routledge, 2013. ISBN 1136105883
- HERMAN, David. Nové směry naratolických zkoumání. *Česká literatura* [online]. Institute of Czech Literature, The Academy of Sciences of the Czech Republic, 2008, 56(3), 390–399 [cit. 2022-09-30]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/42687410>.
- HOPPIN, Shari. Applying the narrative paradigm to the vaccine debates. *American Communication Journal* [online]. 2016, 18(2), 45–55 [cit. 2022-09-30]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/327800385_Applying_the_narrative_paradigm_to_the_vaccine_debates.
- HORSKÝ, Jan. *Teorie a narace: k noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-1320-4.
- JIRÁK, Jan a Barbara KÖPPLOVÁ. *Masová média*. 2., přepracované vydání. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0743-6.
- KUBÍČEK, Tomáš. Systém významové výstavby narativního díla v návrhu pražského strukturalismu. *Česká literatura* [online]. Institute of Czech Literature, The Academy of Sciences of the Czech Republic, 2006, 54(4), 1–44 [cit. 2022-09-30]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/42687182>.

- LASSWELL, Harold. *Propaganda Technique in the World War*. New York: Alfred A. Knopf, 1927.
- LIPPMANN, Walter. *Veřejné mínění*. Přeložil Ladislav KÖPPL. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0939-3.
- MLYNÁŘ, Jakub. Paměť a narativita. In: MASLOWSKI, Nikolas, Jiří ŠUBERT a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 213–235. ISBN 978-80-246-2689-5.
- OCHRANA, František. *Metodologie sociálních věd*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2380-1.
- OCHRANA, František. *Metodologie vědy: úvod do problému*. V Praze: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1609-4.
- PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Vyd. tohoto souboru 2. Přeložil Miroslav ČERVENKA, přeložil Marcela PITTERMANNOVÁ, přeložil Hana ŠMAHELOVÁ. Jinočany: H & H, 2008. ISBN 978-80-7319-085-9.
- REIFOVÁ, Irena. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-926-7.
- ROMNEY, Miles a Rich G. JOHNSON. Show me a story: narrative, image, and audience engagement on sports network Instagram accounts. *American Communication Journal* [online]. 2020, 23(1), 94–109 [cit. 2022-09-30]. ISSN 1369-118X. Dostupné z: doi:10.1080/1369118X.2018.1486868
- TREXLER, Clark. *Advertising and Storytelling: An Examination of Walter Fisher's Narrative Paradigm and its Impact on the Success and Failure of Brands* [online]. Muncie, Indiana, 2013 [cit. 2022-09-28]. Dostupné z: <https://core.ac.uk/download/pdf/16690396.pdf>. An Honors Thesis. Ball State University.
- WAHL-JORGENSEN, Karin. The Chicago School of Sociology and Mass Communication Research. In: VALDIVIA, Angharad N. *The International Encyclopedia of Media Studies* [online]. Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2012 [cit. 2022-09-27]. ISBN 9781405193566. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781444361506.wbiems027>.

6 Kontakt na autora

Hana Zatřepálková

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Smetanovo nábřeží 6

110 00 Praha

Email: hana.zatrepalkova@gmail.com

Komunikace obezity a hubnutí v českých médiích v historické perspektivě přelomu tisíciletí

Communication of obesity and weight-loss in Czech news media from a historical perspective at the turn of the millenia

Nina Ortová

Anotace: Téma obezity a s ní spojenými návody na hubnutí se dostává do popředí zájmu masových médií každý rok, především v období novoročních předsevzetí a několik týdnů před začátkem letního období. Mediální pokrytí je o to znatelnější, že na nás promlouvá z online i sociálních médií, a v poslední době také v důsledku zdravotnických krizí. Obezitu ovšem definovala Světová zdravotnická organizace jako problém až na přelomu tisíciletí. A právě na toto období se zaměřuje tento výzkum, který se zaměřuje na komunikaci obezity a nabízená řešení ke zhubnutí v období let 1998–2002 v českém mediálním prostředí. Výsledky studie naznačují poměrně nízké využití vědeckých zdrojů při podávání informací o tom, jak zhubnout, stejně jako ukazuje na komercializaci českého mediálního prostředí skrze produkty či služby, které jsou v jednotlivých člancích uvedené jako řešení spojené s prevencí nadváhy a obezity. Aby studie poukázala na rozdíly v komunikaci, jsou výsledky částečně porovnané se závěry diplomové práce Burdové (2021), která zkoumala pokrytí tématu obezity v českých médiích mezi lednem 2019 a červnem 2020.

Klíčová slova: obezita, hubnutí, dieta, novoroční předsevzetí, health communication, fat studies, body image

Summary: The topic of obesity and related weight loss guidelines comes to the fore in the mass media every year, especially during the period of New Year's resolutions and a few weeks before the start of the summer season. Media coverage is all the more noticeable as it speaks to us from online and social media; and more recently as a result of health crises. However, the World Health Organization did not define

obesity as a problem until the turn of the millennium. And it is precisely on this period that this research focuses. It aims to examine the communication of obesity and the offered solutions for losing weight in the period of 1998-2002 in the Czech media environment. The results of the study indicate a relatively low use of scientific sources when providing information on how to lose weight and thus prevent obesity, as well as it shows the commercialization of the Czech media environment through products or services which are in individual articles presented as solution to prevention of overweight or obesity. To illustrate the differences, the results are partially compared with the conclusions of Burdová's (2021) diploma thesis, which examined the coverage of the topic of obesity in the Czech media between January 2019 and June 2020.

Key words: Obesity, Weight-loss, Diet, New Year's resolutions, Health communication, Fat studies, Body image

1 Úvod

V květnu roku 2022 Světová zdravotnická organizace (WHO) ve své zprávě upozornila na to, že evropský kontinent čelí nevidané epidemii obezity, která stále eskaluje (WHO 2022). 59 % evropských občanů dle jejích statistik trpí nadváhou či obezitou a prevalence je tak jednou z nejvyšších na světě. Ročně mohou nadbytečné kilogramy za víc než 1,2 milionu úmrtí, což je asi 13 % veškeré mortality v regionu. Žádný evropský stát tak podle odhadů nedosáhne snížení počtu případů nadváhy a obezity do roku 2025, což je cíl WHO. Ta navíc problém označila jako samostatné onemocnění, a nikoliv jako pouhý rizikový faktor vedoucí k dalším nemocem.

Obezita ale netrápí vyspělý svět až v posledních letech. Jako celosvětovou epidemii ji stejná organizace označila poprvé v roce 2000. Významný nárůst tělesné hmotnosti v tomto období potvrzuje také projekt Česko v datech. Zatímco ještě v roce 1976 se poměr lidí s normální váhou a nadváhou vyrovnával, v roce 2001 už měla normální váhu jen třetina Čechů (Česko v datech 2018). Jedním z důsledků této „epidemie obezity“ (Gard a Wright 2005) je také četnější zapojení médií do kampaní směřujících k prevenci obezity (jak uvádí např. Kite et al. 2018; Wakefield et al. 2010). Nejde ale jen o prevenci. Média historicky spolu-vytváří konstrukt ideálu krásy (Mills et al. 2017; Klusáková 2015, str. 36–41) primárně směrem ke štíhlosti (Biefeld et al. 2021) a nabádají k určité stereotypizaci různých typů lidského těla, což mohlo v daném období, kdy WHO uznala obezitu jako nemoc, ještě zintenzivnit.

Záměrem tohoto výzkumu je proto zjistit, jak moc a jaká média se věnovala tématu obezity a s ním souvisejícím hubnutím ve období okolo přelomu tisíciletí, v jakých souvislostech a jak toto téma uchopila, stejně jako jak do této komunikace

vstupovala digitalizace a komercializace. Výzkum nabízí kvantitativní pohled na problematiku, který má za cíl prozkoumat tehdejší trendy v komunikaci, nikoliv hloubku jednotlivých sdělení. Slouží jako pilotní studie k prozkoumání historických souvislostí v navazující disertační práci věnující se dopadům mediální komunikace obezity a hubnutí na současnou společnost.¹⁶⁸ Pro účely předběžných závěrů zahrnuje prezentovaný výzkum porovnání s výsledky magisterské diplomové práce Burdové (2021), jež se věnovala tématu obezity v českých médiích v období od ledna 2019 do června 2020.

Přestože jde o multioborový výzkum, směřuje k populárně-kulturnímu přístupu k tématu. I proto je zvoleným nosným obdobím vždy první měsíc roku, který se kulturně a historicky pojí k novoročním předsevzetím. Výzkum však ke zhodnocení výsledků využívá principy zdravého životního stylu, jak jej popisuje současná praxe – tedy dostatek pohybové aktivity a vyvážené stravy bez extrémních diet.

2 Přístupy a kontext

Pohled na obezitu i hubnutí se zákonitě řídí vnějšími vlivy, a kromě zdravotního pohledu (viz úvod) je třeba ho zasadit do historického i kulturního kontextu, stejně tak dbát na informování o problematice z pohledu ideálu krásy a s ním související genderové problematiky. Nejde ale jen o kulturu jako takovou, jakožto i o zakořeněné tradice a v neposlední řadě ekonomické vlivy, které mají svůj podíl na přístupu k problematice.

2.1 Gender a kulturní vlivy

Komunikace obezity a hubnutí ve stereotypním pojetí směřuje svá řešení k jakémusi ideálu krásy – ovšem ten se v kultuře světové i tuzemské významně měnil v závislosti na geografickém umístění i historii jednotlivých národů. V českém prostředí vzpomeňme například na sošku Věstonické Venuše. I v dnešním českém prostředí se často pracuje se zavedeným pojmem „žena krev a mléko“, jež částečně ze sošky Věstonické Venuše vychází. S postupnou globalizací ale i tuzemská kultura přejímá všeobecné ideály rozvinutých zemí a především tíhne k mediální konstrukci reality, která vytvořila spojení mezi ideálem krásy a celebrity (Klusáková 2015). Typicky vnímá západní svět jako ideální štíhlé tělo (De Brún et al. 2013), zatímco obezita či nadváha jsou spojované s leností a obžerstvím¹⁶⁹ (Gard a Wright 2005).

¹⁶⁸ Do disertační práce bude přidáno více vlastních dat z let 2018–2022 pro vhodnější komparaci trendů.

¹⁶⁹ Zde je značný rozdíl mezi „západním“ přístupem a pohledem na velikost těla v některých rozvojových, např. afrických zemích. Například výzkum, který provedla Neema a kol. (2021), ukazuje, že v ugandských komunitách jsou obézní lidé, či ti trpící nadváhou, spojování s bohatstvím, prestiží, ideálním vzhledem, ale i zdravím – naopak štíhlost, či extrémní štíhlost

Je to nicméně především ženský ideál, který bývá nejčastěji zobrazován v médiích. Muži, alespoň v historické perspektivě, byli do určité míry často vykreslováni jako „macho“ typy, které zdraví nemusí zajímat, kdežto ženám je kladeno na srdce starat se o svou vizáž, tedy být štíhlé (případně hubnout) a krásné pro to, aby dosáhly úspěšného života (De Brún et al. 2013).

2.2 Tradice a rituály

Nedílnou součástí kultury ve spojitosti s obezitou a hubnutím jsou rituály a tradice. Podle rituálového modelu komunikace, jak jej definoval Carey (2008), je proces komunikace spojený se „sdílením, účastí, sdružováním, společenstvím a společnou vírou“ (tamtéž, str. 15). Taková komunikace se podle něj výrazně liší od přenosového modelu, který má za cíl rozšířit komunikovanou zprávu v určitém místě či prostoru. Rituálový pohled na komunikaci naopak udržuje společnost v čase a podporuje rituály, které lidstvo udržují ve společenství a pospolitosti. Při zkoumání tradičních médií je už samotné čtení novin jakýmsi rituálem, aktem, při kterém se čtenář nemusí nutně dozvědět nic nového, ale při kterém se utvrdí v určitém náhledu na fungování světa; stejně jako může být rituálem i samotné psaní (tamtéž, str. 16) například velmi podobných, kulturně-společensky významných témat, která se mohou opakovat každý rok a která se stejnou pravidelností rezonují společností.

Takovým příkladem mohou být například novoroční předsevzetí. Pokud aplikujeme Careyho model na téma předsevzetí v médiích, nedozvídá se o něm čtenář nic nového – jde ovšem o zasazení společnosti do času, ve kterém se může účastnit samotného rituálu (či tradice) předsevzetí. A to prostřednictvím pouhého sdílení, aktivní účasti, ale také sdružováním, vezmeme-li v kontextu této práce v úvahu např. články motivující k hubnutí v ženských časopisech, které zároveň zahrnují i zapojení se do hubnoucí poradny nebo ku příkladu komunity žen sdružujících se za účelem tohoto hubnutí.

2.3 Historicko-ekonomická podmíněnost v českém prostředí

Přístup k tématu obezity i hubnutí navazuje také na sled historických událostí i ekonomickému vývoji v daném regionu. Pro účely této práce je tak nutné zmínit souvislosti z období 90. let a přelomu tisíciletí v českém prostředí. Přejít z centrálně řízené ekonomiky do ekonomiky tržní s sebou přinesl prudké zvýšení inflace, a s ní i výrazný propad ekonomické aktivity a reálných mezd, což ve vlnách pokračovalo zhruba do roku 1999, kdy se ekonomický růst podařilo obnovit a trend pokračoval v podstatě až do období ekonomické krize roku 2008 (ČNB 2018). To znamenalo

podle některých účastníků znamená nákazu virem HIV.

také vyšší aktivitu českých spotřebitelů, kteří se otevřeli komerčnímu prostředí, globalizaci a v neposlední řadě – také internetu.

Ekonomické pozadí se promítlo do toho, jak se proměnila tuzemská mediální scéna. Po Sametové revoluci do médií poprvé mohla promluvit soukromá sféra. Stala se tak v 90. letech „*také, a možná především, průmyslovým odvětvím, které se orientuje na své ekonomické přežití a na generování zisku. (...) Lze tedy říci, že počátek 21. století zastihl českou společnost v situaci, kdy se její média zřetelně orientují na ekonomické zhodnocení své existence – a tomu podřizují své chování*“ (Jirák 2005). Týkat se to může hned několika aspektů – například zařazování většího množství inzerce, zaměření na společensky vyhledávaná či šokující témata, globalizaci v přístupu k tématům, případně změny stylu psaní do celospolečensky „stravitelnější“ formy.

Při informování o hubnutí a obezitě to může znamenat začátek propagace produktů (diet, léčiv, doplňků stravy) a služeb, které slibují úbytek váhy, znatelně vyšší využití celebrit pro komunikaci tématu či lékařsky nepodložené sledování globálních trendů v komunikaci. Komeracionalizace hubnutí se projevila i do rituálů viz (kapitola 2.1 *Gender a kulturní vlivy*) – Jirák (2005) zmiňuje například významný podíl médií na prožívání svátků jako jsou například Vánoce, u kterých je původně rituální rozměr „zcela potlačen ve prospěch spotřeby“. Z kulturních a společenských rituálů se tak stávají komerční.

3 Metodologie

Výzkum je primárně založený na kvantitativní obsahové analýze mediálních textů v období vždy prvního měsíce roku mezi lety 1998–2002, s předpokladem vyššího výskytu níže uvedených klíčových slov kvůli rituálu hubnutí po Novém roce (viz kapitola Přístupy a kontext). Za pomoci nástroje pro monitoring médií Newton Media Search byla sesbírána a roztríděna data pouze z celoplošných médií. Články byly vyhledány za pomoci klíčových slov v následujícím schématu:

„*obezita*“ NEBO „*hubnutí*“ NEBO „*dieta*“

Klíčové slovo „*dieta*“ bylo přidáno záměrně, aby se výsledný vzorek rozšířil o články, které nemusí obsahovat první dvě klíčová slova, nicméně pojednávají o stejném tématu.¹⁷⁰ Následně byly ručně eliminované články, jež nebyly relevantní, ale týkaly se např. speciálních diet souvisejících s alergií na určité potraviny, diety pro domácí mazlíčky anebo finančních diet (náhrad), stejně jako odstranila případné duplicity. Celkem tak výzkum pojmul 380 relevantních mediálních výstupů.

¹⁷⁰ Pokud bychom například uvedli modelový titulek článku „Shodte kila navíc: jedinečná novoroční dieta“, je zjevné, že pokud by autor ani v těle textu nevyužil slova „*obezita*“ nebo „*hubnutí*“, takový článek by se nepropsal do monitoringu.

Kódovací kniha v excelovém souboru, kterou vygeneroval systém Newton, byla rozšířena tak, aby bylo možné články třídit a analyzovat dle kódovací knihy zahrnující tyto položky:

1. Datum vydání
2. Titulek
3. Zaměření (dle klíčových slov)
4. Ústřední téma článku
5. Prezentované řešení obezity/nadváhy
6. Obezita a hubnutí jako hlavní/vedlejší téma
7. Zdroj
8. Typ média
9. Anotace
10. Plné znění textu

Datum vydání	Titulek	Zaměření	Ústřední téma	Řešení	Hlavní/vedlejší	Zdroj	Typ média	Anotace	Plné znění
02.01.1998	Ovlivní život a zdraví?	hubnutí a dieta	vědci a lékaři	krvní skupina	vedlejší	Blesk magaz Press	Press	... ařádnější. Věd: Moje krevní skupina: Vědci ob	
03.01.1998	Jak přibrat 1 kg tuku?	hubnutí a dieta	předsevzení	zdravý životní s	hlavní	Blesk Press	Press	Hubnutí je nutno či Hubnutí je nutno chápat jako	
03.01.1998	Lék proti kilogramům	obezita	vědci a lékaři	lék/doplňk	hlavní	Mladá fronta Press	Press	Obezita se sice už s Obezita se sice už stala problé	
03.01.1998	Na horách chutná dvojt	hubnutí a dieta	vědci a lékaři	výživa	hlavní	Mladá fronta Press	Press	... doplnit zvýšenot. To si dáme do těla, libuje si kd	
04.01.1998	Když nedopne sukni	hubnutí a dieta	celebrity	dieta	vedlejší	Nedělní Bles Press	Press	... stresovat. "Každ Mládná lítk Asterová pořád m	
05.01.1998	Na tloušťku se musíte r	hubnutí a dieta	předsevzení	nebezpečná di	hlavní	Blesk Press	Press	... tém neřčastějiin Novoroční předsevzení bývají	

Příloha č. 1: Ukázka kódovací knihy; zdroj: vlastní zpracování.

Za pomoci titulků, anotací i plného znění textu byly ručně přiřazená převažující témata do kategorií 3. až 6., se kterými bylo možné následně pracovat pomocí filtračních a analytických funkcí Excelu. Ke zkoumanému vzorku připojuji následující metodologické poznámky:

1. Zaměření článku indikuje, zda se text nebo část textu věnoval(a) většinou obezitě jako takové či hubnutí a dietě.
2. Měl-li článek víc témat, bylo jako ústřední zvolené vždy to primární, kterému se článek věnoval.
3. Ústřední téma „vědci a lékaři“ bylo volené vždy, pokud se vědec či lékař zabýval několika aspekty obezity či hubnutí najednou. Zabýval-li se striktně komentováním skutečností ve smyslu interpretace jiných výzkumů a dat a nepřinášel-li tak svůj unikátní postoj, bylo ke článku přiřazeno jiné ústřední téma, např. „prevence“ či „prevalence“.
4. Ústřední téma „doplňky“ neznamena pouze doplňky stravy, ale také další nástroje doplňující hubnutí či prevenci obezity (např. určité typy přístrojů napomáhajících k hubnutí, které článek představuje – byť takových článků se ve výsledném vzorku neobjevovalo mnoho).
5. Ústřední téma „výživa“ zahrnuje veškeré články týkající se pouze stravy bez konkrétních diet, např. o „zdravém mlsání“ nebo „výhodách luštěnin pro naše tělo“.

6. Řešení „zdravý životní styl“ bylo zvolené vždy, pokud článek nabízel kombinaci řešení ve smyslu rozumné diety/výživy a pohybové aktivity, případně dalších doplňujících aspektů zdravého životního stylu (mentální pohoda apod.).
7. Řešení „nebezpečná dieta“ bylo zvoleno vždy, pokud článek zmiňoval v souvislosti s redukcí hmotnosti nedostatečnou výživu z pohledu dnešních norem – tj. pokud nabádal k dietám obsahujícím méně kalorií, než kolik organismus potřebuje k prostému fungování (tzv. „bazální metabolismus“¹⁷¹).
8. Řešení „operace“ a „procedura“ se od sebe odlišují tím, zda jde o invazivní („operace“) či neinvazivní („procedura“) zákroky. Tedy např. operace podvázání žaludku vs. procedura bezbolestné liposukce za pomoci kryolipolýzy.

Sekundární zvolenou metodou je částečná komparace výsledků s výsledky Burdové (2021), která ve své diplomové práci nazvané „Média a obezita“ zkoumala „praxi médií v komunikování tématu obezity“ (tamtéž, str. 9) v období od července 2019 do června 2020 za pomoci téhož nástroje Newton Media Research a se stejným data setem, tedy celoplošná média (tisk, rozhlas, televize, internet) a za použití klíčového slova „obezita“ ve spojitosti s vedlejšími klíčovými slovy, např. „výživa“, „dieta“ nebo „rizikový faktor“ (tamtéž, str. 34). Její výzkumný vzorek obsáhl celkem 514 relevantních článků. Kvůli využití primárního klíčového slova „obezita“ proto budou i v komparaci s lety 1998–2002 zahrnuté pouze příspěvky, jejichž ústředním tématem, a tedy i klíčovým slovem byla „obezita“ a nikoliv „hubnutí a dieta“. Celkem jde o 113 mediálních výstupů.

Následná interpretace výsledků dle zvolené metodologie by měla zodpovědět tři hlavní výzkumné otázky:

VO1. Jaké bylo ústřední téma, které média na přelomu druhého a třetího tisíciletí spojovala s obezitou a hubnutím a jaké k tomu nabízela řešení?

VO2. Jaké typy médií komunikovaly téma obezity a hubnutí na přelomu tisíciletí?

VO3. Jaké jsou kvantitativní rozdíly mezi trendy v komunikaci obezity v historické perspektivě a v současnosti?

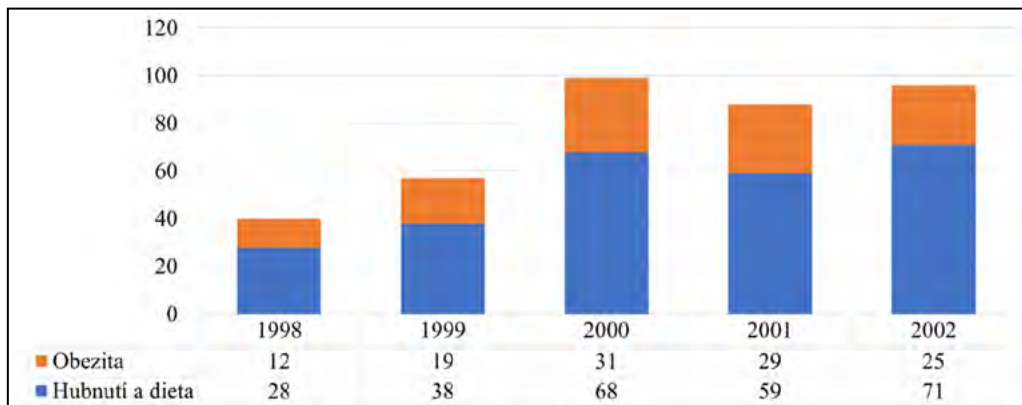
4 Výsledky

4.1 Témata a řešení (VO1)

Téma obezity a hubnutí se v českých médiích ve vybraném období objevovalo zpočátku spíše sporadicky, s přicházejícím přelomem tisíciletí intenzita výskytu klíčových slov v analyzovaných médiích narůstala. Především rok 2000 byl pomyslným vrcholem v počtu mediálních výstupů – výrazně vzrostl nejen počet článků věnujících se

¹⁷¹ Frothingham (2018) definuje bazální metabolismus (BMR) jako „minimální počet kalorií potřebných k naplnění základních životních funkcí (těla) v klidovém stavu“. BMR se počítá dle pohlaví, váhy, výšky a věku, případně dle trénovanosti jedince, nicméně obvykle se jeho spodní hranice pohybuje pro dospělého člověka okolo 1200 kilokalorií za 24 hodin (Bernaciková 2017).

hubnutí, ale od začátku sledovaného období téměř ztrojnásobil také počet výskytu samostatného klíčového slova „obezita“.

Příloha č. 2: Počet článků a jejich převažující zaměření; zdroj: vlastní zpracování

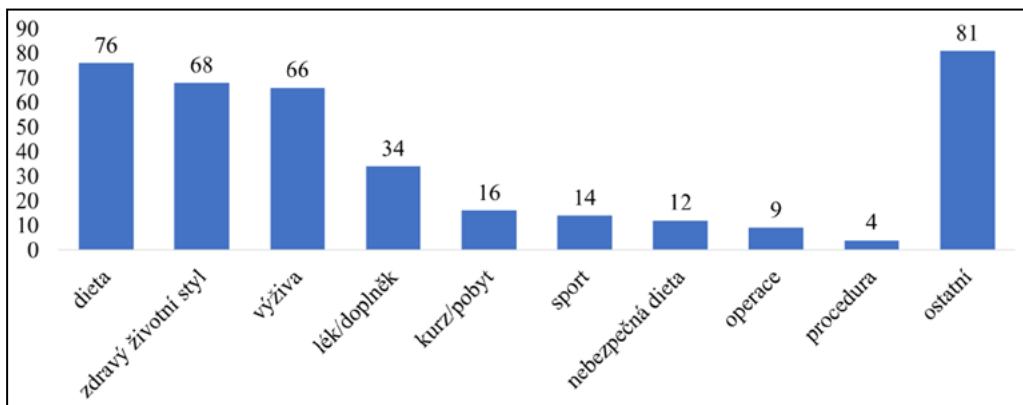
Právě v tomto roce také Světová zdravotnická organizace definovala obezitu jako celosvětovou epidemii. Souvislost s touto skutečností lze nalézt i v datech článku, které se věnovaly primárně obezitě a pojily ji s ústředními tématy „onemocnění/problém“, „rizikový faktor“, „prevence“, „prevalence“, „epidemie“ nebo „vědci a lékaři“ byly nejvíc zastoupené právě v roce 2000.

Rok	Četnost výskytu
1998	10
1999	9
2000	24
2001	20
2002	19

Příloha č. 3: Počet článků se zaměřením „obezita“ a ústředním tématem navazujícím na obezitu jako epidemii; zdroj: vlastní zpracování

V celém zkoumaném vzorku je jako nejčastější ústřední téma zastoupená „dieta“ (71), následovaná „celebritami“ (68), „předsevzetími“ (48), „doplňky“ (35) a až na pátým nejčetnějším byl „rizikový faktor“ (33). Právě primární využití celebrit ukazuje na jistou „tabloidizaci“ médií, ještě podpořenou výskytem klíčových slov primárně v deníku Blesk (viz níže). Na třetím místě se pak projevilo zkoumané období a s ním i určitý rituál či tradice informování o problematice právě na počátku nového roku, vysoké umístění tak potvrdilo předpoklad zájmu o tento rituál v médiích.

Stejně jako mezi ústředními tématy figuruje dieta také jako hlavní řešení vedoucí k prevenci obezity, a tudíž i k hubnutí, následovaná zdravým životním stylem a vhodnou výživou (viz příloha č. 4). Se vzrůstajícím letopočtem ale také narůstal počet řešení v podobě podávání farmakoterapie, tedy článků propagujících nebo zmiňujících v drtivé většině případů volně dostupné léky či doplňky stravy/speciální komerční diety (např. komerční ketogenní diety, dietní nápoje nahrazující stravu a programy jako „Cambridge diet“) v mediálním smyslu údajně „řešící“ obezitu či nadváhu. Stejně tak se objevovaly články vyzývající k zapojení se do hubnoucího kurzu či pobytu, případně k zakoupení speciální procedury. Výskyt těchto komerčních sdělení a zmínek, obzvláště s narůstajícím letopočtem, ukazuje na postupnou komercializaci mediálních výstupů a s ní spojenou finanční situaci médií hledajících nové příjmy pro udržení vlastní existence. Ruku v ruce s tím lze přisuzovat zvýšený počet komerčních sdělení také postupnému ekonomickému vývoji společnosti v průběhu zkoumaného období, kdy začala česká veřejnost po finančně turbulentních 90. letech na přelomu tisíciletí ekonomicky růst a tím pádem i vyhledávat více produktů a služeb mimo základní životní potřeby.

Příloha č. 4: Nejčastěji prezentované řešení obezity či nadváhy, či řešení vedoucí k hubnutí; zdroj: vlastní zpracování.

4.2 Typy médií (VO2)

Zkoumaný vzorek médií se zaměřoval na celoplošná média, záměrně však nerozlišoval typ média dle zaměření či specifické formy (např. noviny vs. časopisy). Dle nabízených kategorií v monitorovacím softwaru Newton Media Search byl nejčastěji zastoupený tisk. S postupným vývojem let, a obzvláště od roku 2000, se začaly přidávat i další formy médií, hlavně pak internetové články. Rozvoj internetových zdrojů je pak již výrazně patrný v roce 2002, kdy zastupují druhou nejpočetnější skupinu mezi všemi mediálními výstupy pojednávajícími o vybraných klíčových slovech. Nejčastěji

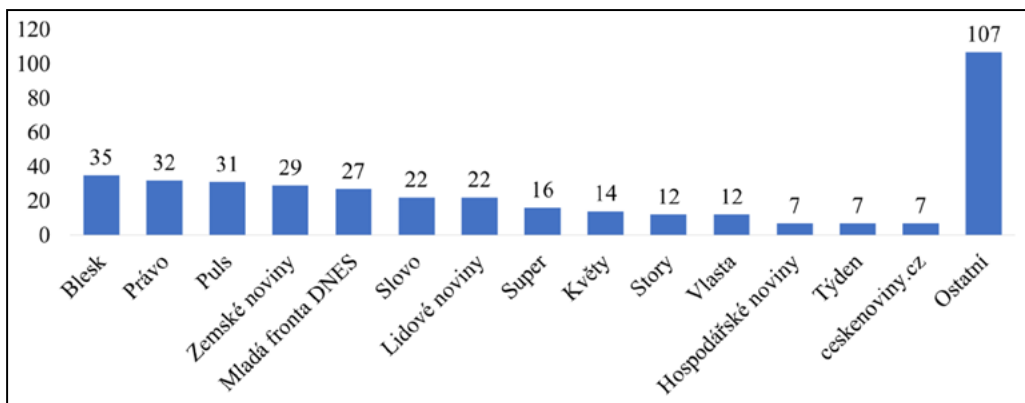
se však jednalo o internetový článek na webu ceskenoviny.cz, za kterým stojí Česká tisková kancelář, a na kterém publikuje část své produkce zdarma tak, aby byla dostupná i veřejnosti. Oproti tomu pouze v jednotkách se počítají výstupy audiovizuální.

Rok	Tisk	Televize	Rozhlas	Internet
1998	40	-	-	-
1999	56	1	-	-
2000	96	2	-	1
2001	81	1	1	5
2002	81	3	3	9

Příloha č. 5: Vývoj počtu analyzovaných článků dle typu média a roku;
zdroj: vlastní zpracování.

Mezi tištěnými médii pak nadpoloviční většinou převažovaly celostátní deníky – bulvární Blesk a deník Právo. Srovnáme-li výsledky s průměrným prodaným denním nákladem ve zvoleném období měsíce ledna mezi roky 1998–2002, byla přítom tehdy průměrně nejprodávánější¹⁷² Mladá fronta DNES v analyzovaném vzorku až na pátém místě. Deník Blesk se ale ve zkoumaném období stával rok od roku populárnější – jeho denní prodaný náklad v lednu 2001 převýšil MF Dnes a tuto pozici si udržel i rok poté (ABC ČR 2022). Poměrně výrazné zastoupení mezi převažujícími médii má také bulvární deník Super, který přítom do analýzy promluvil pouze v jediném zkoumaném roce, jelikož se jeho existence datovala od dubna 2001 do července 2002.

Mezi časopisy se tématu obezity a hubnutí věnoval nejvíce lifestylový Puls, následovaný Týdeníkem Květy, společenským časopisem Story a ženským časopisem Vlasta.

Příloha č. 6: Četnost výskytu klíčových slov dle jednotlivých titulů;
zdroj: vlastní zpracování

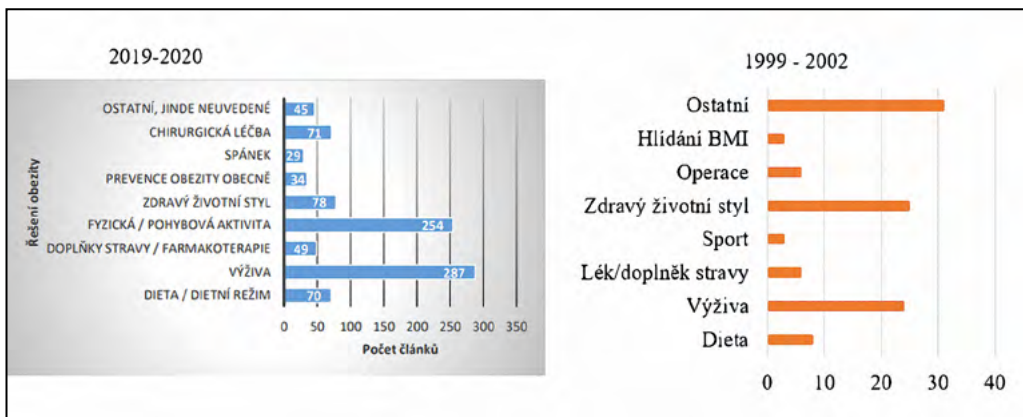
¹⁷² Průměrný denní prodaný náklad MF Dnes v letech 1998–2002 byl 343 367, deníku Blesk pak 297 340. Statistiky vychází z archívu ABC ČR – Kanceláře ověřování nákladů tisku.

Z výše uvedeného je tak patrná nejen tabloidizace médií (popularita deníku Blesk, poměrně úspěšné vydání deníku Super v krátkém časovém úseku, lifestyle a společenské časopisy), ale i samotného tématu právě skrze tato média.

4.3 Komparace (VO3)

Stručná komparace s výsledky Burdové (2021) srovnává tradiční obraz obezity v médiích, který v obou případech ukazuje na „rizikový faktor“ jako primární spojnicí mezi obezitou a mediálními výstupem. U Burdové mohlo počet ovlivnit rozšíření onemocnění covid-19, ke kterému se obezita pojí jako rizikový faktor, autorka ale tuto domněnku nepotvrdila (tamtéž, str. 55). Oproti jejímu vzorku se v období let 1998–2002 výrazně méně objevovala obezita ve spojitosti s tématem „epidemie“ a menší trend lze pozorovat i u tématu „prevalence“, tedy podílu počtu jedinců trpících obezitou v celé společnosti.

Částečně rozdílné jsou také trendy u řešení obezity, které články nabízí. Zatímco v současnějším vzorku je druhá nejčastěji doporučovaná čistě pohybová aktivita, ve vzorku z let 1998–2002 šlo o poměrně zanedbatelné množství článků. Naopak více doporučovaný byl všeobecný zdravý životní styl (viz Příloha č. 6).

Příloha č. 7: Srovnání řešení obezity v médiích v historické perspektivě; zdroj: vlevo Burdová (2021), vpravo vlastní zpracování

5 Limity výzkumu

Stejně jako další výzkumy, i tento má své limity. U primární metody, tedy kvantitativní obsahové analýzy, může být jedním z nich samotný výzkumný vzorek let 1998–2002, který zahrnuje pouze první měsíc každého zvoleného roku a neodráží tak například komunikaci tématu před létem, které tradičně slouží jako období pro komunikaci „rituálu“ hubnutí. Kódování dat bylo provedeno ručně, a není možné vyloučit chybovost, která by však neměla přesáhnout +/- 5 %.

Limitem sekundární metody komparace je znovu zvolené časové období, ovšem v jiné perspektivě. Zatímco Burdová využila jednoho plného roku, tedy dvanácti měsíců, historický vzorek obsahuje pouze měsíců pět. Druhým limitem je využitá metoda a způsob následného kódování, který se sice v mnoha aspektech překrývá, nicméně nejde o 100% shodu – např. v použití vedlejších klíčových slov, stejně jako ve všeobecném přístupu, který byl u Burdové především zdravotní spíš než kulturně-společenský.

6 Závěr a diskuze

Výsledky výzkumu prokazují propsání tehdy aktuálních trendů a společenského dění do informování o hubnutí a obezitě. Především pak ukazují na postupně vzrůstající trend komercializace tématu v období novoročních předsevzetí na pozadí ekonomického rozmachu české společnosti okolo roku 2000 a na propisování obecné tabloidizace (bulvarizace) do veřejných médií (jak ji popisují např. Jirák a Köpplová 2009) za využití komunikace skrze celebrity v primárně bulvárních či lifestylových. Média tak výrazně odhlížela od čistě lékařského kontextu a nabízela čtenářům nejen „stravitelnější“ formu podávání informací o lidském zdraví – v tomto případě o obezitě, nadváze a hubnutí, ale také je podporovala v učinění nákupních rozhodnutí, byť stále ne v takové míře, v jaké můžeme pozorovat komercializaci médií (i tradic) dnes.

Přestože se práce primárně nezabývala genderem, ale zmínila ho jen okrajově v teoretické části, potvrzovala zkoumaná data převažující trend „macho“ muže (např. u článků hovořících o prezidentovi, jeho obezitě a jednoznačně negativnímu postoji k hubnutí) a ženského ideálu těla jako primárního nástroje komunikace ve spojení s obezitou a hubnutím, nicméně tyto trendy v komunikaci se nepotvrdily u všech článků a vyžadovaly by hlubší zkoumání. Média v drtivé většině prezentovala ideální tělo jako štíhlé, a v nezanedbatelné části příspěvků propagovala nezdravé, až život ohrožující diety vedoucí k této kýžené štíhlosti, což lze v dnešním kontextu kontrastovat s příchodem takzvané „body positivity“¹⁷³, případně „self love“, které našly své místo ve společnosti především díky rozmachu sociálních sítí a většího zapojení takzvaných „producerů“, jak je definuje Bruns (2018) – tedy lidí, kteří užívají

¹⁷³ Body positivity je hnutí, které především na sociálních sítích, ale i v dalších médiích vyzývá k přijímání sebe sama a rozporuje tradičně štíhlý ideál krásy. Oproti tomu se snaží oslavovat všechny typy těl – od štíhlých po obézní, jak vysvětluje hned několik autorů (např. Rodgers et al. 2022 nebo Cohen et al. 2021). Názory na to, jaký vliv má hnutí body positivity na zdraví, se ale liší – od upozorňování na akceptaci obezity skrze toto hnutí, což může vést ke zdravotním problémům jako jsou například onemocnění srdce a maření snah o prevenci nárůstu obezity ve společnosti (např. McWhorter 2020) po jednoznačné vyhranění se proti stigmatizaci obezity v mediálním prostoru a k výzvě k individuálnímu přístupu ke zdraví jedince (např. Stanford et al. 2018).

i spoluvytváří mediální obsah a mohou tak promluvit do diskurzu komunikace obrazu lidského těla. V historickém srovnání se ale „body positivitá“ v podstatě nevyskytovala (několik mediálních výstupů se zabývalo obecně „body image“), a tak lze pozorovat poměrně výrazný obrat v komunikaci. Přestože tato práce nabízí historickou komparaci obezity, zaměřuje se především na zdravotní aspekty. Právě historické srovnání komunikace i v kontextu body positivity, stejně jako dopad současné mediální komunikace body positivity na společnost, je v českém prostředí poměrně neprobádané téma, které tak nabízí prostor k dalšímu výzkumu.

7 Použitá literatura

- ABC ČR, 2022. Periodický tisk. *ABC ČR – Kancelář ověřování nákladů tisku* [online] [vid. 2022-09-27]. Dostupné z: <https://www.abccr.cz/overovana-data/periodicky-tisk/>
- BERNACIKOVÁ, Martina, 2017. *Fyziologie* [online]. Brno: Masarykova univerzita [vid. 2022-09-27]. ISBN 978-80-210-5841-5. Dostupné z: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/696>
- BIEFELD, Sharla D., Ellen A. STONE a Christia Spears BROWN, 2021. Sexy, Thin, and White: The Intersection of Sexualization, Body Type, and Race on Stereotypes about women. *Sex Roles* [online]. 85(5), 287–300. ISSN 1573-2762. Dostupné z: doi:10.1007/s11199-020-01221-2
- BURDOVÁ, Lucie, 2021. *Obezita v českých médiích* [online]. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/147645>
- CAREY, James W., 2008. *Communication as Culture, Revised Edition: Essays on Media and Society* [online]. 2. vyd. New York: Routledge. ISBN 978-0-203-92891-2. Dostupné z: doi:10.4324/9780203928912
- COHEN, Rachel, Toby NEWTON-JOHN a Amy SLATER, 2021. The case for body positivity on social media: Perspectives on current advances and future directions. *Journal of Health Psychology* [online]. 26(13), 2365–2373. ISSN 1359-1053. Dostupné z: doi:10.1177/1359105320912450
- ČESKO V DATECH, 2018. *Povolujeme opasky | Česko v datech* [online] [vid. 2022-09-23]. Dostupné z: <https://www.ceskovdatech.cz/clanek/85-povolujeme-opasky-cechu-snadnavou-vyrazne-pribyva/>
- ČNB, 2018. Ekonomický vývoj na území České republiky. *Historie ČNB* [online] [vid. 2022-09-23]. Dostupné z: https://www.historie.cnb.cz/cs/menova_politika/prurezova_temata_menova_politika/1_ekonomicky_vyvoj_na_uzemi_ceske_republiky.html
- DE BRÚN, Aoife, Mary MCCARTHY, Kenneth MCKENZIE a Aileen MCGLOIN, 2013. „Fat is your fault“. Gatekeepers to health, attributions of responsibility and the portrayal of gender in the Irish media representation of obesity. *Appetite*

- [online]. 62, Marketing to Children - Implications for Eating Behaviour and Obesity: A special issue with the UK Association for the Study of Obesity (ASO), 17–26. ISSN 0195-6663. Dostupné z: doi:10.1016/j.appet.2012. 11. 005
- FROTHINGHAM, Scott, 2018. What Is Basal Metabolic Rate? *Healthline* [online] [vid. 2022-09-27]. Dostupné z: <https://www.healthline.com/health/what-is-basal-metabolic-rate>
- GARD, Michael a Jan WRIGHT, 2005. *The Obesity Epidemic: Science, morality and ideology* [online]. London: Routledge. ISBN 978-0-203-61930-8. Dostupné z: doi:10.4324/9780203619308
- JIRÁK, Jan, 2005. *Komeracionalizace médií a tradic* [online] [vid. 2022-09-23]. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/s/P/281/KOMERCIONALIZACE-MEDII-A-TRADIC.html>
- JIRÁK, Jan a Barbara KÖPPLOVÁ, 2009. *Masová média*. 1. B.m.: Portál. ISBN 978-80-7367-466-3.
- KITE, James, Anne GRUNSEIT, Erika BOHN-GOLDBAUM, Bill BELLEW, Tom CARROLL a Adrian BAUMAN, 2018. A Systematic Search and Review of Adult-Targeted Overweight and Obesity Prevention Mass Media Campaigns and Their Evaluation: 2000–2017. *Journal of Health Communication* [online]. 23(2), 207–232. ISSN 1081-0730. Dostupné z: doi:10.1080/10810730.2018.1423651
- KLUSÁKOVÁ, Aneta, 2015. *Proměny ideálu ženské krásy a jejich sdělování v kultuře*. Olomouc. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci.
- MCWHORTER, Ketrell L., 2020. *Obesity Acceptance: Body Positivity and Clinical Risk Factors* [online]. B.m.: IntechOpen [vid. 2022-09-30]. ISBN 978-1-83968-162-2. Dostupné z: doi:10.5772/intechopen.93540
- MILLS, Jennifer S., Amy SHANNON a Jacqueline HOGUE, 2017. *Beauty, Body Image, and the Media* [online]. B.m.: IntechOpen [vid. 2022-09-27]. ISBN 978-953-51-3582-1. Dostupné z: doi:10.5772/intechopen.68944
- NEEMA, Stella, Gerald MUTUNGI, Sheila MWEBAZE a Silver BAHENDEKA, 2021. „Fat People Are More Respected“: Socio-Cultural Construction of Obesity and Overweight Risk & Prevention in Ugandan Communities. In: Bankole FALADE a Mercy MURIRE, ed. *Health Communication and Disease in Africa: Beliefs, Traditions and Stigma* [online]. Singapore: Springer, s. 159–180 [vid. 2022-09-23]. ISBN 9789811625466. Dostupné z: doi:10.1007/978-981-16-2546-6_7.
- RODGERS, Rachel F., Eleanor H. WERTHEIM, Susan J. PAXTON, Tracy L. TYLKA a Jennifer A. HARRIGER, 2022. #Bopo: Enhancing body image through body positive social media- evidence to date and research directions. *Body Image* [online]. 41, 367–374. ISSN 1740-1445. Dostupné z: doi:10.1016/j.bodyim.2022. 03. 008

- STANFORD, Fatima Cody, Zujaja TAUQEER a Theodore K. KYLE, 2018. Media and Its Influence on Obesity. *Current Obesity Reports* [online]. 7(2), 186–192. ISSN 2162-4968. Dostupné z: doi:10.1007/s13679-018-0304-0
- WAKEFIELD, Melanie A., Barbara LOKEN a Robert C. HORNIK, 2010. Use of mass media campaigns to change health behaviour. *The Lancet* [online]. 376(9748), 1261–1271. ISSN 0140-6736, 1474-547X. Dostupné z: doi:10.1016/S0140-6736(10)60809-4
- WHO, 2022. *New WHO report: Europe can reverse its obesity „epidemic“* [online] [vid. 2022-09-22]. Dostupné z: <https://www.who.int/europe/news/item/03-05-2022-new-who-report--europe-can-reverse-its-obesity--epidemic>

8 Kontakt na autora

Nina Ortová, M.A.
Univerzita Karlova
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Smetanovo nábřeží 6
110 00 Praha 1
Email: nina.ortova@fsv.cuni.cz
Školitel: doc. PhDr. Denisa Hejlová, Ph.D.

DIDAKTIKA

Závislost na mobilním telefonu: Koncepty, teorie a intervence

Mobile phone dependence: Concepts, theories and interventions

Hongyang Liu; Lucie Vachova

Summary: The goal of this paper is to clarify the concept, theory and mechanism of mobile phone dependence, which is a common behavioral phenomenon of modern people that may negatively affect individuals' work and school, interpersonal relationships, and their own mental health. There is a consensus in the psychological community regarding mobile phone dependent behaviors and the need to mitigate individuals' mobile phone dependence. In this paper, we summarize the previous studies, and firstly, we discuss the concept of mobile phone dependence and explores the assessment methods of mobile phone dependence; We would then discuss the negative effects of mobile phone dependence on individuals, focusing on academic and work, interpersonal relationships, and mental health. In terms of theoretical discussion, we examine the causes of mobile phone dependence and the interventions that attempt to reduce mobile phone dependence from the Uses and Gratifications Theory, Social Cognitive Theory, and Knowledge, Attitude, Belief and Practice Theory. Next we summarized previous intervention studies and found that the main interventions were group therapy based on Cognitive Behavioral therapy as well as Mindfulness therapy. After summarizing these studies, we found that there is much room for improvement in the study of cell phone dependence. Future research can refine and distinguish the concepts of mobile phone dependence and mobile phone addiction, develop new assessment methods, and discover new theoretical perspectives and intervention approaches.

Key words: Mobile phone dependence, Social cognition, Uses and Gratifications Theory, KABP Theory,

1 Introduction

With the rapid development of the Internet and mobile technology, mobile phones have become an indispensable necessity in people's lives. China Internet Network Information Center (CNNIC) released the 45th Statistical Report on the Development Status of China's Internet shows that as of March 2020, the number of mobile phone Internet users in China had reached 897 million, accounting for 99.3% of the total 99.3% of the total number of Internet users, and students accounted for the largest proportion of the Internet user group. Students account for the largest number of Internet users (CNNIC, 2020). The use of smartphones has largely changed the way people communicate and interact with each other, which can enhance social connections at a distance and at the same time may disrupt communication interactions in close proximity (McDaniel, Galovan, & Drouin, 2021). „There is no greater distance in the world than when we are sitting together and you are playing with your phone“. This quote reflects a common phenomenon in today's society. The reason for this phenomenon is that people are constantly worried about missing information on the Internet and suffer from „nomophobia“ (Bhattacharya, Bashar, Srivastava, & Singh, 2019).

With the increasing popularity of mobile phones and social networks, mobile phone dependence has spread around the world and is becoming a social norm (Zhong, Wang, & Zhang, 2021), and is widespread in home, work and study contexts (Clayson & Haley, 2013; McDaniel & Coyne, 2016a, 2016 b; McDaniel & Radesky, 2018; Roberts & David, 2017; Tindell & Bohlander, 2012). Previous research has shown that mobile phone dependency behaviors not only negatively affect relationships (Halpern & Katz, 2017; Kelly, Miller-Ott, & Duran, 2017; Krasnova, Abramova, Notter, & Baumann, 2016; McDaniel & Coyne, 2016a; Przybylski & Weinstein, 2013), but can also undermine the well-being of interpersonal subjects (McDaniel & Coyne, 2016a; Roberts & David, 2016), and it can also affect work, study and mental health (Mei, 2018; Seo, Park, Kim, & Park, 2016; Tian et al., 2021). Therefore, scientific research and therapeutical interventions for mobile phone dependence behaviors are of great importance.

Clarifying the antecedents, consequences and mechanisms of mobile phone dependence is a prerequisite for effective intervention. Researchers have conducted preliminary explorations and achieved fruitful research results around the predictors, consequences and mechanisms of mobile phone dependence behaviors, there is also some systematic review of these research results, but there is a need to summarize the researches in order to derive theories about mobile phone dependence and to provide a basis for future interventions to reduce mobile phone dependence. Based on the above, this paper systematically reviews the connotation, influencing factors

and mechanisms of mobile phone dependence behavior in order to provide insights for future research and intervention practices.

The goal of this literature review is to clarify the concept, theory and mechanism of mobile phone dependence through previous research, and to provide theoretical support for future intervention studies to help others reduce the level of mobile phone addiction.

2 The conception and effect of mobile phone dependence

2.1 Conception

Mobile phone dependence (MPD) can also be called problematic mobile phone use (Takao, Takahashi, & Kitamura, 2009), excessive use of mobile phone (Ha, Chin, Park, Ryu, & Yu, 2008), or mobile phone addiction (Choliz, 2012). All of these terms describe the uncontrolled use or overuse of a mobile phone. Australian scholars Bianchi et al. first proposed Problem Mobile Phone Use and analyzed the association between gender, age, extraversion, neuroticism, self-esteem and problem mobile phone use to examine the psychological state of problem mobile phone use population based on the research basis of behavioral addiction (Bianchi & Phillips, 2005).

The American psychologist Goldberg was the first to use the term „addiction“ and the American Society of Addiction Medicine defines addiction as a chronic disorder affecting motivation, memory, and related neural circuits, primarily as a type of addiction based on substance intake (Kampman & Jarvis, 2015), such as tobacco addiction, drugs addiction, and alcohol addiction. Psychologists and psychiatrists define addiction as a neuropsychiatric disorder characterized by repeated cravings to continue taking these substances despite the harmful consequences (Goldstein & Volkow, 2002). However, in addition to substance addiction, researchers have identified many addictive behaviors that do not involve substance intake. In contrast to traditional substance addiction, Griffiths proposed Behavioral Addiction, which is an addictive behavior based on some strong dependence and compulsive behavioral effects, mainly including pathological gambling, compulsive eating behavior, Internet addiction, impulsive shopping, and exercise addiction (Griffiths, 1998). Being able to define the behavior of non-substance intake as addiction requires clarifying the extensions of addiction. According to the American Psychiatric Association (DSM-IV) and the World Health Organization's (ICD-10) definition of „addiction“, addiction requires at least three of the following characteristics:

(1) Lack of self-control: Using substances or engaging in behaviors more often than one would like, and wanting to stop but not being able to do so;

(2) Negative consequences: continuing to use a substance or engage in a behavior after experiencing negative consequences for emotions, self-esteem, health, work, education, or family;

(3) Withdrawal: the physical or emotional withdrawal that occurs when individual stop using or engaging in a certain behavior.

(4) Tolerance: increasing use of drugs/alcohol or increasing involvement in a specific behavior over time;

(5) Wasting: spending a lot of time or effort acquiring, using, concealing, planning to use substances or engaging in behavior;

(6) Wanting for reduction: The individual wants to reduce or control the frequency of substance use or engagement in the behavior, but not success;

(7) Impaired social functioning: Impairment of social, recreational, work, educational, or family activities due to substance use or involvement in certain behaviors (PsychologyToday, 2015).

This leads to the conclusion that addiction, both in terms of substance intake and behavior, has biological, pathological, and clinical aspects in common behind it, the essential features of substance addiction are a set of cognitive, behavioral, and physical symptoms indicating that a person continues to use the substance despite significant substance-related problems, whereas, similar to the physical and psychological changes in substance addiction, non-substance addiction is triggered by environmental cues, as described in the DSM-5 (APA, 2013).

Mobile phone dependence emerged with the advent of the information age and was first categorized by Young as a type of technology addiction, with other extension including Facebook addiction, Internet addiction, and video game addiction (Young, 2007). Mobile phone dependence is treated as an addictive behavior, maybe because it has some characteristics of addictive behavior: lack of self-control, withdrawal symptoms, and tolerance (Griffiths, 1995, 2005).

In particular, the lack of self-control reduces individuals' impulse control over mobile phone use and affects behavioral decision-making processes. Low self-control over mobile phone use is one of the main characteristics of mobile phone dependence (J. L. Billieux et al., 2012). Studies have shown that cognitive impulsivity, and self-rated mobile phone dependence behaviors are associated and that mobile phone dependence behaviors produce negative emotions (J. Billieux, Linden, & Rochat, 2010). Some case studies have also analyzed the uncontrolled use of mobile phones by patients who lack self-control (Anna Lucia Spear King et al., 2013). The results of all the current correlational studies show that high impulsivity and low self-control are the core features of cell phone dependence behavior.

Previous studies have revealed that withdrawal symptoms characterize mobile phone dependence behavior, with study subjects producing severe mood changes when they are unable to use their phones or when they must turn them off (Kim, Lee, Lee, Nam, & Chung, 2014). King et al.(2010) found that anxiety is heightened when they are unable to use their mobile phones, which can be used as a device to

improve security (Anna Lucia S King, Valença, & Nardi, 2010). The use of mobile phones ensures social interaction, but also reduces direct contact, and mobile phone dependence still does more harm than good.

Another key feature of mobile phone dependence is tolerance. This is reflected in the individual's need to gradually increase the time spent on the phone to obtain the initial psychological satisfaction, and another manifestation is the individual's need to constantly buy the new mobile phone in order to constantly improve the functions of the mobile phone (Munderia & Singh, 2018). However, to confirm the existence of tolerance, many studies are still at the stage of cross-sectional and correlation studies, and longitudinal studies are needed to confirm it in the future.

2.2 The effect of mobile phone dependence

Mobile phone dependence has been a topic of widespread interest among researchers in recent years, and numerous studies have attempted to examine the effects of mobile phone dependent behaviors. First, mobile phone dependence in learning and working environments makes individuals vulnerable to loss of concentration and negatively affects work performance and academic achievement; second, in social interaction situations, it affects the quality of interpersonal and interpersonal relationships; in addition, mobile phone dependence also has a close relationship with the mental health of individuals.

2. 2. 1 Impact on study and work

Previous studies have found a negative relationship between the length of mobile phone use and the academic achievement of adolescents (Abd Rashid, Aziz, Abdul, Saaid, & Ahmad, 2020; Aman et al., 2015; Amidtaher, Saadatmand, Moghadam, Fathi, & Afshar, 2016; Ibrahim et al., 2018). Mobile phone dependent behaviors may indirectly impact academic achievement through many factors. Amidtaher et al.(2016) found that mobile phone dependence may impair students' life quality, weaken their self-control, and thus affect their academic achievement(Amidtaher et al., 2016). In a survey of 610 college students, Ibrahim et al. (2018) found that 73.4% individuals who spent more than 5 hours per day on their mobile phones reported poor sleep quality, and that academic achievement was significantly and negatively associated with sleep quality(Ibrahim et al., 2018). More critically, students may use their phones during classes, assignments or papers, which could easily divert their attention and negatively affect the academic achievement(Byun et al., 2013). Yang et al. (2020) found in a study of 1004 Chinese college students that trait procrastination among students was positively associated with mobile phone dependence(Xiaofan Yang, Wang, & Hu, 2020), and the negative association between trait procrastination and

academic achievement has been verified in studies(Balkis, 2013; Balkis, Duru & Bulus, 2013; Karatas, 2015).

There are few studies involving mobile phone dependence in factory sites. One study have found that mobile phone dependence may make employees more prone to work burnout as well as work procrastination (Ma, Zou, Zhong, & He, 2021). At the same time, studies have also found that mobile phone dependent behaviors can negatively affect employees' work engagement, and supervisors' cell phone dependence behavior also reduces employees' motivation and thus affects their work performance Roberts & David, 2017).

2. 2. 2 Impact on relationship

The use of mobile phones in social interaction situations, such as conversations, could have an impact on the quality of interpersonal relationships (Przybylski & Weinstein, 2013). Specifically, the use of mobile phones in conversation and may hinder the development of intimacy and interpersonal trust. Numerous studies have shown that mobile phone dependence in intimate relationships can reduce relationship satisfaction between partners(Halpern & Katz, 2017; Kelly et al., 2017; McDaniel & Coyne, 2016 b; Roberts & David, 2017). In family relationships, mobile phone dependence also affects parent-child relationships(Qiao & Liu, 2020; Sun et al., 2020; Xie, Chen, Zhu, & He, 2019). In addition, the use of mobile phones in social situations can affect impression formation and communication quality(Abeele, Antheunis, & Schouten, 2016). And impression formation is the core process of relationship development(Antheunis, Valkenburg, & Peter, 2010).

2. 2. 3 Impact on mental health

Previous studies have found that mobile phone dependence is negatively associated with school, work, and relationships, and some studies have found that relationship satisfaction also affects individuals' well-being(Kiuru et al., 2020). And there are many studies that show that excessive mobile phone use can lead to depression in individuals through different mediating or moderate effects, such as mindfulness, loneliness and sleep quality(Ivanova et al., 2020; Y. Li, Li, Liu, & Wu, 2020; Xiujuan Yang, Zhou, Liu, & Fan, 2019), and these are risk factors for depression. In addition, individuals who are dependent on mobile phones can fall into anxiety due to loss of self-control(Choksi & Patel, 2021; Han, Geng, Jou, Gao, & Yang, 2017). Yang (2019) also obtained similar findings, the difference being that the study was that cell phone dependence led to depression through a decrease in life satisfaction(Z. Yang, Asbury, & Griffiths, 2019). In addition, one study examined the relationship between partner's mobile phone dependence behavior and depression among married adults in China and found that partner's mobile phone dependence behavior indirectly

affects individuals' depression levels through relationship satisfaction(Wang, Xie, Wang, Wang, & Lei, 2017).In the parent-child context, problematic mobile phone use by parents or children negatively affects parent-child interactions. Parents' mobile phone dependency behaviors may reduce attention to children's needs and decrease parents' sensitivity to children's needs, excessive parental mobile phone use can likewise lead to more problematic behaviors in children(McDaniel & Coyne, 2016 b; McDaniel & Radesky, 2018).

The three aspects to explore the consequences of mobile phone dependence behavior are sorted out in Table 1.

Table 1 Consequence of mobile phone dependence

Dependent Variables		Representative Studies	Effect(Correlation)
Study and work	Academic achievement	Amidtaher et al.(2016); Ibrahim(2018); Kiuru(2020); Lepp, A(2014); Yalçın et al. (2020); Yildiz(2019); Lepp A et al.(2015); Li et al.(2015); Seo et al.(2016)	Negative
	Work performance	Yu et al.(2017); Balkis, Murat(2013);	Negative
	Work Procrastination	Ma, Zou, Zhong, & He (2021)	Positive
	Academic procrastination	Balkis et al.(2013);	Positive
Relationship	Interpersonal relationship	Przybylski & Weinstein(2013); Abeele, Antheunis, & Schouten(2016)	Negative
	Parent-child relationship	Qiao & Liu 2020; Sun et al.2020; Xie, Chen, Zhu, & He(2019)	Negative
	Intimacy	Halpern & Katz (2017); Kelly et al.(2017); McDaniel & Coyne(2016 b); Robert & David (2017)	Negative
Mental Health	Anxiety	Li et al.(2020)	Positive
	Depression	Ivanova et al.(2020); Li et al. (2020)	Positive
	Problematic behavior	McDaniel & Coyne (2016 b); McDaniel & Radesky (2018)	Positive
	Well-being	Kiuru et al.(2020)	Negative
	Life satisfaction	Z. Yang, Asbury, & Griffiths (2019)	Negative

3 Theoretical basis and measurement of mobile phone dependence behavior

The concept and effect of mobile phone dependence have been summarized above. In this section, we will analyze and explain the mechanism and the assessment of mobile phone dependence in the context of the theories related to the mechanism of mobile phone dependence (mainly including Uses and Gratifications Theory, Social Cognition Theory and Knowledge, Attitude/Belief Practice Theory), in order to help people understand the process of mobile phone dependence in a more in-depth and systematic way. Based on these theories, a series of assessment tools have been developed.

3.1 The effect of mobile phone dependence

The Uses and Gratifications theory suggests that people's needs induce certain expectations and motivations for use and give users a satisfying and pleasurable experience. If individuals become overly dependent on this psychological experience and have no control over their behavior, it can eventually lead to dependent behavior (Ruggiero, 2000).

Researchers have divided the motivations for mobile phone use into different categories and have found an association between motivation and mobile phone dependence behavior. Some researchers have divided psychological needs into two aspects, psychological reality satisfaction needs and psychological network satisfaction needs, according to the way they are satisfied. They believe that if the real satisfaction of psychological needs is stronger than the network satisfaction, the possibility of forming dependence behavior will be reduced, and conversely, if the network satisfaction of psychological needs is stronger than the real satisfaction, the possibility of cell phone dependence will be increased.

Park (2003) split mobile phone use motivation into two categories: habitual use motivation (time killing, escape) and instrumental use motivation (entertainment, arousal), and found that habitual use motivation was significantly and positively related to mobile phone dependence (Park, 2003); recent studies refined mobile phone use motivation and found that mobile phone entertainment needs, online social needs, and traditional social needs were positively related to mobile phone dependence (Dong & Yang, 2014). However, self-management needs can effectively reduce the occurrence of Internet addiction (Fadil, Sunawan, & Awalya, 2019).

In general, Uses and Gratifications theory is important to analyze the mechanism of mobile phone dependence behavior generation from the perspective of use motivation. The use of mobile phones satisfies individuals' needs for social interaction, leisure and entertainment, and use of fragmented time, and to a certain extent, satisfies

individuals' psychological needs at different levels, which becomes the intrinsic motivation for the occurrence of mobile phone dependence behavior.

3.2 Social Cognition Theory

According to cognitive theory, individuals feel the stimulation brought by using mobile phones and are immersed in the pleasure brought by using mobile phones, gradually prolonging the use time and increasing the frequency of use to obtain more pleasure and satisfy their psychological pursuit of enjoyment(Pourrazavi, Allahverdi-pour, Jafarabadi, & Matlabi, 2014). In the process of using mobile phones, the pleasurable memories are stored and formed into individual beliefs and cognitive structures, and these factors influence individuals' perceptions of mobile phone use, which in turn affects their behavior of mobile phone use. However, when individuals do not use mobile phones, they experience obvious physiological and psychological discomfort, but when they do use them, they experience obvious self-blame and guilt, believing that mobile phones take up too much of their work and study time, and enter a vicious circle of „pleasure pursuit - use dependence - self-blame“ (Allred & Atkin, 2020).

The social cognitive theory proposed by Bandura suggests that there is an interaction between intrapersonal factors, external environment and behavior, which means that there is a dynamic interaction between the individual, environment and behavior(Bandura, 1986). Social cognitive theory can successfully explain problematic behaviors emerging from emerging technologies, be used to elucidate the influences on behavior, and provide multiple perspectives on health behaviors(Prochaska, DiClemente, & Norcross, 1993).

Observation of others' behavior is an externalizing behavior, while expectation of outcome and self-efficacy are internalizing behavioral motives that influence people's behavioral intentions. Therefore, perceived self-efficacy, outcome expectation, and self-regulation have become important frameworks for social cognitive theory (Bandura, 1988). Pourrazavi found that self-efficacy and self-control both reduced excessive mobile phone use, while desired outcomes increased the likelihood of excessive mobile phone use, and multiple logistic regression analysis revealed that self-efficacy became the only variable in social cognitive theory that effectively reduced excessive cell phone use and mobile phone dependence, self-control reduced the short-term negative effects of mobile phone use, and when individuals perceive the pleasurable experience of cell phones, they develop positive attitudes and positive evaluations, and continue to use them(Pourrazavi et al., 2014).

Overall, the social cognitive model is instructive for understanding the occurrence of individual behavior, where the concept of self-efficacy has been applied to the study of mobile phone dependence behavior with significant impact, suggesting that self-efficacy is an important factor in explaining behavior.

However, social cognitive theory has also been questioned, mainly by practical research operations, and its comprehensive and multidimensional model has not been fully validated due to the excessive number of factors covered (self-efficacy, desired outcomes, self-control)(Zhang, 2011).

3.3 Knowledge, Attitude, Belief and Practice Theory

Knowledge, Attitude, Belief and Practice Theory(KABP) is one of the models for changing human health-related behaviors and a theory of behavioral interventions, which has laid a solid foundation for the development of health education and health behavior change theory and has been applied to many fields such as health information dissemination and behavior change, for example, improving high salt diet has an important protective effect on preventing and controlling the formation of hypertension(Sadeghi, Rezaeian, Khanjani, & Iranpour, 2015).

Knowing, Attitudes, Beliefs, and Practices theory analyzes the three stages of individuals' knowing, believing, and acting:

First is the Knowledge stage, i.e., individuals' cognition and processing of external stimuli. Knowing health knowledge and storing health information are the basis for action. It is generally believed that the more comprehensive and adequate the health information is, the stronger the attitude toward changing existing behaviors(Kraus & Lehmann, 1988).

The second is the belief change stage, which is the change in the individual's attitude toward a particular belief, and the individual's evaluation of the degree to which the upcoming behavior is consistent with the existing values, which is an important indicator of good or bad behavior. Beliefs, as important indicators and factors in the generation of behavior, are decisive variables in the response to the individual's sense of self. Beliefs influence individual behavior and are an intrinsic drive for behavior to occur(Sigel, 1992).

Finally, there is the practice stage, in which individuals adopt healthy behaviors after establishing the correct beliefs. Researchers soon found that beliefs did not explain all of the variation in behavior that occurred, i.e., there were inconsistencies between knowledge and behavior, and other variables existed between health beliefs and health behavior(Grim & Grim, 2019).

Overall, although there is no current research on cell phone dependence using the KABP theory, the theory provides a theoretical basis for interventions to improve mobile phone dependence, but there is a flaw in the model, which is the problem of „cognitive dissonance“, and knowing that „excessive cell phone use is harmful to health the belief that „excessive mobile phone use is harmful to health“ may not reduce the level of mobile phone dependence in individuals(Festinger, 1962). Individuals

may rationalize their frequent mobile phone use. The measurement tools mentioned below are partly related to the theory mentioned above.

3.4 Measurement

The current assessment and measurement of mobile phone dependence is mainly based on self-report questionnaires. Table 2 shows some questionnaires measuring mobile phone dependence behaviors. These questionnaires have been tested for standardized reliability, and they differ significantly due to the theoretical basis of questionnaire development, research purpose and research content.

Table 2 Summary of mobile phone dependence behavior measurement tools

Scale name	Scale source	Objects	Items	Factors	Reliability
					$\alpha=.93$
Mobile Phone Problem Usage Scale (MPPUS)	Bianchi and Philips (2005)	College students and community groups	28 items, 10-point scale	Single dimension	
Problematic Mobile Phone Usage Scale (PMPUS)	Billieux et al. (2008)	Community groups	30 items, 4-point scale	Dangerous use, controlled use, dependence, economic problems	$\alpha=.74$ (dangerous use), $\alpha=.89$ (economic problems), $\alpha=.67$ (controlled use), $\alpha=.85$ (dependence)
Mobile Phone Dependence Questionnaire (MPDQ)	Toda et al. (2004)	Female college students	20 items, 4-point scale	Single dimension	$\alpha=.86$
Text Messages Dependency Scale (TMDS)	Igarashi (2008)	College students	15 items, 5-point scale	Emotional interaction, overuse, relationship maintenance	$\alpha=.81$ (emotional interaction), $\alpha=.85$ (overuse), $\alpha=.78$ (relationship maintenance)
SMS-problematic Use Diagnostic Scale (PUDQ)	Rutland (2007)	College students	8 items, 2-point scale	Pathological use, overuse	$\alpha=.84$ (pathological use), $\alpha=.87$ (overuse)

Scale name	Scale source	Objects	Items	Factors	Reliability
Mobile Phone Involvement Questionnaire (MPIQ)	Walsh (2010)	College students and community groups	8 items, 7-point scale	Single dimension	$\alpha=.80$
Smartphone Addiction Scale (SAS)	Kwon et al. (2013)	College students and community groups	32 items, 6-point scale	Daily-life disturbance, Positive anticipation, Withdrawal, Cyberspace-oriented relationship, Overuse, Tolerance	$\alpha=.858$ (daily-life disturbance) $\alpha=.913$ (positive anticipation) $\alpha=.876$ (withdrawal) $\alpha=.904$ (cyberspace-oriented relationship) $\alpha=.825$ (overuse) $\alpha=.865$ (tolerance)
Mobile Phone Addiction Type Scale (MPATS)	Liu et al. (2022)	Adolescents and Young Adults	26 items, 5-point scale	Mobile social networking addiction, Mobile game addiction, Mobile information acquisition addiction, Mobile short-form video addiction	$\alpha=.869$ (mobile social networking addiction), $\alpha=.860$ (mobile game addiction), $\alpha=.919$ (mobile information acquisition addiction), $\alpha=.898$ (mobile short-form video addiction)

4 Interventions

Appropriate interventions are needed if the tendency to mobile phone dependence is to be corrected. Current research on mobile phone dependence interventions is scarce and focused on students. The most direct intervention to reduce mobile phone dependence is group therapy, which is divided into two types: cognitive behavioral therapy and positive thinking training. First, group cognitive behavioral therapy (CBT) has a significant effect on improving mobile phone dependence, cognitive behavioral therapy focuses on interventions that address the client's irrational cognitions and emotions in order to improve negative states and addictive behaviors.

Li et al. (2018) divided 42 subjects into an intervention group and a control group with separate pre- and post-tests of the intervention, and a group CBT intervention was administered to the intervention group. The results found that the post-test scores of mobile phone dependence were significantly lower in the intervention group than in the control group (T. Li et al., 2018). Khalily et al. (2021) also attempted to validate the mitigating effects of mobile phone dependence behaviors using cognitive behavioral therapy by dividing 62 subjects equally into an intervention and control group

for a 3-month group intervention of cognitive behavioral therapy. The intervention also had a very significant effect(Khalily et al., 2021).

In addition, mindfulness training aims to develop an open and accepting attitude towards the thoughts and emotions that arise in the present, mainly through meditation, retreats or meditation. These exercises allow the individual to gradually learn to face the problem, confront it and accept it without judgment, and finally change cognition and behavior. Lan et al. (2018) attempted to use a mindfulness-based intervention (MBI) to reduce individuals' mobile phone dependence behaviors; they divided 41 subjects into an intervention group and 29 subjects into a control group, who were successively trained in mindfulness for a period of 8 weeks, the two groups were tested three times, and it was found that the third test score was significantly lower than the first test(Lan et al., 2018).

Furthermore, there may be some indirect forms of intervention. Mitchell and Potenza suggested that individuals with high impulsivity personality traits are highly prone to impulsive behavior due to deficits in behavioral decision making and poor control of undesirable behaviors(Mitchell & Potenza, 2014). It is now widely accepted that there is a strong association between high impulsivity and behavioral addictions such as mobile phone dependence(Cross, Copping, & Campbell, 2011), and that impulsivity influences mobile phone dependence in two ways. On the one hand, individuals with high impulsivity prefer small rewards that are immediately available, ignore large rewards that are delayed, have problems resisting desires and temptations, and are vulnerable to addictive behaviors such as mobile phone dependence once their behavioral decision-making ability is impaired(Mitchell & Potenza, 2014). On the other hand, highly impulsive individuals have difficulty responding quickly to inhibitory signals, have problems controlling their behavior, and are highly susceptible to addictive behaviors such as mobile phone dependence once behavioral inhibition is impaired(Mitchell et al., 2013). There are many studies that show that individuals with high levels of self-control have lower levels of mobile phone dependence(Han et al., 2017; J. Li, Zhan, Zhou, & Gao, 2021; Zhong et al., 2021). This means that there are many exercises to improve self-control that can reduce mobile phone dependence.

5 Summary

This paper summarizes the concepts, assessment methods, theories, and intervention studies about mobile phone dependence, and organizes various research materials so far to provide theoretical preparation for future studies. Although the current research on mobile phone dependence is abundant and full in terms of conceptual clarity, theoretical refinement, and assessment methods, there is still much room for improvement.

First, the boundaries of mobile phone dependence. Although previous studies have considered mobile phone dependence to be mobile phone addiction, the term „addiction“ has come into the realm of pathology, and if all the behaviors of individuals who use mobile phones for a long time are attributed to „mobile phone addiction“, then this term „addiction“ will be too broad. Therefore, future research on the definition of the concept of mobile phone dependence may be devoted to distinguishing the difference and boundary between mobile phone dependence and mobile phone addiction.

Second, mobile phone dependence research needs to be expanded to more specific contexts. The most studied subjects of mobile phone dependence today are focused on students or adolescents. The number of studies targeting other adult groups (e.g., older adults, parental roles in families, and employees) is limited. In addition to being able to address context-specific questions, expanding the target research subjects would test the ecological validity of mobile phone dependence assessment tools.

The third is the expansion of assessment methods for mobile phone dependence. Summarizing the above-mentioned studies on assessing mobile phone dependence, it was found that the current assessment methods are limited to self-reported questionnaires, and future studies can expand more assessment methods, such as trying to use other-rated questionnaires. We could refer to the research on phubbing to develop other-rated questionnaires about it. Many phubbing questionnaires are designed to address specific problems in specific social situations. For example, Roberts and David (2016) developed the Partner Phubbing Scale (PPS) to measure the frequency of partner phubbing in romantic relationships and to examine its impact on relationship quality. Subsequently, Roberts and David (2017) developed the Boss Phubbing Scale (BPS) based on the Partner Phubbing Scale to assess employees' perceptions of boss phubbing in the workplace (Roberts & David, 2016, 2017). These questionnaires are to detect the extent to which others use their mobile phones excessively and ignore the people and things around them.

The fourth is the expansion of theories related to mobile phone dependence. Different theories can provide more perspectives to understand the formation and consequences of mobile phone dependence. and with more perspectives, we could find ways to reduce mobile phone dependence from more angles.

Finally, more intervention methods are being explored. The current interventions directly targeting mobile phone dependence are mainly group therapy based on cognitive behavioral therapy and positive thinking therapy theories. Future research can use more ways to intervene, such as enhancing individuals' self-control and improving their mental health literacy. Especially for students, school and family intervention approaches are particularly important.

Acknowledgement

The study was supported by the project „The formation path of mobile phone dependence, its impact on academic achievement and the moderating effect of mental health literacy“ IGA_PDF_2022_004.

6 References

- Abd Rashid, J., Aziz, A. A., Abdul, R. A., Saaid, S. A., & Ahmad, Z. (2020). The influence of mobile phone addiction on academic performance among teenagers.
- Abeele, M. M. V., Antheunis, M. L., & Schouten, A. P. (2016). The effect of mobile messaging during a conversation on impression formation and interaction quality. *Computers in Human Behavior*, 62, 562-569.
- Allred, R. J., & Atkin, D. (2020). Cell phone addiction, anxiety, and willingness to communicate in face-to-face encounters. *Communication Reports*, 33(3), 95–106.
- Aman, T., Shah, N., Hussain, A., Khan, A., Asif, S., & Qazi, A. (2015). Effects of mobile phone use on the social and academic performance of students of a public sector medical college in khyber pakhtunkhwa pakistan. *Khyber J Med Sci*, 8(1), 99–103. Retrieved from <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85011618146 & partnerID=40 & md5=9c6ab786ec4eda0c9688c431b4632314>
- Amidtaher, M., Saadatmand, S., Moghadam, Z., Fathi, G., & Afshar, R. (2016). The relationship between mobile cellphone dependency, mental health and academic achievement. *Am J Educ Res*, 4(5), 408–411.
- Antheunis, M. L., Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2010). Getting acquainted through social network sites: Testing a model of online uncertainty reduction and social attraction. *Computers in Human Behavior*, 26(1), 100–109.
- APA. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5* (Vol. 5): American psychiatric association Washington, DC.
- Balkis, M. (2013). Academic procrastination, academic life satisfaction and academic achievement: the mediation role of rational beliefs about studying. *Journal of Cognitive & Behavioral Psychotherapies*, 13(1).
- Balkis, M., Duru, E., & Bulus, M. (2013). Analysis of the relation between academic procrastination, academic rational/irrational beliefs, time preferences to study for exams, and academic achievement: a structural model. *European journal of psychology of education*, 28(3), 825–839.
- Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action : a social cognitive theory / Albert Bandura.
- Bandura, A. (1988). Organisational applications of social cognitive theory. *Australian Journal of management*, 13(2), 275–302.

- Bhattacharya, S., Bashar, M., Srivastava, A., & Singh, A. (2019). NOMOPHOBIA: NO MOBILE PHONE PHOBIA. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 8, 1297. Retrieved from <https://link.gale.com/apps/doc/A583964388/AONE?u=anon~51c05d49&sid=googleScholar&xid=6979b875>
- Bianchi, A., & Phillips, J. G. (2005). Psychological Predictors of Problem Mobile Phone Use. *Cyberpsychol Behav*, 8(1), 39–51.
- Billieux, J., Linden, M., & Rochat, L. (2010). The role of impulsivity in actual and problematic use of the mobile phone. *Applied Cognitive Psychology*, 22(9), 1195–1210.
- Billieux, J. L., Lagrange, G., Linden, M., Lan?On, C., Adida, M., & Jeanningros, R. (2012). Investigation of impulsivity in a sample of treatment-seeking pathological gamblers: A multidimensional perspective. *Psychiatry Res*, 198(2).
- Byun, Y.-H., Ha, M., Kwon, H.-J., Hong, Y.-C., Leem, J.-H., Sakong, J... Choi, H.-D. (2013). Mobile phone use, blood lead levels, and attention deficit hyperactivity symptoms in children: a longitudinal study. *Plos One*, 8(3), e59742.
- Choksi, S. T., & Patel, N. (2021). A study to find out the correlation of mobile phone addiction with anxiety, depression, stress and sleep quality in the college students of Surat city. *Int. J. Curr. Res. Rev*, 13, 137–142.
- Choliz, M. (2012). Mobile-phone addiction in adolescence: the test of mobile phone dependence (TMD). *Progress in health sciences*, 2(1), 33–44.
- Clayson, D. E., & Haley, D. A. (2013). An introduction to multitasking and texting: Prevalence and impact on grades and GPA in marketing classes. *Journal of Marketing Education*, 35(1), 26–40.
- CNNIC. (2020). The 45th China Internet Development Statistical Report on the Status of Internet Development in China. (2020-04-28). Retrieved from <https://www.cnnic.net.cn/hlwfzyj/hlwxyzbg/hlwtjbg/202004/P020200428596599037028.pdf>
- Cross, C. P., Copping, L. T., & Campbell, A. (2011). Sex differences in impulsivity: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 137(1), 97.
- Dong, H., & Yang, R. (2014). An empirical analysis of college students' mobile phone dependence and needs. *China Youth Studies*(4), 15–19.
- Fadil, M., Sunawan, S., & Awalya, A. (2019). The Effectiveness of Group Counselling with Cognitive Restructuring and Self-Management Techniques to Reduce Internet Addiction. *Jurnal Bimbingan Konseling*, 8(2), 134–139.
- Festinger, L. (1962). Cognitive dissonance. *Scientific American*, 207(4), 93–106.
- Goldstein, R. Z., & Volkow, N. D. (2002). Drug addiction and its underlying neurobiological basis: neuroimaging evidence for the involvement of the frontal cortex. *American Journal of Psychiatry*, 159(10), 1642–1652.
- Griffiths, M. (1995). *Technological addictions*. Paper presented at the Clinical psychology forum.
- Griffiths, M. (1998). Internet addiction: does it really exist?

- Griffiths, M. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use, 10*(4), 191–197.
- Grim, B. J., & Grim, M. E. (2019). Belief, behavior, and belonging: How faith is indispensable in preventing and recovering from substance abuse. *Journal of religion and health, 58*(5), 1713–1750.
- Ha, J. H., Chin, B., Park, D.-H., Ryu, S.-H., & Yu, J. (2008). Characteristics of excessive cellular phone use in Korean adolescents. *CyberPsychology & Behavior, 11*(6), 783–784.
- Halpern, D., & Katz, J. E. (2017). Texting's consequences for romantic relationships: A cross-lagged analysis highlights its risks. *Computers in Human Behavior, 71*, 386–394.
- Han, L., Geng, J., Jou, M., Gao, F., & Yang, H. (2017). Relationship between shyness and mobile phone addiction in Chinese young adults: Mediating roles of self-control and attachment anxiety. *Computers in Human Behavior, 76*, 363–371.
- Ibrahim, N. K., Baharoon, B. S., Banjar, W. F., Jar, A. A., Ashor, R. M., Aman, A. A., & Al-Ahmadi, J. R. (2018). Mobile phone addiction and its relationship to sleep quality and academic achievement of medical students at King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia. *Journal of research in health sciences, 18*(3), e00420.
- Ivanova, A., Gorbaniuk, O., Blachnio, A., Przepiórka, A., Mraka, N., Polishchuk, V., & Gorbaniuk, J. (2020). Mobile phone addiction, phubbing, and depression among men and women: A moderated mediation analysis. *Psychiatric Quarterly, 91*(3), 655–668.
- Kampman, K., & Jarvis, M. (2015). American Society of Addiction Medicine (ASAM) national practice guideline for the use of medications in the treatment of addiction involving opioid use. *Journal of addiction medicine, 9*(5), 358.
- Karatas, H. (2015). Correlation among academic procrastination, personality traits, and academic achievement. *Anthropologist, 20*(1), 2.
- Kelly, L., Miller-Ott, A. E., & Duran, R. L. (2017). Sports scores and intimate moments: An expectancy violations theory approach to partner cell phone behaviors in adult romantic relationships. *Western Journal of Communication, 81*(5), 619–640.
- Khalily, M. T., Bhatti, M. M., Ahmad, I., Saleem, T., Hallahan, B., Ali, S. A.-e.-Z.... Hussain, B. (2021). Indigenously adapted cognitive-behavioral therapy for excessive smartphone use (IACBT-ESU): A randomized controlled trial. *Psychology of Addictive Behaviors, 35*(1), 93.
- Kim, D., Lee, Y., Lee, J., Nam, J. K., & Chung, Y. (2014). Development of Korean smartphone addiction proneness scale for youth. *Plos One, 9*(5), e97920.
- King, A. L. S., Valenca, A.-M., Silva, A.-C. O., Baczynski, T., Carvalho, M. R., & Nardi, A. E. (2013). Nomophobia: Dependency on virtual environments or social phobia? *Computers in Human Behavior, 29*(1), 140–144.

- King, A. L. S., Valença, A. M., & Nardi, A. E. (2010). Nomophobia: the mobile phone in panic disorder with agoraphobia: reducing phobias or worsening of dependence? *Cognitive and Behavioral Neurology*, 23(1), 52–54.
- Kiuru, N., Wang, M.-T., Salmela-Aro, K., Kannas, L., Ahonen, T., & Hirvonen, R. (2020). Associations between adolescents' interpersonal relationships, school well-being, and academic achievement during educational transitions. *Journal of youth and adolescence*, 49(5), 1057–1072.
- Krasnova, H., Abramova, O., Notter, I., & Baumann, A. (2016). *Why Phubbing is Toxic for your Relationship: Understanding the Role of Smartphone Jealousy among "Generation y" Users*. Paper presented at the ECIS.
- Kraus, S., & Lehmann, D. (1988). Knowledge, belief and time. *Theoretical Computer Science*, 58(1–3), 155–174.
- Lan, Y., Ding, J.-E., Li, W., Li, J., Zhang, Y., Liu, M., & Fu, H. (2018). A pilot study of a group mindfulness-based cognitive-behavioral intervention for smartphone addiction among university students. *Journal of behavioral addictions*, 7(4), 1171–1176.
- Li, J., Zhan, D., Zhou, Y., & Gao, X. (2021). Loneliness and problematic mobile phone use among adolescents during the COVID-19 pandemic: The roles of escape motivation and self-control. *Addictive Behaviors*, 118, 106857.
- Li, T., Cui, L., Ma, S., Zhang, S., Zheng, J., Xiao, J., & Zhang, Q. (2018). An 8-week group cognitive behavioral therapy intervention for mobile dependence. *Psychology*, 9(08), 2031.
- Li, Y., Li, G., Liu, L., & Wu, H. (2020). Correlations between mobile phone addiction and anxiety, depression, impulsivity, and poor sleep quality among college students: A systematic review and meta-analysis. *Journal of behavioral addictions*, 9(3), 551–571.
- Ma, H., Zou, J.-m., Zhong, Y., & He, J.-q. (2021). The influence of mobile phone addiction and work procrastination on burnout among newly graduated Chinese nurses. *Perspectives in psychiatric care*, 57(4), 1798–1805.
- McDaniel, B. T., & Coyne, S. M. (2016a). „Technoference“: The interference of technology in couple relationships and implications for women's personal and relational well-being. *Psychology of Popular Media Culture*, 5(1), 85.
- McDaniel, B. T., & Coyne, S. M. (2016 b). Technology interference in the parenting of young children: Implications for mothers' perceptions of coparenting. *The Social Science Journal*, 53(4), 435–443.
- McDaniel, B. T., Galovan, A. M., & Drouin, M. (2021). Daily technoference, technology use during couple leisure time, and relationship quality. *Media Psychology*, 24(5), 637–665.

- McDaniel, B. T., & Radesky, J. S. (2018). Technoference: Parent distraction with technology and associations with child behavior problems. *Child development*, 89(1), 100–109.
- Mei, T. G. J. L. Z. H. J. G. S. (2018). The influence of alexithymia on mobile phone addiction: The role of depression, anxiety and stress. *JOURNAL OF AFFECTIVE DISORDERS*.
- Mitchell, M. R., Balodis, I. M., DeVito, E. E., Lacadie, C. M., Yeston, J., Scheinost, D... Potenza, M. N. (2013). A preliminary investigation of Stroop-related intrinsic connectivity in cocaine dependence: associations with treatment outcomes. *The American journal of drug and alcohol abuse*, 39(6), 392–402.
- Mitchell, M. R., & Potenza, M. N. (2014). Addictions and personality traits: impulsivity and related constructs. *Current Behavioral Neuroscience Reports*, 1(1), 1–12.
- Munderia, R., & Singh, R. (2018). Mobile phone dependence and psychological well-being among young adults. *Indian Journal of Community Psychology*, 14(2), 321–329.
- Park, W. K. (2003). The mobile phone addiction among Korean college students. *Korean Society for Journalism & Communication Studies*, 47(2), 250–228.
- Pourrazavi, S., Allahverdipour, H., Jafarabadi, M.A., & Matlabi, H. (2014). A socio-cognitive inquiry of excessive mobile phone use. *Asian Journal of Psychiatry*, 10, 84–89.
- Prochaska, J. O., DiClemente, C. C., & Norcross, J. C. (1993). In search of how people change: Applications to addictive behaviors. *Addictions Nursing Network*, 5(1), 2–16.
- Przybylski, A. K., & Weinstein, N. (2013). Can you connect with me now? How the presence of mobile communication technology influences face-to-face conversation quality. *Journal of Social and Personal Relationships*, 30(3), 237–246.
- PsychologyToday. (2015). <https://www.psychologytoday.com/basics/addiction>.
- Qiao, L., & Liu, Q. (2020). The effect of technoference in parent-child relationships on adolescent smartphone addiction: The role of cognitive factors. *Children and Youth Services Review*, 118, 105340.
- Roberts, J. A., & David, M. E. (2016). My life has become a major distraction from my cell phone: Partner phubbing and relationship satisfaction among romantic partners. *Computers in Human Behavior*, 54, 134–141.
- Roberts, J. A., & David, M. E. (2017). Put down your phone and listen to me: How boss phubbing undermines the psychological conditions necessary for employee engagement. *Computers in Human Behavior*, 75, 206–217.
- Ruggiero, T. E. (2000). Uses and gratifications theory in the 21st century. *Mass communication & society*, 3(1), 3–37.
- Sadeghi, R., Rezaeian, M., Khanjani, N., & Iranpour, A. (2015). The applied of health belief model in knowledge, attitude and practice in people referred for diabetes

- screening program: an educational trial. *Journal of Rafsanjan University of Medical Sciences*, 13(11), 1061–1072.
- Seo, D. G., Park, Y., Kim, M. K., & Park, J. (2016). Mobile phone dependency and its impacts on adolescents' social and academic behaviors. *Computers in Human Behavior*, 63, 282–292.
- Sigel, I. E. (1992). The belief-behavior connection: A resolvable dilemma. *Parental belief systems: The psychological consequences for children*, 2, 433–456.
- Sun, R., Gao, Q., Xiang, Y., Chen, T., Liu, T., & Chen, Q. (2020). Parent–child relationships and mobile phone addiction tendency among Chinese adolescents: The mediating role of psychological needs satisfaction and the moderating role of peer relationships. *Children and Youth Services Review*, 116, 105113.
- Takao, M., Takahashi, S., & Kitamura, M. (2009). Addictive personality and problematic mobile phone use. *CyberPsychology & Behavior*, 12(5), 501–507.
- Tian, J., Zhao, J.-y., Xu, J.-m., Li, Q.-l., Sun, T., Zhao, C.-x.... Zhang, S.-e. (2021). Mobile Phone Addiction and Academic Procrastination Negatively Impact Academic Achievement Among Chinese Medical Students. *Frontiers in Psychology*, 12. doi:10.3389/fpsyg.2021.758303
- Tindell, D. R., & Bohlander, R. W. (2012). The use and abuse of cell phones and text messaging in the classroom: A survey of college students. *College teaching*, 60(1), 1–9.
- Wang, X., Xie, X., Wang, Y., Wang, P., & Lei, L. (2017). Partner phubbing and depression among married Chinese adults: The roles of relationship satisfaction and relationship length. *Personality and Individual Differences*, 110, 12–17.
- Xie, X., Chen, W., Zhu, X., & He, D. (2019). Parents' phubbing increases Adolescents' Mobile phone addiction: Roles of parent-child attachment, deviant peers, and gender. *Children and Youth Services Review*, 105, 104426.
- Yang, X., Wang, P., & Hu, P. (2020). Trait Procrastination and Mobile Phone Addiction Among Chinese College Students: A Moderated Mediation Model of Stress and Gender. *Frontiers in Psychology*, 11. doi:10.3389/fpsyg.2020.614660
- Yang, X., Zhou, Z., Liu, Q., & Fan, C. (2019). Mobile phone addiction and adolescents' anxiety and depression: The moderating role of mindfulness. *Journal of child and family studies*, 28(3), 822–830.
- Yang, Z., Asbury, K., & Griffiths, M. D. (2019). An exploration of problematic smart-phone use among Chinese university students: Associations with academic anxiety, academic procrastination, self-regulation and subjective wellbeing. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(3), 596–614.
- Young, K. S. (2007). Cognitive behavior therapy with Internet addicts: treatment outcomes and implications. *CyberPsychology & Behavior*, 10(5), 671–679.
- Zhang, J. (2011). *Health awareness research and intervention for college students*. Zhejiang University,

Zhong, W., Wang, Y., & Zhang, G. (2021). The Impact of Physical Activity on College Students' Mobile Phone Dependence: the Mediating Role of Self-Control. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19(6), 2144–2159.

7 Contact on the author

Hongyang Liu

Univerzita Palackého v Olomouci

Pedagogická fakulta

Department of psychology and abnormal psychology

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

Email: liuho01@upol.cz

Školitel: doc. PhDr. Irena Plevová, Ph.D., Mgr. Lucie Váchová, Ph.D.

Mgr. Lucie Váchová, Ph.D.

Univerzita Palackého v Olomouci

Pedagogická fakulta

Katedra psychologie a patopsychologie

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

E-mail: lucie.vachova@upol.cz

Strategie zvládání stresu u asistentů pedagoga v kontextu osobnostních rysů

The coping strategy of teaching assistants in relation with personal traits

Justýna Dočkalová, Jana Kvintová

Anotace: Příspěvek se věnuje pedagogickým pracovníkům – asistentům pedagoga. Cílem výzkumného šetření bylo prozkoumat strategie zvládání stresu ve vztahu s osobnostními rysy asistentů pedagoga. Dále to, zda daný výskyt strategií zvládání stresu souvisí s jejich získaným vzděláním, praxí.

Klíčová slova: asistent pedagoga, osobnostní rysy, strategie zvládání stresu

Summary: This contribution deals with teaching staff – teaching assistant. The aim of the research is to find out relation between coping strategies and personal traits of teaching assistant. Investigate link between coping strategies and education, experience in profession of teaching assistant.

Key words: teaching assistant, personal traits, coping strategy

1 Úvod

Asistent pedagoga je součástí pedagogického týmu, v rámci kterého by se měl spolupodílet na vzdělávání a výchově žáků. Jeho kompetence zasahují do několika oblastí, a to do sociální, pedagogické, didaktické, diagnostické, osobnostní, normativní i manažerské. Nicméně podstatným cílem jeho působení je především všestranný rozvoj studenta (Němec, 2016). Sbírka zákonů č. 416/2017 říká, že asistent pedagoga by měl vykonávat pomocné výchovné, organizační práce orientované na podporu pedagoga a žáků. Dále by měl být nápomocen při komunikaci s žáky a jejich zákonnými zástupci, při sebeobsluze a nácviku sociálních kompetencí u dětí se speciálními vzdělávacími potřebami. V závislosti na dosaženém vzdělání a na vymezení daného typu asistenta může vykonávat i přímou pedagogickou činnost a aktivity spojené s dosažením

daných vzdělávacích cílů či vytváření základních návyků (MŠMT, 2017). Nicméně je běžná praxe, že obsah práce asistenta pedagoga je pak ovlivněna vedením dané školy, kde asistent pozici vykonává (Němec, Šimáčková-Laurenčíková, Hájková, 2016).

Jedinec vykonávající tuto profesi musí mít alespoň dokončené základní vzdělání s kvalifikačním kurzem asistenta pedagoga a maximálně může mít dokončené vysokoškolské studium s pedagogickým zaměřením (Zákony pro lidi, 2004). Toto široké rozpětí ve vzdělání je velkým předmětem diskusí (Giangreco, Doyle, 2007). Nejedná se pouze o Českou republiku, pokud se podíváme do zahraničí, zjistíme, že každý stát má koncepci asistenta pedagoga vybudovanou jinak i s jinými nároky na vzdělání (Devecchi et al., 2012).

Mimo vzdělání jsou stěžejními dovednostmi u asistentů pedagoga komunikace, trpělivost, empatie (Hájková et al., 2019). Osobnostní předpoklady včetně pozitivního vztahu k dětem (Kendíková, 2017, Ďulíková, 2020). Dále by měl vnímat smysluplnost inkluzivního vzdělávání a respekt k učiteli (Hájková et al., 2019). Mimo radosti z práce s dětmi se asistent pedagoga může setkat s řadou stresujících událostí. Může to být oblast různorodosti profese, nízkého platového ohodnocení či odlišný pohled na vnímání dané profese jinými pedagogickými pracovníky (Giangreco a Doyle, 2007). Vorlíček et al. (2022) zkoumal stresory u učitelů na základních školách. Mezi nejfrekventovanější stresory se objevovaly problematické vztahy s rodiči, nevhodné chování žáků. Je třeba dodat, že s těmito stresory jsou v úzkém kontaktu i asistenti pedagoga.

Pokud se zaměříme blíže na cílovou skupinu, se kterou asistent pedagoga často pracuje, setkáme se především s dětmi se speciálními vzdělávacími potřebami. Ve školním roce 2014/2015 asistenti pedagoga pracovali až v 81% s dětmi se zdravotním znevýhodněním (Šmelová, Souralová, Petrová, 2017). Hájková et al. (2019) uvádí, že inkluzivní vzdělávání je závislé na kvalitě a dostupnosti asistentů pedagoga. Z hlediska dostupnosti se toto číslo za poslední léta navýšilo. V minulém školním roce 2021/2022 bylo celkem 29 188 asistentů pedagoga pouze na základních školách (MŠMT, 2020).

Jak už bylo výše řečeno, pedagogický pracovník včetně asistenta pedagoga se běžně setkává se stresujícími situacemi ve své praxi. Stres může každý jedinec zvládat jiným způsobem, jinou strategií. Křivohlavý (2003) uvádí strategii orientovanou na řešení problému, ve které se osoba snaží zaměřit na to, jak daný stresor odstraní. Dále to může být strategie orientovaná na vyrovnávání se s emocemi, ve které se jedinec soustředí na své emoce. V našem výzkumu pracujeme s teorií, kdy jedinec může řešit stres aktivním či negativním způsobem. Těmto strategiím se věnuje i Švancara, který přeložil a standardizoval inventář od W. Janke, G. Erdmannové. Jako pozitivní strategie zvládání stresu zahrnul podhodnocení, odmítání viny, odklon, náhradní uspokojení, kontrola situace, kontrola reakcí, pozitivní sebeinstrukce. Jako negativní strategie zvládání stresu uvedl přemítání, rezignace, sebeobviňování (Švancara,

2003). To, jak vnímáme stres je dáno převážně osobnostními rysy (Urbanovská, 2010). Nicméně to, jak budeme se stresem pracovat se můžeme naučit (Křivohlavý, 2003). Existuje souvislost mezi strategiemi zvládnání stresu a syndromem vyhoření u učitelů, přičemž silnější vztah byl nalezen mezi negativními strategiemi zvládnání stresu než u pozitivních strategií zvládnání stresu, u kterých byl taktéž nalezen (Smetáčková, Pavlas Martanová, 2020). Pokud asistent pedagoga se ve své praxi setkává se stresující situace, můžeme je prozkoumat, identifikovat, následně naučit, jak s nimi pracovat a předejít i syndromu vyhoření.

Pokud se zaměříme blíže na osobnostní rysy, budeme zde pracovat s pětifaktorovou teorií od P. T. Costy a R. R. McCrae. Teorie pracuje s 5 dimenzemi osobnosti – otevřenost vůči zkušenosti, svědomitost, extraverte, přívětivost a neuroticismus (Hřebíčková, Urbánek, 2000). Z hlediska osobnostních rysů, je uváděna svědomitost jako dobrý předpoklad pro zvládnání stresu (Křivohlavý, 2003). Whitworth et al. (2013) ve své studii věnované osobám s Parkinsonovou nemocí prokázal korelaci copingovým strategií s dimenzí neuroticismu, extravertí. Náš výzkum se zaměřuje na asistenty pedagogy a ptáme se, zda existuje souvislost mezi strategiemi zvládnání stresu a osobnostními rysy, typem vzdělání a dobou působení v praxi, zkrátka, jakým způsobem je skupina v této oblasti specifická.

2 Metodologie

Cílem výzkumného šetření je zjistit, zda existuje signifikantní vztah mezi strategiemi zvládnání stresu v kontextu s osobnostními rysy asistentů pedagoga. Dále prozkoumat výskyt strategií zvládnání stresu v souvislosti se získaným vzděláním, délkou působení v pozici asistenta pedagoga.

Pro toto výzkumné šetření byly stanoveny následující hypotézy:

H_1 : Existuje signifikantní vztah mezi negativní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem otevřenosti vůči zkušenost u asistentů pedagoga.

H_2 : Existuje signifikantní vztah mezi negativní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem svědomitosti u asistentů pedagoga.

H_3 : Existuje signifikantní vztah mezi negativní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem extraverte u asistentů pedagoga.

H_4 : Existuje signifikantní vztah mezi negativní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem přívětivosti u asistentů pedagoga.

H_5 : Existuje signifikantní vztah mezi negativní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem neuroticismu u asistentů pedagoga.

H_6 : Existuje signifikantní vztah mezi pozitivní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem otevřenosti vůči zkušenost u asistentů pedagoga.

H_7 : Existuje signifikantní vztah mezi pozitivní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem svědomitosti u asistentů pedagoga.

H₈: Existuje signifikantní vztah mezi pozitivní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem extravertze u asistentů pedagoga.

H₉: Existuje signifikantní vztah mezi pozitivní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem přívětivosti u asistentů pedagoga.

H₁₀: Existuje signifikantní vztah mezi pozitivní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem neuroticismu u asistentů pedagoga.

H₁₁: Existuje signifikantní vztah mezi negativní strategií zvládnání stresu a počtem roků praxe u asistentů pedagoga ve školství.

H₁₂: Existuje signifikantní vztah mezi negativní strategií zvládnání stresu a typem vzdělání u asistentů pedagoga.

H₁₃: Existuje signifikantní vztah mezi pozitivní strategií zvládnání stresu a počtem roků praxe u asistentů pedagoga ve školství.

H₁₄: Existuje signifikantní vztah mezi pozitivní strategií zvládnání stresu a typem vzdělání u asistentů pedagoga.

Charakteristika výzkumného souboru:

Výběr respondentů probíhal záměrně, samovýběrem a metodou sněhové koule. Během výzkumné studie byly dodržovány všechny relevantní etické aspekty. Výzkumný soubor zahrnoval celkem 24 respondentů (M=41,3; SD=9,82) ve věku 27–65 let (22 žen, 2 muži).

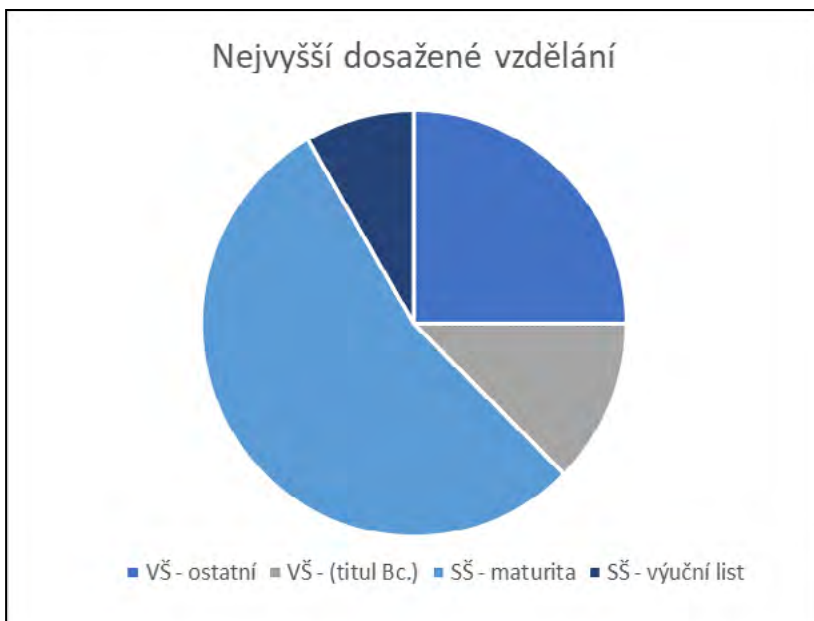
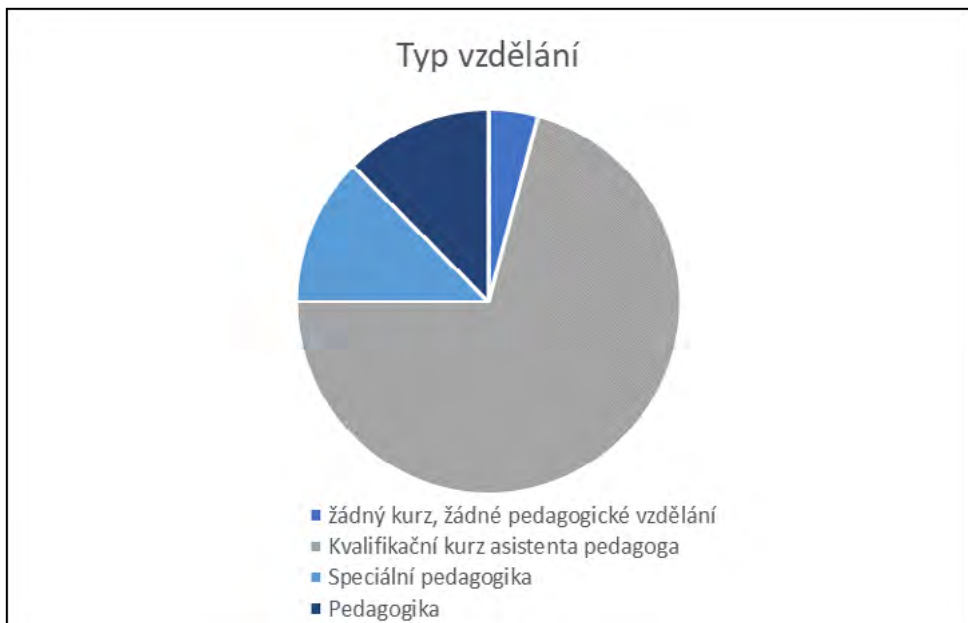

Diagram č. 1: Přehled nejvýše dosaženého vzdělání u asistentů pedagoga; zdroj: vlastní zpracování.

*Diagram č. 2: Přehled typu vzdělání u asistentů pedagoga;
zdroj: vlastní zpracování.*

Popis metod sběru a analýzy dat

Sběr dat probíhal online formou. Online baterie dotazníků byla vytvořena v Google Forms a nasdílena na stránky asistentů pedagoga. Dále asistenti pedagoga byli taktéž osloveni osobně.

Baterie dotazníků zahrnovala informace týkající se sociodemografických údajů. Dále obsahovala dotazník, věnující se strategiím zvládnání stresu SVF 78, a osobnostní inventář NEO.

Strategie zvládnání stresu SVF 78

Inventář zkoumající strategie zvládnání stresu je rozdělen do 13 škál, kterými jsou: Podhodnocení, Odmítání viny, Odklon, Náhradní uspokojení, Kontrola situace, Kontrola reakcí, Pozitivní sebeinstrukce, Potřeba sociální opory, Vyhýbání se, Únik, Přemítání, Rezignace, Sebeobviňování. Celkem obsahuje 78 položek. Pozitivní strategie zvládnání stresu je výpočet aritmetického průměru prvních 7 škál. Negativní strategie zvládnání stresu je výpočet aritmetického průměru posledních 3 škál (Hogrefe, nedat.).

Osobnostní inventář NEO

Inventář sleduje osobnostní rysy jedince, které jsou znázorněny v 5 dimenzích osobnosti: Neuroticismus, Extraverze, Otevřenost vůči zkušenostem, Přívětivost a Svědomitost. Každá dimenze je sycena 12 otázkami, celkem má inventář 60 položek (Hřebíčková & Urbánek, 2001)

Data byla analyzována v programu Statistica 14. 0. 0 prostřednictvím testu Spearmanova korelačního koeficientu.

3 Výsledky

V této oblasti jsou představeny výsledky statistického testu. V tabulce č. 1 a 2 jsou uvedeny výsledky testu Spearmannova korelačního koeficientu mezi dimenzemi osobnosti a škálami strategie zvládání stresu. Tabulka č. 1 představuje koeficient R, zatímco tabulka č. 2 ukazuje p-hodnoty.

Na základě koeficientu R, p-hodnoty (hladina významnosti $\alpha = 0,05$) jsme nenašli signifikantní vztah mezi dimenzí otevřenost vůči zkušenosti a škálami strategií zvládání stresu. Z hlediska dimenze svědomitosti jsme shledali signifikantní vztah se škálou kontrola situace ($R=0,48$, $p=0,0$), vyhýbání se ($R = 0,6$, $p=0,02$). Z hlediska pozitivní, negativní strategie nebyla nalezena korelace. Jediná dimenze extraverte vykazovala signifikantní vztah s pozitivními strategiemi ($R=0,48$, $p=0,02$), což souviselo i se škálou podhodnocení ($R=0,49$, $p=0,02$) a kontrola reakcí ($R=0,45$, $p=0,03$), které taktéž vykazovaly signifikantní vztah. Dále s dimenzí extraverte korelovala škála potřeba sociální podpory ($R=0,43$, $p=0,03$). S negativní strategií nebyla v korelaci. Z hlediska dimenze přívětivosti byla nalezena souvislost pouze se škálami náhradní uspokojení ($R=0,42$, $p=0,04$), Potřeba sociální podpory ($R=0,55$, $p=0,01$), úniková tendence ($R=0,59$, $p=0,00$) a rezignace ($R=0,46$, $p=0,02$). Nicméně nebyla shledání korelace této dimenze s pozitivní či negativní strategií. Dimenze neuroticismu vykazuje velmi silný vztah s negativní strategií ($R=0,77$, $p=0,00$), což se prokázalo i v dalších škálách související s touto strategií, perseverace ($R=0,6$, $p=0,00$), rezignace ($R=0,71$, $p=0,00$) a sebeobviňování ($R=0,56$, $p=0,00$).

Dále byl zkoumán vztah typu vzdělání asistenta pedagoga (viz tabulka č. 3), délka působení v pozici asistenta pedagoga (viz tabulka č. 4) se škálami strategií zvládání stresu. Nebyla shledána žádná významná korelace mezi těmito proměnnými.

Tabulka č. 1: Spearmannův korelační koeficient R mezi dimenzemi osobnosti a škál strategií zvládnání stresu; zdroj: vlastní zpracování.

		Dimenze osobnosti				Neuroticismus
		Otevřenost vůči zkušenosti	Svědomitost	Extraverze	Přívětivost	
Škály strategie zvládnání stresu	Podhodnocení	-0,12	0,03	0,49	-0,37	-0,25
	Odmítání viny	-0,09	0,19	0,25	-0,12	-0,25
	Odklon	0,14	-0,03	0,10	-0,40	-0,03
	Náhradní uspokojení	-0,10	0,15	0,07	-0,42	0,30
	Kontrola situace	0,24	0,60	0,28	0,38	0,03
	Kontrola reakcí	0,25	0,18	0,45	0,12	-0,14
	Pozitivní sebeinstrukce	0,33	0,28	0,33	0,21	-0,13
	Potřeba sociální podpory	0,39	0,16	0,43	0,55	-0,09
	Vyhýbání se	-0,08	0,48	0,23	0,34	0,01
	Úniková tendence	-0,06	-0,23	-0,09	-0,59	0,35
	Perseverace	0,06	0,39	-0,12	-0,04	0,60
	Rezignace	-0,14	-0,09	-0,30	-0,46	0,71
	Sebeobviňování	0,06	-0,15	-0,05	-0,06	0,56
	Pozitivní strategie	0,18	0,34	0,48	-0,01	-0,16
	Negativní strategie	0,02	0,00	-0,21	-0,24	0,77

Tabulka č. 2: *p*-hodnoty (na hladině významnosti $\alpha = 0,05$) z testu Spearmanova korelačního koeficientu mezi dimenzemi osobnosti a škál strategií zvládnání stresu; zdroj: vlastní zpracování.

		Dimenze osobnosti				
		Otevřenost vůči zkušenosti	Svědomitost	Extraverze	Přívětivost	Neuroticismus
Škály strategie zvládnání stresu	Podhodnocení	0,57	0,90	0,02	0,07	0,24
	Odmítání viny	0,66	0,38	0,24	0,56	0,24
	Odklon	0,53	0,88	0,63	0,06	0,88
	Náhradní uspokojení	0,65	0,49	0,76	0,04	0,15
	Kontrola situace	0,26	0,00	0,19	0,07	0,90
	Kontrola reakcí	0,24	0,39	0,03	0,59	0,51
	Pozitivní sebeinstrukce	0,11	0,18	0,12	0,32	0,54
	Potřeba sociální podpory	0,06	0,46	0,03	0,01	0,69
	Vyhýbání se	0,71	0,02	0,28	0,11	0,98
	Úniková tendence	0,79	0,29	0,68	0,00	0,10
	Perseverace	0,78	0,06	0,58	0,84	0,00
	Rezignace	0,51	0,67	0,16	0,02	0,00
	Sebeobviňování	0,78	0,49	0,83	0,79	0,00
	Pozitivní strategie	0,41	0,11	0,02	0,98	0,44
	Negativní strategie	0,93	0,99	0,32	0,26	0,00

Tabulka č. 3: výsledky testu Spearmannova korelačního koeficientu – strategie zvládnání stresu a typ vzdělání; zdroj: vlastní zpracování.

Škály strategie zvládnání stresu	R	t(N-2)	p
Podhodnocení	-0,20	-0,96	0,35
Odmítání viny	-0,04	-0,18	0,86
Odklon	-0,07	-0,33	0,74
Náhradní uspokojení	-0,14	-0,66	0,52
Kontrola situace	0,18	0,84	0,41
Kontrola reakcí	0,14	0,67	0,51
Pozitivní sebeinstrukce	-0,09	-0,43	0,67
Potřeba sociální podpory	0,15	0,73	0,47
Vyhýbání se	0,39	1,96	0,06
Úniková tendence	-0,14	-0,69	0,50
Perseverace	0,06	0,27	0,79
Rezignace	-0,04	-0,18	0,86
Sebeobviňování	-0,03	-0,15	0,88
Pozitivní strategie	0,11	0,51	0,62
Negativní strategie	0,00	0,01	0,99

Legenda: R – Spearmannův korelační koeficient, p – p-hodnota (na hladině významnosti $\alpha = 0,05$)

Tabulka č. 4: výsledky testu Spearmannova korelačního koeficientu – strategie zvládnání stresu a délka působnosti jako asistent pedagoga; zDroj: vlastní zpracování.

Škály strategie zvládnání stresu	R	t(N-2)	p
Podhodnocení	0,03	0,13	0,90
Odmítání viny	0,05	0,21	0,83
Odklon	0,13	0,59	0,56
Náhradní uspokojení	-0,15	-0,69	0,50
Kontrola situace	0,17	0,83	0,41
Kontrola reakcí	0,37	1,89	0,07
Pozitivní sebeinstrukce	0,35	1,75	0,09
Potřeba sociální podpory	0,03	0,13	0,90
Vyhýbání se	0,15	0,72	0,48
Úniková tendence	-0,09	-0,43	0,67
Perseverace	-0,16	-0,77	0,45
Rezignace	-0,37	-1,85	0,08
Sebeobviňování	-0,20	-0,96	0,35
Pozitivní strategie	0,28	1,35	0,19
Negativní strategie	-0,25	-1,19	0,25

Legenda: R – Spearmannův korelační koeficient, p – p-hodnota (na hladině významnosti $\alpha = 0,05$)

4 Závěr

Příspěvek se věnoval strategiím zvládnání stresu u asistentů pedagoga v souvislosti s osobnostními dimenzemi, typem vzdělání a délkou působení v pozici. Z hlediska hypotéz 1, 2, 3, 4 jsme neshledali žádný významný rozdíl mezi negativní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem otevřenosti vůči zkušenosti, svědomitosti, extravertze, přívětivosti. V případě hypotézy 5 jsme našli významně signifikantní rozdíl mezi negativní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem neuroticismu. Hengartner et al. (2016) uvádějí souvislost neuroticismu s negativními strategiemi zvládnání stresu, kterými byly perseverace, rezignace a sebeobviňování. Dále byl neuroticismus ve vztahu s únikovou tendencí. Meléndez, Satorres a Delhom (2020) taktéž prokázali korelaci neuroticismu s negativními copingovými strategiemi.

Hypotézy 6, 8, 9, 10 týkající se korelace mezi pozitivní strategií zvládnání stresu a osobnostním rysem otevřenosti vůči zkušenosti, svědomitosti, přívětivosti a neuroticismu byly zamítnuty. Byla přijata pouze hypotéza 7, ve které byl nalezen signifikantní vztah mezi pozitivními strategiemi zvládnání stresu a extravertzí, dále extravertze korelovala se škálou potřeba sociální podpory. Ačkoliv nebyla shledána souvislost mezi pozitivní strategií a svědomitostí v našem výzkumu, tak byla nalezena korelace mezi svědomitostí a 1 škálou z pozitivních strategií kontrola situace. Dále svědomitost byla v souvislosti se škálou vyhýbání se. U dimenze přívětivosti taktéž nebyla shledána korelace s pozitivními, negativními strategiemi, nicméně 1 škála z každé oblasti vykazovala signifikantní vztah. Škála náhradní uspokojení (oblast pozitivní strategie) signifikantně korelovala s přívětivostí. Škála rezignace (oblast negativní strategie) byla ve významném vztahu s přívětivostí. Dále dimenze přívětivosti byla v signifikantním vztahu se škálou potřeba sociální podpory a úniková tendence.

Otázkou je, z jakého důvodu v našem výzkumu vyšla signifikantní korelace u pozitivních strategií zvládnání stresu s extravertzí, a nikoliv s otevřeností vůči zkušenosti, svědomitosti a přívětivostí (Meléndez, Satorres, Delhom, 2020). To si vysvětlujeme buď malým vzorkem respondentů nebo specifíčností profese asistenta pedagoga jakožto pedagogického pracovníka. Samfira, Palos (2021) ve své studii zkoumající copingové strategie v kontextu dalších osobnostních rysů u učitelů zjistili, že proaktivní copingové strategie korelovaly s rysem extravertze. Z hlediska vztahu extravertze se škálou potřeba sociální kontroly může být zde otázkou specifíčnost profese z hlediska jejího tzv. ukotvení. Němec, Hájková (2014) ve svém šetření uvádí, že asistenti pedagoga vyjádřili potřebu větší podpory, intenzivní spolupráci s dalšími odborníky a metodické vedení.

Hypotézy 11, 12, 13, 14 věnující se souvislosti pozitivní, negativní strategie zvládnání stresu s typem vzdělání a délkou působení v pozici byly taktéž zamítnuty na hladině významnosti $\alpha = 0,05$. Fialová, Halvová, Viktorin (2018) zkoumali typ vzdělání

asistentka pedagoga v kontextu jeho aktivit či spolupráce s učitelem, které neprokázali. Nicméně ve výzkumném šetření Němce, Šimáčkové-Laurenčíkové a Hájkové (2016) bylo zjištěno, že více než polovina respondentů kladlo důraz na odpovídající vzdělání pro efektivní výkon povolání. Soubor respondentů byl složen z asistentů pedagoga, učitelů, ředitelů a žáků.

Limitem této studie vnímáme nízký počet respondentů spojené s velkou baterií, která byla sdílena přes sociální sítě prostřednictvím samovýběru. Pro další zkoumání doporučujeme jiný typ výběru respondentů, případně rozšíření souboru o další pedagogické pracovníky.

Poděkování

Tento projekt byl hrazen studentskou grantovou soutěží Univerzity Palackého v Olomouci IGA_PdF_2022_26 s názvem Analýza profesní připravenosti pedagogických pracovníků-asistentů pedagoga

5 Použitá literatura

- DEVECCHI, C.; DETTORI, F.; DOVESTON, M.; SEDGWICK, P. & JAMENT, J. Inclusive classrooms in Italy and England: the role of support teachers and teaching assistants. In *European Journal of Special Needs Education* 2/2012, s. 171–184. ISSN 0885-6257. doi: 10.3233/JPD-120149.
- ĎULÍKOVÁ, L. Geneze a současné postavení profese asistentka pedagoga v podmínkách českého školství. *Pedagogická Orientace*, 2020, 30(3). ISSN 12114669. doi: 10.5817/PedOr2020-3-375.
- FIALOVÁ, L., HALVOVÁ, S. & VIKTORIN, J. Asistent pedagoga v kontextu inkluzivního vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami na základní škole v České republice. *Teoretické a vedeckovýzkumné štúdie zo špeciálnej pedagogiky*, ročník 7, 2018, č. 2. ISSN 2585-7363.
- GIANGRECO, M.F. & DOYLE, M.B. Teacher assistants in inclusive schools. In *FLOORIAN, L. (ed.) The SAGE Handbook of Special Education*. London: SAGE, 2007, s. 429–440. ISBN 13-978-1-4129-0728-6.
- HÁJKOVÁ, V. a kol. *Asistent pedagoga. Profese utvářena v dialogu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2018. ISBN 978-80-7603-046-6.
- HENGARTNER, M. P., LINDEN, D., BOHLEBER, L., & WYL A. Big Five Personality Traits and the General Factor of Personality as Moderators of Stress and Coping Reactions Following an Emergency Alarm on a Swiss University Campus. *Stress and Health*, 2016, 33, 35–44. ISSN 15323005.
- HOGREFE. *Strategie zvládání stresu – SVF 78*. Nedat. Získáno z http://hogrefe.cz/svf_78.

- HŘEBÍČKOVÁ, M., & URBÁNEK, T. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář*. Praha: Testcentrum, 2001. ISBN 80-86471-06-3.
- KENDÍKOVÁ, J. *Asistent pedagoga*. Praha: Dr. Josef Raabe, s. r. o., 2001. ISBN 978-80-7496-349-0.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2003. ISBN 978-80-7367-568-4.
- MELÉNDE, J. C., SATORRES, E. & DELHOM, I. Personality and coping. What traits predict adaptive strategies? *Annals of psychology*, 2020, vol. 36, n° 1 (january), 39–45, ISSN 02129728. <https://doi.org/10.6018/analesps.349591>.
- MŠMT (MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY ČR). Vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných, ve znění účinném od 1. 1. 2018. *Sbírka zákonů č. 416/2017*. <https://www.msmt.cz/dokumenty-3/vyhlaska-c-27-2016-sb-o-vzdelavani-zaku-se-specialnimi-2>.
- MŠMT (MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY). Kapitola B1 – oddíl B1.2 *Základní vzdělávání – základní školy (ke stažení oddíl B1.2)*, 2020. Získáno z <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/statisticka-rocenka-skolstvi-zamestnanci-a-mzdove-prostredky-11>.
- NĚMEC, Z. *Kompetence asistenta pedagoga*. (Rigorózní práce.) Praha: Univerzita Karlova, 2016.
- NĚMEC, Z. & HÁJKOVÁ V. Co změnit na práci asistentů pedagoga? *Pedagogika*, roč. 64, č. 2, 2014, s. 200–211, <http://userweb.pedf.cuni.cz/wp/pedagogika/>.
- NĚMEC, Z., ŠIMÁČKOVÁ-LAURENČÍKOVÁ, K. & HÁJKOVÁ, V. *Asistent pedagoga v inkluzivní škole*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2016. ISBN 978-80-7290-895-0.
- PALOS, E. M. & SAMFIRA, R. Teachers' Personality, Perfectionism, and Self-Efficacy as Predictors for Coping Strategies Based on Personal Resources. *Front. Psychol.*, 2021, 12:751930. ISSN 16641078. doi: 10.3389/fpsyg.2021.75193.
- SMETÁČKOVÁ, I. & PAVLAS MARTANOVÁ, V. Strategie zvládnání stresu vyučujícími v základních školách. *ORBIS SCHOLAE*, 2020, 14 (1) 101–11. ISSN 18024637. doi:10.14712/23363177.2020. 16.
- ŠVANCARA, J. *Strategie zvládnání stresu – SVF 78*. 1. české vydání, Testcentrum, Praha, 2003. ISBN 80-86471-24-1.
- TEPLÁ, M., FELCMANOVÁ, L. & NĚMEC, Z. *Stručná historie podpůrné asistenční služby v ČR*, 1. 1. 2019. Získáno z <https://www.asistent-pedagoga.cz/onb/33/strucna-historie-podpurne-asistencni-sluzby-v-cr-uniqueidmRRWSbk196FNf8-jVUh4EgSZcKCe9bP1y6y8qp8zEYo/>.
- URBANOVSÁ, Eva. *Škola, stres a adolescenti*. Olomouc: VUP, 2010. ISBN 978-80-244-2561-0.
- WHITWORTH, S. R., LOFTUS, A. M., SKINNER, T. C., GASSION, N., BARKER, R. A., BUCKS, R. S. & THOMAS, M. G. Personality Affects Aspects of Health-Related

Quality of Life in Parkinson's Disease via Psychological Coping Strategies. *Journal of Parkinson's Disease* 3 (2013) 45–53. ISSN 18777171. doi:10.3233/jpd-120149.
ZÁKONY PRO LIDI. Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů, 2004. (online) Praha: MŠMT. Získané 13. 9. 2022 z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-563>.

6 Kontakt na autora

Justýna Dočkalová
Univerzita Palackého v Olomouci
Pedagogická fakulta
Ústav pedagogiky a sociálních studií
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
Email: justyna.dockalova01@upol.cz
Školitel: doc. PhDr. Irena Plevová, Ph.D.

Jana Kvintová
Proděkanka pro zahraniční vztahy PdF UP
Vedoucí Katedry psychologie a patopsychologie
Univerzita Palackého v Olomouci
Pedagogická fakulta
Katedra psychologie a patopsychologie
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
Email: jana.kvintova@upol.cz

Možnosti využití paměťových technik při kreativní práci s textem ve výuce

Possibilities of Using Memory Techniques in Creative Work with Text in Education

Šárka Kociánová

Anotace: Příspěvek v úvodní části seznamuje s nízkou úrovní čtenářské gramotnosti českých žáků 2. stupně základních škol, již dokládají výsledky mezinárodních testů PISA i pravidelná šetření České školní inspekce. Následně navrhuje čtyři cesty, které mohou přispět k nápravě nepříznivé situace v této oblasti. Podrobněji se pak věnuje kreativním čtenářským metodám, ale hlavně paměťovým technikám, jež lze při práci s textem využít pro rychlejší a lepší zapamatování si nabytých poznatků a důležitých pojmů, jejich uložení do dlouhodobé paměti a spolehlivé vybavení v případě potřeby. Práce s populárně-naučným textem s využitím konkrétních postupů, metod a vybraných mnemotechnik na základě provedeného aplikovaného výzkumu je popsána v závěrečné části příspěvku.

Klíčová slova: čtenářská gramotnost; PISA; kreativní práce s textem; třífázový model E-U-R; dichotomie čtenářských metod; paměťové techniky

Summary: This paper introduces the low level of reading literacy of Czech pupils in the second level of primary schools, as evidenced by the results of international PISA tests and regular surveys of the Czech School Inspectorate. It then proposes four ways that can help to remedy the unfavourable situation in this area. The contribution looks in more detail at creative reading methods, but mainly at memory techniques that can be used when working with text to remember acquired knowledge and important concepts more quickly and better, to store them in long-term memory and to have them reliably available when needed. The work with a popular and educational text using specific procedures, methods and selected mnemonics on the basis of applied research is described in the final part of the paper.

Key words: Reading Literacy; PISA; Creative Work with Text; Three-phase Model of E-A-R; Dichotomy of Reading Methods; Memory Techniques

1 Úvod

Kreativní práce s textem by se měla stát nedílnou součástí výuky nejen v hodinách českého jazyka a literatury, ale ve většině vzdělávacích oborů vůbec, a to z toho důvodu, že podporuje nejen rozvoj čtenářské gramotnosti, jejíž úroveň významně klesá zejména na 2. stupni základních škol, ale i rozvoj komunikační výchovy ve všech jejích složkách (čtení, psaní, naslouchání a mluvení) a důležitých kognitivních operací a procesů. Aktivní práce s textem – s využitím vhodných metod, jež zpravidla zahrnují promyšlenou baterii otázek před čtením, během čtení i po něm – přispívá mj. k porozumění obsahu textu, posouzení jeho vhodnosti pro určitý účel, vysledování autorského záměru i k efektivní interpretaci a reflexi.

Je smutnou skutečností, že čeští patnáctiletí žáci dosahují v mezinárodních testech PISA (Programme for International Student Assessment), jedné z hlavních aktivit vzdělávacího direktoriátu OECD, trvale podprůměrných výsledků. PISA v pravidelných tříletých cyklech sleduje úroveň čtenářské, matematické a přírodovědné gramotnosti patnáctiletých žáků v rámci zemí OECD. V roce 2018 sice Česká republika „postoupila“ na úroveň průměru zemí OECD (Blažek et al., 2019, s. 15–16), tento posun je však bodově zanedbatelný a statisticky nevýznamný, a to především proto, že se průměr ve všech testovaných gramotnostech od zahájení projektu snižuje (Blažek et al., 2019, s. 7).

Rostoucí podíl žáků s nedostatečnou úrovní čtenářských dovedností a kompetencí v posledním ročníku ZŠ a v prvním ročníku SŠ potvrzují rovněž šetření České školní inspekce (Tematická zpráva ČŠI, 2016, s. 27–30, Tematická zpráva ČŠI, 2019, s. 5–7, 19–20). Podíl těchto žáků je nyní nad mezinárodním průměrem a činí kolem 20 % (Blažek et al., 2019, s. 7). Kromě toho téměř 50 % učňů a bezmála 30 % žáků základních škol má čtenářské dovednosti na nejnižší gramotnostní úrovni (Blažek et al., 2019, s. 7), a jsou tudíž reálně ohroženi funkční negramotností, s níž mimo jiné souvisí neschopnost správně posoudit informace, vybrat ty, které jsou validní a věrohodné, snadná manipulovatelnost a sklon podlehnout například klamavé reklamě či populistické kampani, a hlavně nepříznivá pozice na trhu práce.

Značné nedostatky vykazují žáci hlavně při práci s nesouvislými texty, v nichž hraje významnou roli vizuální materiál (obrázky, grafy, tabulky či schémata), a největší problémy jim působí porozumění samostatnému textu (oproti skupině textů zaměřených na určité téma a pocházejících od různých autorů) a jeho zhodnocení (Blažek et al., 2019, s. 25–26), zejména posouzení formy či obsahu nebo nalezení souvislostí mezi textem a skutečnostmi, které v něm obsaženy nejsou a jež zná žák z jiných textů či z vlastní zkušenosti.

Cílem mého příspěvku je proto představit – a to i na základě uskutečněného aplikovaného výzkumu u žáků 2. stupně ZŠ – některé z kreativních metod a paměťových

technik, jejichž aplikace při práci s textem může přispět nejen k rozvoji čtenářské gramotnosti, ale i k efektivnějšímu osvojování si poznatků z textu a jejich spolehlivějšímu ukládání do dlouhodobé paměti.

2 Čtyři cesty vedoucí k nápravě dlouhodobě nepříznivé situace

K nápravě nepříznivé situace v oblasti čtenářské gramotnosti na 2. stupni základních škol by podle mého názoru pomohlo důsledné prosazování a uplatňování čtyř následujících cest:

První cestu představuje systematická, a hlavně systémová podpora pedagogů (ze strany MŠMT a jeho přímo řízených organizací) prostřednictvím kvalitní metodiky a vzdělávacích programů v rámci dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků. Za nadstavbu, od níž se odvíjí efektivita a úspěšnost všech podpůrných kroků, lze považovat cílenou a promyšlenou úpravu *Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání* (dále RVP ZV), v němž by měla být explicitně zakotvena podpora čtenářské gramotnosti napříč všemi vzdělávacími oblastmi a obory, uváděny návrhy průřezových a aplikačních témat, upozornění na interdisciplinární přesahy a vazby atd. Poslední aktualizace RVP ZV¹⁷⁴ proběhla v roce 2017, a to pouze ve vztahu k inkluzivnímu vzdělávání, resp. k podpoře žáků s LMP, a v roce 2021 v oblasti informatiky. V současné podobě čítá tento kurikulární dokument 237 normostran a pojem „čtenářská gramotnost“ je v něm explicitně zmíněn pouze na dvou(!) místech, a to u doplňujících vzdělávacích oborů 5. 10. 2 Etická výchova (RVP ZV, 2021, s. 121) a 5. 10. 3 Filmová/Audiovizuální výchova (RVP ZV, 2021, s. 125), které jsou nepovinnou součástí základního vzdělávání.

Druhou cestou je výběr a nabídka vhodných čtenářských titulů, jež umožní tvořivou práci s textem, podníti zájem žáků o čtení a vyhledávání odpovídajících čtenářských strategií, dovolí čtenářům přirozenou cestou proniknout k podstatě díla a porozumět jeho obsahu, a hlavně si užít příběh. Nabídka by měla zahrnovat dobrodružnou literaturu, žánr fantasy a mystery, young adult edice, nonsensovou poezii, ale chybět by neměly třeba ani komiksy, příběhy na pokračování publikované v časopisech, zajímavé populárně-naučné články či gamebooky, které přinášejí osobitou práci s textem s výraznou účastí samotného čtenáře, jenž se stává nedílnou součástí příběhu.

¹⁷⁴ V roce 2021 započala přípravná fáze (sběr podnětů) velké revize RVP ZV, kterou zastřešují MŠMT a NPI a jejímž východiskem se stala Strategie 2030⁺, tedy dokument strategie vzdělávací politiky ČR v letech 2020–2030 (dostupný z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/strategie-2030>). V září 2021 se uskutečnil expertní panel, v květnu 2022 byly představeny hlavní problémy i směry revize RVP ZV (mj. bylo zmíněno, že v RVP ZV chybí vymezení pojmu „gramotnost“), v období 2022–2023 se počítá s tvorbou RVP ZV a v roce 2024 se předpokládá náběhové období ve školách.

Kreativní práce s textem, a to nejen uměleckým, znamená třetí cestu ke zlepšení neutěšené situace v oblasti čtenářské gramotnosti na 2. stupni základních škol. Zcela zásadní je v tomto směru volba odpovídající metody či postupu. Výběr vhodných čtenářských strategií a metod, které se s přihlédnutím k třífázovému modelu vyučovací jednotky E-U-R (evokace–uvědomění si významu–reflexe) často zařazují před čtením, během čtení i po něm (Hausenblas a Košťálová, 2006a, s. 56–57, 2006b, s. 57–59, 2006c, s. 67–69), vede žáky k přemýšlení o přečteném sdělení i o vlastním čtení a zvolených postupech (metakognitivní přístup) s cílem porozumět obsahu i formě textu, dokázat jej zhodnotit, nabyté informace zasazovat do souvislostí a příslušných kontextů a aplikovat je i v dalších oblastech nebo situacích. V některých školách pedagogové uplatňují ve výuce především metody zahrnuté v programu Reading and Writing for Critical Thinking (dále RWCT)¹⁷⁵. Podrobněji k RWCT i dalším metodám viz dále část 2. 1.

A konečně čtvrtou cestu představuje aplikace vybraných paměťových technik, a hlavně rozvoj klíčových schopností a principů, na nichž jsou všechny mnemotechniky založeny, tj. především schopnost vizualizace/představivosti a asociace, v druhém plánu pak i schopnost lokalizace a kategorizace. V tomto směru se velkou inspirací může stát koncept, s nímž pracuje zkušený učitel a lektor Nick Bilbrough, který se věnuje trénování učitelů jazyků po celém světě. Zmíněný koncept je uveden v jeho publikaci *Memory Activities for Language Learning* (Bilbrough, 2011, s. 9–10) a zahrnuje šest kritérií, která je třeba při osvojování nových poznatků a jejich ukládání do dlouhodobé paměti respektovat: jednoduchost (simplicity), neočekávanost (unexpectedness), konkrétnost (concreteness), věrohodnost (credibility), emoce (emotions) a příběhy (stories), přičemž počáteční písmena anglických názvů tvoří snadno zapamatovatelný akronym SUCCES (úspěch). K mnemotechnikám viz blíže část 2. 2.

2.1 Přínos vhodných postupů a metod při kreativní práci s textem

Volba příslušné metody či metod do značné míry závisí na osobnostním nastavení pedagoga a na jeho vyučovacím stylu, který lze chápat jako komplexní charakteristiku učitelova způsobu uvažování a jeho jednání v pedagogických situacích (Maňák a Švec, 2003, s. 37–39) a který v mnoha ohledech předurčuje či spoluutváří úspěšnost výuky a přispívá k motivovanosti žáků. Výběr vhodného postupu, strategie a odpovídající

¹⁷⁵ Program RWCT (Reading and Writing for Critical Thinking) vyvinulo v roce 1997 americké Konsorcium pro demokratické vzdělávání (Consortium for Democratic Education). Jeho členy jsou University of Northern Iowa, Hobart and William Smith Colleges, Orava Association (slovenský Projekt Orava) a International Reading Association (IRA). V současné době se program RWCT realizuje v 21 zemích světa, z nichž většinu tvoří země bývalého východního bloku. Do České republiky se program RWCT dostal již v roce svého vzniku pod názvem Čtením a psaním ke kritickému myšlení, a to prostřednictvím občanského sdružení Kritické myšlení.

metody při práci s textem je klíčový zejména z hlediska porozumění obsahu, posouzení prospěšnosti či užitečnosti daného textu, výběru, utřídění a kategorizace poznatků i z hlediska reflexe a celkového zhodnocení zpracovaného obsahu.

Jak již bylo uvedeno výše, v českých školách jsou patrně nejužívanějšími postupy či metodami ty, jež jsou obsaženy v programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení neboli Reading and Writing for Critical Thinking (RWCT), který operuje s třífázovým (E-U-R) modelem vyučovací jednotky, a to prostřednictvím otázek před čtením, během čtení a po něm. Vyjdeme-li z Maňákovy–Švecovy klasifikace výukových metod (Maňák a Švec, s. 47–49), lze program Čtením a psaním ke kritickému myšlení jako celek přiřadit ke komplexním výukovým metodám. Nicméně řada metod, technik či postupů, s nimiž program RWCT pracuje (Košťálová et al., 2010, s. 18–56), se v praxi užívá samostatně, tedy nezávisle na RWCT. Navíc jsou zahrnuté metody často mnohem staršího data než zmíněný program (např. myšlenkové mapy, pětilístek, grafické operátory, řízené čtení a myšlenkové aktivity, čtení s otázkami...) a využívají se v širokém spektru oblastí – od vzdělávání až po reklamní, marketingovou či podnikatelskou sféru.

Domnívám se proto, že při výběru příslušné metody či postupu je nezbytné kromě pedagogovy osobnosti a jeho vyučovacího stylu, povahy textu, s nímž se pracuje, a cíle, jehož chceme prostudováním textu dosáhnout, zohlednit i zajímavou možnost dichotomie a zároveň komplementárnosti zdánlivě protikladných druhů čtení, využitelných v různých kontextech. Vzhledem k tomu, že je jejich koncepce terminologicky lépe ukotvena a rozpracována v zahraničních zdrojích, uvádím termíny v angličtině. První je dichotomie *aloud reading* (Trelease, 2006) vs. *sustained silent reading* (Tierney et al., 1990, s. 461–462, Trelease, 2006, s. 81–103). Oba druhy čtení mají dopad zejména na plynulost čtení a porozumění obsahu, budování informační základny, rozvoj slovní zásoby, potěšení ze čtení a schopnost sdílení přečteného. Druhá dichotomie se týká *close reading* vs. *distant reading* (Van de Ven, 2017, s. 156–164) a nese s sebou zapojení rozdílných kognitivních funkcí: hluboké soustředění vs. rychlost a aktivitu; koncentraci vs. rozptýlenost ve snaze získat povšechný přehled; zaměřenost vs. difuzní pozornost; konvergentní vs. divergentní myšlení.

Tyto metody lze velmi dobře propojit i s vybranými paměťovými technikami, o nichž je pojednáno v části následující, tedy v části 2. 2.

2.2 Hlavní principy a techniky sloužící k zapamatování pojmů a poznatků z textu

Jsem přesvědčena o tom, že podstatné je nejen to, aby žáci čtenému textu porozuměli a dokázali s ním tvořivě pracovat, ale i to, aby si stěžejní poznatky, klíčové informace či zajímavé body dovedli zapamatovat, spolehlivě je uložili do dlouhodobé paměti a v případě potřeby si je bez větších obtíží vybavili. A právě k tomu slouží mnemotechniky

neboli paměťové techniky, jež zábavnou a hravou formou, která namnoze žáky baví, využívají jednoduché, přitom vysoce účinné paměťové principy, jež jsou dostupné naprosto každému, kdo má zájem, aniž potřebuje nějaké vnější pomůcky.

Dva nejdůležitější principy jsou představivost a asociace, které umožňují propojit nesourodé pojmy (v první fázi jde vždy o dvojice podstatných jmen) a „ukovat“ z nich jakýsi pomyslný „asociační řetězec“ (Sternberg, 2002, s. 218–219). Aby byla představa co nejplastičtější, nejzábavnější, nejzajímavější, a tudíž nejzapamatovatelnější, je třeba zapojit i další faktory, a sice barvy, smysly, symboly, čísla, schémata, pozitivní evokace, humor, přehánění a pohyb/rytmus. Rozhodně však není nutné, aby se při vytváření asociací uplatňovaly vždy všechny zmíněné prvky. Podstatné je pouze to, aby ona představa odpovídala mentálnímu nastavení, osobnostnímu založení a potřebám toho, kdo s ní pracuje, a aby při jejím vytváření harmonicky spolupracovaly obě mozkové hemisféry (Crystal, 2007, s. 171–174, Fernándezová a Smithová Cairnssová, 2014, s. 82–88), zejména aby se zapojila ta nedominantní, což je u většiny osob hemisféra pravá.

Zvládnou-li žáci tuto fázi, stává se využívání konkrétních paměťových technik tvořivou hrou s mnoha možnostmi, nesčetnými variacemi a kombinacemi, při níž je nutné (minimálně zpočátku) respektovat pouze několik jednoduchých pravidel:

- a) v představách se osobně stát aktérem situace, aktivním hybatelem děje, a pokud to opravdu nejde, pak alespoň zúčastněným pozorovatelem;
- b) nepřekombinovávat a nevytvářet příliš složité a košaté představy či vizualizace, postupovat v souladu s Komenského zásadami od jednoduššího ke složitějšímu;
- c) vytvářené představy mohou být bláznivé, provokativní, fantazijní, avšak uvěřitelné, představitelné, tedy se zachováním racionálního jádra (tj. obtížně si lze například představit, že je něco hebké jako struhadlo, hrbolaté jako zrcadlo či sladké jako citron...);
- d) postupovat v logickém sledu a respektovat chronologii řazených událostí či situací (neskákat z jednoho místa na druhé, nevracet se do vzdálené místnosti, kterou jsem už opustil/a, či k minulé aktivitě, již jsem se věnoval/a v předchozí situaci, atd.).

Kromě toho je třeba upozornit na skutečnost, že mají-li zvolené paměťové techniky a metody fungovat, je nezbytné nepodcenit důležitost a frekvenci opakování osvojených pojmů či nabytých poznatků, aby se spolehlivě uložily do dlouhodobé paměti, a to nejlépe formou elaborujícího opakování (Sternberg, 2002, s. 217–218).

Pro práci s textem lze – v závislosti na jeho zaměření, stylu či žánru – využít konkrétní paměťové techniky (Sternberg, 2002, s. 218–221), mezi něž patří tvorba akronymů a akrostichů, metoda klíčových slov, háčkové metody (číslo–tvar, číslo–rým,

číslo–symbol), metoda příběhu neboli storyline (jedna z nejučinnějších a zároveň nejjednodušších), metoda loci (včetně body systému). Kromě toho se mohou uplatnit i různé jazykové hříčky, hrátky s rýmem a rytmem (např. jednoduché veršované říkanky či hádanky) nebo básnické ozdoby (tropy a figury) – kromě již zmíněných akronymů a akrostichů se nabízí například kalambúr, palindrom či paronomázie. K vybraným mnemotechnikám využitým při výzkumné práci s textem na 2. stupni základních škol viz blíže část 2. 3.

2.3 Vlastní aplikovaný výzkum s využitím vybraných mnemotechnik při práci s textem

Po důkladném zvážení jsem nakonec pro vlastní výzkum namísto původně zamýšleného uměleckého textu zvolila populárně-naučný časopisecký článek pojednávající o medojedovi kapském, který jsem podrobila redakční úpravě (přestylizování některých formulací, jazyková korektura, zkrácení některých odstavců, vynechání sporných pasáží, doplnění zajímavých faktů, vlastní vertikální členění – barevně odlišené mezititulky a titul, volba jiného fontu pro titul článku a mezititulky oproti fontu pro vlastní text, přidání závěrečné faktografické tabulky...). Volba tématu byla motivována snahou, aby text zaujal a oslovil co nejvíce žáků a aby je zároveň obohatil i v jiných vzdělávacích oborech, než je jen český jazyk a literatura. Funkční styl odborný, resp. populárně-naučný styl coby jeho dílčí podskupina, pak umožnil efektivní práci s prvky vertikálního členění (mezititulky, tabulka) i snazší odhalení specifických rysů tohoto funkčního stylu, jako je promyšlená kompozice a větná stavba, beletrizované vyjadřování na jedné straně, vnášející do jazykového projevu prvky emocionality, a na straně druhé pak nociónalita daná logickou argumentací, dominancí faktů, a hlavně pojmovostí coby základním konstituujícím faktorem odborného stylu. Právě výskyt odborných názvů včetně latinské terminologie (*Mellivora capensis*, *Mustelidae*, *Carnivora*, mutualismus...) se stal základním materiálem pro aplikaci vybraných mnemotechnik.

Vlastní výzkum byl realizován ve třech navazujících vyučovacích hodinách, přičemž během první hodiny se žáci seznámili s hlavními paměťovými principy, funkcí mozkových hemisfér, vyzkoušeli si krátkou relaxační vizualizaci, v níž byly paměťové principy aplikovány, a po dobu dvou minut taktéž „kování asociačního řetězce“ z 20 pojmů (deset dvojic). S překvapením pak zjistili, že jsou schopni vybavit si příslušné pojmy spolehlivě i třetí vyučovací hodinu.

Následující dvouhodinová byla věnována kreativní práci s uvedeným textem, již na základě různých indicií předcházel pokus o uhádnutí, o které zvíře se jedná. Poté si žáci přečetli pouze mezititulky a snažili se určit, o čem příslušný odstavec pojednává, co se z něho dozvedí. Při četbě textu, které jsem se zhostila já, aby se mohli v klidu soustředit na obsah sdělení, si pomocí grafických operátorů označovali zajímavé,

důležité i nejasné body, na něž v textu narazili. O nich jsme poté společně hovořili a já jsem žáky rovněž upozornila na příslušná fakta či pojmy, které by si měli zapamatovat. Následovala obrazová prezentace, díky níž zjistili, jak vypadá medojed, jeho pomocníci i nepřátelé, další zajímaví „kapšti“ živočichové i květena, a pomocí obrazového materiálu obdrželi i shrnutí důležitých dat o jeho životě, s nimiž se v textu seznámili.

Poslední etapu pak představovala aplikace mnemotechnik. Začali jsme metodou klíčových slov, která spočívá v nalézání fonetické či fonologické shody určitých částí cizích slov/termínů/pojmů s podobou českých slov/výrazů a v uspořádání těchto slov do krátkého (zpravidla vtipného a absurdního) výroku. (Fonetický a fonologický přístup je možné kombinovat.) Příklady výroků se slovními segmenty s příslušným barevným rozlišením a zvýrazněním verzálkami jsem jim pro lepší představu a inspiraci rovněž promítla v powerpointové prezentaci. Patrně nejvýmluvněji se metoda klíčového slova uplatnila při osvojování názvu pouště Kalahari (KAždý LAkomý HALama RIskuje, že skončí na poušti).

Kromě různých veršovaných říkanek a hádanek, inspirovaných zajímavými fakty o medojedovi, jsem žákům představila též akrostich coby další paměťovou techniku a zároveň hojně využívanou básnickou figuru. Spočívá ve vymyšlení výroku, v němž počáteční hláska každého slova (i neplnovýznamového) znamená nápovědu odhalující pojem (začínající stejnou hláskou), který si potřebujeme zapamatovat. Akrostich *Zlatá hrdla papoušků vábí hrabivého generálního geparda* ukrývá sedm živočichů žijících v oblasti Kapského Města (zlatokrt, hrdlička, papoušek, veverka, hrabáč, gekon, gepard).

Metodu příběhu (storyline) si vyzkoušeli v kombinaci s prvky relaxační vizualizace, a sice pro zapamatování si důležitých faktografických (vesměs číselných) údajů, jež byly uvedeny v tabulce na samém konci článku. Tabulku jsem při čtení textu záměrně vynechala a teprve během třetí vyučovací hodiny si žáci vyslechli kratičký návodný příběh, který jsem na toto téma vytvořila. Při naslouchání příběhu měli zavřené oči a každý z nich se snažil vžít do představy, že právě on je tím medojedem, o němž příběh pojednává.

Poslední metoda, s níž jsem žáky seznámila a pomocí které si měli zapamatovat deset pojmů vztahujících se k probíranému tématu, náleží do oblasti tzv. háčkových metod, z nichž jsem zvolila variantu číslo–tvar, která je podle mého názoru nejnázornější, a tudíž i nejsnáze osvojitelná. Prostřednictvím snímku powerpointové prezentace jsem žákům představila deset objektů, které se tvarově podobají číslicím od 1 do 10. (Žáci zkusili navrhnout i další objekty, které by rovněž tvarově vyhovovaly.) Tyto objekty slouží jako „háčky“, které se člověku okamžitě vybaví (jakmile má dokonale osvojenou a doladěnou svou sadu deseti „háčků“) ve chvíli, kdy chce tuto metodu využít k zapamatování si libovolných deseti pojmů, jež pomocí asociací

„pověsí“ na známé háčkové objekty. Obdobnou techniku si ostatně žáci vyzkoušeli už při „kování asocičního pojmového řetězu“.

Výzkumu se zúčastnilo 23 ročníků druhého stupně pěti základních škol (v Praze, Rudné u Prahy, Aši, Pardubicích a Klatovech), z toho pět 6. tříd, osm 7. tříd, šest 8. tříd a čtyři 9. třídy. Ve všech třídách či skupinách, v nichž byli zastoupeni žáci několika různých ročníků, jsem pracovala s týmž textem, uváděla jsem stejné příklady a aplikovala jsem tytéž metody, aby bylo možné provést co neobjektivnější srovnání a výsledky měly dostatečnou výpovědní hodnotu. V krátkém časovém horizontu (jeden až tři dny) po absolvování výzkumných aktivit vyplňovali žáci on-line dotazník čítající 12 otázek, které se vázaly k tématu, a další tři, jejichž smyslem bylo zjistit úsudek žáků ohledně vlastní paměti a jejich názor na to, zda je takto pojata práce s textem bavila a budou-li případně některé postupy či metody využívat i nadále. Celkem jsem získala 333 relevantních odpovědí, které aktuálně zpracovávám a vyhodnocuji.

V tabulce uvádím pouze dílčí výstup, který vypovídá o tom, do jaké míry žáky práce s výše popsanými technikami a metodami zaujala:

Výzkum se líbil/bavil	Výzkum se nelíbil/ nebavil	Nevědí; zčásti ano, zčásti ne	Neodpověděli
175	82	49	27
52,5 %	24,6 %	14,9 %	8 %

Zdroj: Šárka Kociánová (autorka příspěvku)

3 Závěr

Při práci s textem ve výuce by kreativní metody na podporu čtenářské gramotnosti i paměťové techniky měly nalézt co nejširší uplatnění. Kromě formování pozitivních čtenářských návyků a strategií přispívají k rozvoji komunikačních dovedností, fantazie a kreativity, ale také kritického i asociativního myšlení. Při aktivaci paměťových principů a technik dochází k efektivnější spolupráci mozkových hemisfér, což vede k tomu, že je práce s textem atraktivnější, tvořivější, soustředěnější, promyšlenější a v neposlední řadě i rychlejší. Žák tím významně ušetří čas věnovaný učení či studiu, a nezanedbá-li patřičnou frekvenci a formu opakování, zbaví se díky spolehlivému vybavování osvojených poznatků nervozity a trémy při jejich prezentování a získá větší jistotu a důvěru ve vlastní studijní schopnosti. V tomto ohledu je tak významně stimulována žákova motivace k učení a dalším vzdělávacím aktivitám.

Jak vyplývá i z dílčího výstupu uskutečněného výzkumu, oslovily kreativní metody a mnemotechniky více než polovinu respondentů. Třebaže zvolené metody fungují a mohou žákům pomoci, realizovaný výzkum přesto vykazuje jeden poměrně zásadní nedostatek či problém – ten spočívá v jednorázové pedagogické aktivitě bez možnosti dalšího vedení či ovlivnění žáků, ať už formou motivace, pozitivní intervence,

nebo kontroly jejich postupu a pokroku, sledování a zhodnocení výkonu. A pakliže žáci okamžitě nepochopí přínos takto pojaté práce s textem a nepřijmou ji za svou, případně pokud si ji neosvojí příslušní kmenoví učitelé a nebudou ji aplikovat a dál rozvíjet, stane se výhradně jednorázovou záležitostí bez většího dopadu na proces a výsledky vzdělávání.

Jinými slovy – pro posouzení efektivity aplikovaných metod a technik by bylo třeba provádět v příslušných třídách dlouhodobý výzkum, na nějž – i s ohledem na současnou náročnou společensko-politickou situaci – potřebný časový prostor bohužel nezískám. Jsem však přesvědčena, že v případě možnosti pravidelnějšího, nebo alespoň dlouhodobějšího působení ve výchovně-vzdělávacím procesu, v němž by se uplatňovaly paměťové techniky ve spojení s kreativními čtenářskými metodami, by byly výsledky výzkumu ještě optimističtější a průkaznější.

4 Použitá literatura

- Billbrough, N. (2011). *Memory Activities for Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-13241-1.
- Blažek, R., Janotová, Z., Potužníková, E., Basl, J. (2019). *Mezinárodní šetření PISA 2018. Národní zpráva*. Praha: Česká školní inspekce. Dostupné z: <https://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Publikace-a-ostatni-vystupy/Mezinarodni-setreni-PISA-2018-Narodni-zprava>
- Crystal, D. (2007). *How Language Works*. London: Penguin Books. ISBN 978-0-0141-01552-1.
- Fernándezová, E. M., Smithová Cairnssová, H. (2014). *Základy psycholingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-2435-8.
- Hausenblas, O., Košťálová, H. (2006a). Co je E-U-R. Podrobněji k evokaci. *Kritické listy*, 6(22), 56–57. ISSN 1214-5823.
- Hausenblas, O., Košťálová, H. (2006 b). Co je E-U-R. Podrobněji k fázi uvědomění si významu informací. *Kritické listy*, 6(23), 57–59. ISSN 1214-5823.
- Hausenblas, O., Košťálová, H. (2006c). Co je E-U-R. Podrobněji k fázi reflexe. *Kritické listy*, 6(24), 67–69. ISSN 1214-5823.
- Košťálová, H., Šafránková, K., Hausenblas, O., Šlapal, M. (2010). *Čtenářská gramotnost jako vzdělávací cíl pro každého žáka*. Praha: česká školní inspekce. Dostupné z: https://www.csicr.cz/html/CGvzdelavaci_cil/html5/index.html?&locale=CSY
- Maňák, J., Švec, V. (2003). *Výukové metody*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-039-5.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (2021). Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>
- Sternberg, R. J. (2002). *Kognitivní psychologie*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-376-5.

- Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+ (2020). Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. ISBN 978-80-87601-46-4. Dostupné též z: https://www.msmt.cz/uploads/Brozura_S2030_online_CZ.pdf
- Tematická zpráva ČŠI (2016). *Rozvoj čtenářské, matematické a sociální gramotnosti na základních a středních školách ve školním roce 2015/2016*. Praha: Česká školní inspekce. Dostupné z: <https://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Tematicke-zpravy/Tematicka-zprava-Rozvoj-ctenarske,-matematicke-a-s>
- Tematická zpráva ČŠI (2019). *Rozvoj čtenářské gramotnosti na základních a středních školách ve školním roce 2017/2018*. Praha: Česká školní inspekce. Dostupné z: <https://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Tematicke-zpravy/Tematicka-zprava-Rozvoj-ctenarske-gramotnosti-na-Z>
- Tierney, R. J., Readence, J. E. a Dishner, E. K. (1990). *Reading Strategies and Practices*. Boston: Allyn & Bacon. ISBN 0205122876.
- Treleas, J. (2006). *The Read-Aloud Handbook*. London: Penguin Books. ISBN 978-0-14-303739-2.
- Van de Ven, I. (2017). Creative Reading in the Information Age: Paradoxes of Close and Distant Reading. *The Journal of Creative Behavior*, 53(2), 156–164. ISSN 0022-0175. DOI: 10.1002/jocb.186.

5 Kontakt na autora

Mgr. Šárka Kociánová
Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
náměstí Jana Palacha 1/2
116 38 Praha 1
E-mail: skocianova@gmail.com
Školitelka: doc. PhDr. Lucie Saicová Římalová, Ph.D.

Moudrost jako předmět psychologického výzkumu

Wisdom as a research subject in psychology

Petra Topková

Anotace: Moudrost byla jakožto složitý a obtížně uchopitelný fenomén psychology dlouho opomíjena. Se změnou paradigmatu a nástupem pozitivní psychologie na přelomu tisíciletí se však dočkala pozornosti výzkumníků. Tento příspěvek představuje současné nejvlivnější koncepte moudrosti, které se pohybují od přístupů považujících moudrost za relativně stálý osobnostní rys až po konstruktivistické pojetí, kde moudrost vzniká jako určitý typ jednání člověka v dané situaci a může být značně intraindividuálně proměnlivá. U jednotlivých koncepcí budou představeny také metody zjišťování moudrosti a diskutovány jejich silné a slabé stránky. Mnohost definic moudrosti a rozmanitost v jejím měření se promítá do obtížné porovnatelnosti výsledků empirických výzkumů. Příspěvek proto v poslední části reflektuje současné snahy výzkumníků o nalezení konsenzu ohledně jádrových charakteristik moudrosti.

Klíčová slova: explicitní teorie, měření, moudrost, společný model moudrosti

Summary: Wisdom as a complex phenomena that is difficult to grasp was long avoided by psychologists. With the shift in paradigm and the arrival of positive psychology on the verge of millenia, the time came for it to get the attention of researchers. This article introduces current most influential wisdom conceptions, which range from approaches considering wisdom as a relatively stable personality trait to constructivist's approach, in which wisdom originates from a certain type of a person's behaviour in a certain situation and can be intraindividually variable to a significant extent. For each conception, wisdom measurement methods will be introduced and their strengths and weaknesses discussed. The plurality of wisdom definitions and variability in its measurement has negatively influenced the comparability of results from empirical research. Therefore, current endeavours of researchers to come to a consensus about core wisdom characteristics is reflected in the last part of the article.

Key words: common wisdom model, explicit theory, measurement, wisdom

1 Úvod

Moudrost je považována za jednu z nejvyšších lidských ctností, ke které bychom měli svým celoživotním vývojem směřovat. Proto se také už odedávna objevuje v náboženství, filozofii nebo lidové slovesnosti. Psychologie se však moudrosti dlouho vyhýbala, protože jde o komplexní a obtížně uchopitelné téma.

Jedna z prvních zmínek se objevila ve vývojové teorii Erika Eriksona (2015), který rozdělil lidský život na osm etap. V každé z těchto životních fází řeší člověk krizi a jejím úspěšným zvládnutím dosahuje určité kvality. Právě v posledním osmém stadiu, kdy je na obzoru vyhlídka konce života, ohlíží se člověk zpět za svým životem a balancuje při tom na hranici mezi zoufalstvím a ego-integritou. Pokud se mu povede krizi zvládnout a přijmout život takový jaký je, včetně jeho konečnosti, získává ctnost moudrosti.

Další zmínku o moudrosti přinesli následovníci Jeana Piageta, kteří navázali na jeho teorii vývoje kognitivního uvažování a doplnili ji o stadium postformálních operací. Zásadními aspekty postformálního uvažování jsou přijetí relativismu, tzn. uznání, že vlastní perspektiva je pouze jeden z možných pohledů na realitu, schopnost vnímat ambivalenci a integrovat ji, vědomí mnohoznačnosti a limitů jednotlivých řešení a integrace logiky a emocí (Pánková, 2021). Přesně to jsou aspekty uvažování identifikované v současných teoriích jako centrální pro moudrost.

Následující článek představuje současná paradigmatata v psychologii, skrze která je moudrost nahlížena a v souladu s nimi konceptualizována. U každého přístupu je pak uvedena teorie moudrosti, která daný přístup reprezentuje a zároveň patří mezi teorie v současnosti nejrozšířenější.

2 Přístupy ke zkoumání moudrosti a teorie reprezentující dané přístupy

V empirickém výzkumu moudrosti se vyčlenily dva hlavní přístupy. Prvním z nich je zjišťování tzv. implicitních teorií, což v kontextu tohoto tématu znamená zkoumání představ (laické) veřejnosti o tom, co se pod pojmem moudrost skrývá. První výzkumy tohoto typu byly realizovány již od 70. let 20. století a používaly rozmanitou metodologii od kulturně-historické analýzy dokumentů přes přímé dotazování na charakteristiky moudrého člověka po analýzu autobiografických zkušeností s moudrým jednáním.

Druhou skupinou teorií jsou tzv. explicitní teorie, což jsou teorie vytvořené vědci, a to buď na základě studia literatury, empirických výzkumů nebo implicitních teorií. V následujících kapitolách budou představeny vybrané teorie reprezentující hlavní přístupy ke konceptualizaci moudrosti. Přístup k moudrosti jako k osobnostní charakteristice bude ilustrován Třídídimenzionální teorií Moniky Ardelty, následovat bude

pojetí moudrosti jako sebetranscendence, pojetí moudrosti jako kompetence bude představeno skrze berlínské paradigma a konstruktivistický přístup bude přiblížen na teorii Igora Grossmanna.

2.1 Moudrost jako osobnostní charakteristika

Pokud bychom považovali moudrost právě za osobnostní charakteristiku, budeme předpokládat, že tvoří stálou, relativně neměnnou součást vlastností daného člověka, která se projevuje napříč různými kontexty. Moudrý člověk je moudrý, protože disponuje určitými osobnostními kvalitami, které se mohou vlivem životních zkušeností do určité míry rozvinout, ale jinak nelze situačními a kontextuálními faktory moudrost příliš ovlivňovat, a tedy ani cíleně zvyšovat.

Třídídimenzionální teorie Moniky Ardelty reprezentuje právě tento přístup, když vymezuje moudrost jako „*integraci kognitivních, reflektivních a často opomíjených afektivních charakteristik osobnosti.*“ (Ardelt, 2003, str. 277)“ Vychází přitom z výzkumu Clayton a Birrena (1980 in Jeste a kol., 2020) o laických teoriích. Pro afektivní dimenzi jsou dle jejich zjištění typické empatie, pochopení nebo spokojenost s vlastním životem, pro kognitivní pak znalosti, zkušenosti či pragmatismus, zatímco pro reflektivní je to především introspekce a intuice.

Toto pojetí moudrosti Ardelty (2003) plně převzala a rozvinula ho v celistvou teorii, kde jednotlivé dimenze vymezuje následovně. Kognitivní dimenze moudrosti označuje schopnost člověka hluboce porozumět skutečným a událostem v životě, zvláště ve vztahu sám k sobě a k druhým lidem. To znamená mimo jiné porozumění lidské povaze, limitům lidského poznání a vědomí nejednoznačnosti a nejistoty v životě. Reflektivní dimenze spočívá ve schopnosti člověka dívat se na realitu nezkráceným pohledem, tj. dívat se na danou skutečnost nebo událost z mnoha různých úhlů pohledu, získávat odstup, a tím budovat náhled na sebe sama. S rostoucím porozuměním sobě se člověk odpoutává od vlastní subjektivity, daří se mu lépe redukovat stereotypy a předsudky, čímž snáze nahlédne podstatu věcí. Afektivní dimenze, později přejmenovaná na dimenzi empatie, se projevuje především jako kladné emoce a jednání vůči druhým lidem, včetně projevů náklonnosti, empatie či soucitu.

Jednotlivé dimenze nejsou na sobě nezávislé. Centrální roli hraje dimenze reflektivní, která podporuje rozvoj zbývajících dvou dimenzí. Jednak dochází díky omezování zkreslení a integraci mnoha různých perspektiv k prohlubování porozumění druhým lidem, sobě samému i životu obecně, tedy k rozvoji dimenze kognitivní, a v druhé řadě vede menší důraz na svou osobu k lepšímu pochopení jednání druhých, což posiluje pozitivní city a empatii vůči nim. Člověk musí vynikat ve všech třech dimenzích, aby mohl být považován za moudrého.

Třídídimenzionální škála moudrosti

Za účelem měření moudrosti v souladu se svým teoretickým modelem vytvořila Ardelť (2003) sebezposuzovací dotazník, kde moudrost vystupuje v roli latentní proměnné měřené nepřímo prostřednictvím tří indikátorů – jednotlivých dimenzí moudrosti (1997, 2000, 2003). Třídídimenzionální škála moudrosti byla původně vytvořena pro použití u starších věkových kategorií a jednotlivé položky byly částečně převzaty z existujících škál a částečně doplněny novými položkami. První verzi baterie se 132 položkami podrobila autorka pilotáži a následné analýze, jejímž výsledkem bylo 14 položek pro kognitivní, 12 pro reflektivní a 13 pro afektivní dimenzi. Celkem má tedy výsledná třídídimenzionální škála moudrosti 39 položek, které respondenti hodnotí na 5-bodové škále (1 = rozhodně souhlasím/ rozhodně o mně platí, 5 = rozhodně nesouhlasím/ rozhodně o mně neplatí). Česká verze tohoto dotazníku byla vytvořena v rámci diplomové práce, viz Topková (2018).

Položky zastupující kognitivní dimenzi se týkají schopnosti a zájmu o důkladné porozumění určitým jevům nebo situacím, vědomí nejednoznačnosti a nejistoty přítomné v lidské existenci a také schopnosti dělat i navzdory této nejistotě důležitá rozhodnutí. Všechny položky z této dimenze jsou formulované negativně, aby se omezil vliv sociální žádoucnosti. Příklady položek z této škály jsou: „*Snažím se dopředu vyhybat situacím, kde je pravděpodobné, že budu muset něco do hloubky promýšlet.*“, „*Nevědomost je blaženost.*“, „*Nezajímám se o problémy, o kterých si myslím, že nemají řešení.*“ (Ardelt, 2000, 2003).

Položky v reflektivní dimenzi měří úroveň, v jaké je člověk schopný překonat vlastní subjektivitu včetně různých předsudků a stereotypů, a místo toho zvážit různé perspektivy a zaujmout objektivní pohled. Kromě toho sem patří také položky, které souvisí s převzetím odpovědnosti za vlastní život a činy. Příklady položek z této škály jsou: „*Vždy se snažím zvážit všechny stránky problému.*“, „*Když se dívám zpět na to, co se mi stalo, nemůžu si pomoci a cítím roztrpčení.*“, „*Věci pro mě často dopadnou špatně bez mého zavinění.*“ (Ardelt, 2000, 2003).

V afektivní dimenzi jsou položky související s pozitivními emocemi a jednáním vůči druhým včetně empatie, pochopení a soucitu, a zároveň položky reprezentující absenci negativních pocitů. Znění konkrétních položek je například následující: „*Pokud vidím lidi v nouzi, snažím se jim tak či onak pomoci.*“, „*Nerad/a naslouchám problémům druhých lidí.*“, „*Snadno mě naštvou lidé, kteří se se mnou hádají.*“

Jak je vidět z uvedených příkladů, jsou jednotlivé dimenze poměrně široce definované, a zahrnují proto různorodé položky. Ačkoli to autorka prezentuje jako svůj záměr, působí to určité problémy v empirickém výzkumu, kde je interní konzistence jednotlivých dimenzí na hraně přijatelnosti (Glück a kol., 2013) a ve faktorové analýze nesytí položky vždy příslušné dimenze (Taylor, Bates a Webster, 2011). Potíže jsou

spojené také s kognitivní dimenzí, kde jsou všechny položky formulovány negativně, protože negativně koreluje s věkem, čímž přináší opačný výsledek, než by byl u škály moudrosti v souladu s laickými teoriemi očekáván. Souvisí to pravděpodobně s vyššími nároky na fluidní inteligenci, která s věkem klesá (Glück a kol., 2013). Sebeuposuzovací dotazník měřící moudrost trpí veškerými nedostatky, které jsou typické pro tento typ nástroje obecně – lidé nejsou příliš dobří v posuzování sebe sama, roli hrají různé druhy předpojatosti i sociální žádoucnost (Jeste a kol., 2010; Staudinger, 2008) a navíc limity typickými pro moudrost, kde je předpokladem vědomí vlastních limitů či určitá forma pokory a skromnosti (Bangen, Meeks a Jeste, 2013). Moudří lidé se tedy teoreticky nebudou na škále hodnotit tak vysoko, jak by jim příslušelo, zatímco nemoudří lidé mohou skórovat velmi vysoko.

Přes řadu nevýhod má Třídimenzionální škála moudrosti i nesporné výhody, především snadnou administraci a rychlé výsledky, tím pádem i nízké náklady, což z ní učinilo jeden z nejpoužívanějších nástrojů globálně. V současnosti už existuje řada jazykových verzí, a škála se tak hodí i pro paralelní výzkum ve více zemích současně.

2.2 Moudrost jako sebetranscendence

Pojetí moudrosti jako sebetranscendence je na pomezí přístupů, sebetranscendenci je totiž možné chápat různými způsoby: jako osobnostní rys, hodnotu, ctnost nebo jako výsledek celoživotního vývoje, obecně jde ale o schopnost stírat hranice mezi sebou samým a druhými lidmi (Aldwin, Igarashi a Levenson, 2019). Jejím hlavním aspektem je překonávání limitů daných sociokulturním kontextem a osobní historií, což vede k rozvoji porozumění, empatie a k integritě (Aldwin a Levenson, 2019). Podle Levensona a kol. (2005) je sebetranscendence ekvivalentem moudrosti, kterou popisují jako „*snížování závislosti definice self na externích vlivech, rostoucí orientaci na vnitřní život a spiritualitu a větší pocit propojení s minulými i budoucími generacemi.*“ (str. 127). Moudrý člověk si uvědomuje vzájemnou propojenost všeho živého a snaží se dělat taková rozhodnutí, která neslouží pouze jeho osobním potřebám a zájmům, ale která jsou etická a přispívají k obecnému dobru (Aldwin a Levenson, 2019).

K rozvoji moudrosti dochází podle Levensona a kol. (2005) prostřednictvím následujících čtyř procesů: 1) Znalost sebe sama spočívá v rozpoznání vlivu širšího i užšího sociálního kontextu a osobní historie na vlastní vnímání, přesvědčení a hodnoty. Skrze reflexi těchto vlivů může jedinec překonat různá zkresení, předsudky či stereotypy. 2) Schopnost odpoutat se od všeho pomíjivého, čím je self utvářeno (vzhled, inteligence, majetek apod.) a porozumět vlastní motivaci na hlubší úrovni. Odpoutání se od sebe samého napomáhá při rozhodování o tom, co je a není v souladu s obecným dobrem. 3) Integrace všech aspektů self, tedy i konfliktních tužeb, cílů apod. 4) Skrze předchozí tři procesy dochází k rozvoji sebetranscendence (respektive moudrosti), kdy si jedinec uvědomuje, že jeho vlastní zájmy jsou méně důležité než obecné dobro

a je ochoten se tomu podřídit. Člověk, který dosáhnul transcendece, zná sám sebe a přijímá se, se v interakcích s druhými nepotřebuje prosazovat, dokáže proto překračovat hranice svého já a projevovat opravdovou starost o druhé (Koller, Levenson a Glück, 2017). Moudrost v tomto pojetí je spíše charakteristikou jednotlivce, ale její vývoj je do značné míry ovlivňován sociálním kontextem (Aldwin a Levenson, 2019).

Inventář sebetranscendence pro dospělé

Za účelem zjišťování moudrosti jako sebetranscendence vytvořili Levenson a kol. (2005) sebehodnotící dotazník The Adult Self-Transcendence Inventory (ASTI). Dotazník vychází ze škály měřící gerotranscendenci, jejíž položky byly přizpůsobeny pro všechny věkové kategorie a doplněny o nové. Původní dotazník zahrnuje celkem 18 položek, které měří dva faktory: sebetranscendenci a odcizení, což je dle autorů opak moudrosti. Škála v sobě původně zahrnovala vývojový aspekt, protože respondenti hodnotili položky na Likertově škále v porovnání se situací před pěti lety. Ukázalo se nicméně, že škála potřebuje revizi, jejímž výsledkem je 34 položek hodnocených na obvyklé škále od rozhodně nesouhlasím po rozhodně souhlasím¹⁷⁶ (Koller, Levenson a Glück, 2017). Obsahově spadají položky do jednoho z výše identifikovaných procesů rozvoje sebetranscendence, odkazují tedy na vnitřní klid nezávislý na vnějších okolnostech, pocit jednoty s přírodou a druhými lidmi, radost ze života a integrované self.

Protože faktorová struktura ASTI byla nejasná, provedli Koller, Levenson a Glück (2017) důkladnou obsahovou analýzu dotazníku a identifikovali celkem 5 subškál pro část dotazníku měřící sebetranscendenci (položky zaměřené na odcizení byly z analýzy vynechány). „Znalost sebe sama a integrace self“ obsahuje 4 položky, které odrážejí nakolik jedinec zná, akceptuje a integruje aspekty sebe sama i svého života, např. *„Mám pocit, že sám/a sebe znám.“* Subškála „Klid mysli“ má také 4 položky a reflektuje schopnost zůstat v klidu i v náročných situacích, např. *„Není snadné mě rozčítit.“* Čtyři položky v subškále nazvané „Nezávislost“ (non-attachment) označují nezávislost jedince na externích vlivech jako jsou názory druhých, materiální statky apod. *„Moje štěstí nezávisí na druhých lidech a věcech.“* Čtvrtou subškálou je „Sebetranscendence“ s položkami zaměřenými na prožívání sebe sama jako součásti většího celku, např. *„Cítím, že můj vlastní život je součástí většího celku.“* Šest položek v poslední páté subškále „Život v přítomném okamžiku a růst“ popisuje člověka žijícího v přítomném okamžiku, jenž si je vědomý, že se vše neustále mění, učí se od druhých a umí čerpat i z těžkých situací, např. *„Od druhých se toho můžu hodně naučit.“* Součástí dotazníku nadále zůstává 10 položek zaměřujících se na negativní

¹⁷⁶ Samotná revidovaná škála nebyla doposud publikována, informace o škále jsou z článku od Koller, Levensona a Glück (2017).

prožívání v podobě subškály odcizení s příkladem položky: „*Cítím se izolovaný/á a osamělý/á.*“

Základním problémem aktuální verze Inventáře sebetranscendence pro dospělé je, že doposud nebyla publikována a je dostupná jen zprostředkovaně přes sekundární zdroje. Chybí tím pádem také údaje o reliabilitě a validitě této verze. Původní inventář měl největší podíl sdílené variability s dalšími třemi nástroji měření moudrosti, což naznačuje, že by mohl jít k podstatě samotného konceptu moudrosti (Glück a kol., 2013), je tedy škoda, že nová verze zatím nemohla být podrobena empirickému testování.

2.3 Moudrost jako kompetence

Moudrost je v tomto pojetí jakousi obecnou kompetencí, která umožňuje přemýšlet moudře o komplexních problémech, které nutně nesouvisí s vlastním životem (Glück a kol., 2013). Jedná se tedy o abstraktní dovednost, která dělá z moudrých lidí dobré rádce pro ostatní bez ohledu na to, jaký sami vedou život a jaké během něj načerpali zkušenosti. Právě takovým způsobem je moudrost uchopena v konceptualizaci berlínské školy, což je skupina výzkumníků kolem Paula Baltese z institutu Maxe Plancka v Berlíně.

Baltes a Staudinger (1993, str. 76) definovali moudrost jako „*expertní znalostní systém o zásadních praktických otázkách života, který umožňuje výjimečný vhled, úsudek a poskytování rad v komplexních a nejistých záležitostech lidské existence.*“ Moudrost tedy považují za expertní dovednost určitého druhu, která je charakteristická spíše filozofickým náhledem na lidský život a odstupem od řešených problémů. Zásadní praktické otázky života lze rozdělit do tří hlavních okruhů: 1) plánování života (jaké životní cíle sledovat a jakým způsobem), 2) vedení života (jak naložit s kritickými životními situacemi jako je např. vážný konflikt) a 3) hodnocení života (jak dát smysl minulým zkušenostem) (Baltes a Smith, 2008). Konkrétně jsou zásadními praktickými otázkami života znalosti o celoživotním vývoji člověka včetně jeho rozmanitosti, znalosti životních cílů a závazků, porozumění vlivu socio-kulturního a univerzálně lidského kontextu života, znalost sebe sama a vlastních limitů či významu spirituální složky života (Baltes a Staudinger, 2000). Centrální úlohu pak mají otázky související s vedením dobrého života a se smyslem lidské existence (Baltes a kol., 1995).

Autoři definovali také pět kritérií, která slouží k posuzování moudrosti: faktické znalosti, procesní znalosti, kontextualita, relativismus a zvládání nejistoty. První dvě kritéria jsou aplikovatelná na jakoukoli oblast expertízy, zatímco zbývající tři metakritéria jsou specifická pouze pro moudrost.

Faktické (deklarativní) znalosti o zásadních otázkách lidského života zahrnují hluboké porozumění lidské povaze, znalosti o celoživotním vývoji člověka včetně jeho variability a kritických životních událostí, znalost mezilidských a mezigeneračních

vztahů, znalost otázek identity a sociálních norem a jejich implikací. V neposlední řadě sem patří také znalosti o balancování vlastní spokojenosti a spokojenosti druhých lidí (Baltes a Staudinger, 2000; Baltes a Smith, 2008; Staudinger, 2008).

Procesní (procedurální) znalosti o zásadních otázkách lidského života sestávají ze strategií a heuristik zaměřených na vedení dobrého života. Jsou to heuristiky zaměřené na udílení rad, zvažování životních cílů a důležitých rozhodnutí, zvládání konfliktních situací a znalosti alternativních postupů, pokud ty standardní nevedou k zamýšlenému cíli (Baltes a Staudinger, 2000; Baltes a Smith, 2008).

Životní kontextualita zahrnuje znalosti různých kontextů, které mají vliv na život jednotlivce. Kromě historických a socio-kulturních okolností sem patří také časová perspektiva s integrací minulosti, přítomnosti i pohledu do budoucnosti i dílčí kontexty jako je gender, vzdělání, práce apod. (Baltes a Staudinger, 2000; Baltes a Smith, 2008).

Relativismus ve vztahu k hodnotám a životním cílům znamená respektující a tolerantní přístup k rozdílům mezi lidmi v těchto zásadních aspektech života (Baltes a Staudinger, 2000; Baltes a Smith, 2008; Staudinger, 2008).

Vědomí nejistoty a její zvládání souvisí s nejistotou, která je přirozená pro lidský život. Lidské poznání je totiž limitováno, ať už tím, jakým způsobem přijímáme a zpracováváme informace, nebo tím, že předem neznáme budoucnost. Přesto znají moudří lidé strategie, jak tuto nejistotu zvládat a navzdory ní rozhodovat o podstatných otázkách života (Baltes a Staudinger, 2000; Baltes a Smith, 2008; Staudinger, 2008).

Vzhledem k tomu, že je moudrost pojatá jako expertní dovednost, mohou ji lidé za určitých okolností také rozvíjet, přispívat k tomu mohou: 1) osobnostní charakteristiky (např. osobnost, intelekt), 2) faktory rozvíjející expertizu (kritické životní události, mentorství), 3) kontext (věk, historická epocha, pracovní zařazení, socio-kulturní faktory) (Baltes a Smith, 2008). Nejprve dochází k rozvoji faktických a procesních znalostí, později v dospělosti může u některých jednotlivců dojít k rozvoji znalostí o kontextech života, relativitě hodnot a zacházení s nejistotou (Baltes a kol., 1995).

Přemýšlení nahlas

K měření moudrosti vytvořili autoři krátké hypotetické situace, ve kterých je obsaženo dilema týkající se druhých osob, a o nichž respondenti nahlas uvažují (Baltes a Smith, 2008). Po krátkém zácvičku v přemýšlení nahlas je respondentům předložena jedna nebo více situací zaměřených na tři hlavní okruhy moudrosti. Pro oblast plánování života může dilema vypadat například takto: „*Představte si starší ženu, která je na začátku poslední fáze své profesionální kariéry a je konfrontována s žádostí svého syna, aby mu pomohla postarat se o jeho dvě malé děti po tom, co ho opustila žena. Co by měla zvážit a udělat v takové situaci?*“ (Baltes a kol., 1995, str. 155) V oblasti vedení života mohou respondenti uvažovat například nad následující situací: „*Někomu zavolá dobrý přítel a řekne, že už takhle nemůže dál pokračovat a rozhodl se spáchat*

sebevraždu. Co by měl člověk v takové situaci zvážit a co udělat?“ (Baltes & Staudinger, 2000, str. 126) a při hodnocení života nad takovouto: „*Při reflexi vlastního života si lidé často uvědomí, že nedosáhli toho, čeho jednou chtěli dosáhnout. Co by měli udělat a vzít v úvahu?*“ (Baltes & Staudinger, 2000, str. 126).

Úvahy respondentů jsou nahrávány, doslovně přepsány a posléze hodnoceny panelem hodnotitelů v souladu s pěti výše uvedenými kritérii moudrosti na 7-bodové škále (Staudinger, 2008). Za moudré jsou považovány takové výpovědi, kde respondenti získají alespoň 5 bodů pro každé z pěti kritérií (Baltes a Staudinger, 2000).

Teorie berlínské školy bývá kritizována především proto, že nezjišťuje praktickou moudrost daného člověka ve vlastním životě, ale obecnou moudrost, tedy abstraktní schopnost dobře uvažovat o komplexních životních problémech. U moudrosti jako expertní znalosti proto hrozí, že lidé, kteří jsou úzce specializovaní, budou označováni za moudré, ačkoli jejich životy nelze považovat za ideály vhodné následování. Toto pojetí také redukuje moudrost veskrze na kognitivní aspekty, chybí větší integrace s dalšími složkami. Sami Baltes a Staudinger (2000) připouštějí, že je důležité zahrnout také emočně-motivační aspekty moudrosti, konkrétně to, zda je moudrost využívána pro zvyšování spokojenosti své i druhých lidí. Souhlasí tedy s tím, že moudrost je ve výsledku efektivní koordinace kognitivních aspektů a charakterových čností.

Hlavní nevýhodou samotného zjišťování moudrosti skrze přemýšlení nahlas je značná časová náročnost při sbírání výpovědí, jejich přepisu, tréninků hodnotitelů a následném hodnocení protokolů (Bangen, Meeks a Jeste, 2013). Další nevýhodou je, že předkládané situace jsou dekontextualizované, a respondenti jsou tak nuceni si kontext domýšlet. Metoda tak může zvýhodňovat lidi, kteří za svůj život prožili mnoho náročných situací a mají o nich faktické znalosti (Grossmann a kol., 2013).

2.4 Konstruktivistický přístup k moudrosti

Konstruktivistický přístup k moudrosti byl vytvořen v reakci na konceptualizace, které považují moudrost za relativně stálou charakteristiku podobnou osobnostnímu rysu. Grossmann, Kung a Santos (2019) tento přístup nesdílejí, naopak argumentují tím, že mnoho aspektů moudrosti lze považovat za situačně specifické stavy, tedy konkrétní okamžiky moudrého či nemoudrého jednání. Proto jejich model uvažuje vliv situačního kontextu (jak toho širšího zahrnujícího kulturně-historické souvislosti, tak toho užšího daného konkrétní situací) a osobnostně-motivačních faktorů na moudrost, její rozvoj a aplikaci v každodenním životě (Grossmann, 2017). Moudrost je definována jako „*nepředpojaté uvažování, které vede k balancování různých zájmů a přispívá k dobrému životu*“ (Brienza a kol., 2018, str. 2) a uplatňuje se při řešení špatně strukturovaných problémů, což jsou v běžném životě především sociální situace. Moudré uvažování spočívá v citlivé aplikaci znalostí s ohledem na kontext a je charakterizováno intelektuální pokorou (vědomí limitů vlastního poznání),

uznáváním existence nejistoty a změny, zvažováním širšího kontextu problému i perspektiv druhých a hledáním kompromisu či integrace různých názorů (Brienza a kol., 2018; Oakes a kol., 2019).

Podle Grossmanna (2017) jsou výše uvedené charakteristiky moudrého uvažování značně proměnlivé v čase, což dokládá také výzkumy sledujícími intraindividuální proměnlivost v moudrém uvažování při řešení každodenních záležitostí, kde se tato variabilita potvrzuje (Grossmann, Gerlach a Denissen, 2016). Autoři nicméně ani na základě těchto zjištění zcela nezavrhují myšlenku, že moudrost je do určité míry ovlivněná osobnostními dispozicemi, zdůrazňují však, že značná část může být vysvětlena situačními proměnnými (např. zaměřením na širší kontext, komplexní emoční reprezentací, adaptivní emoční regulací či nižší reaktivitou na nepříznivý vývoj). Potenciál moudře uvažovat vzniká v interakci člověka s prostředím a každá změna kontextu mění způsob projevu moudrosti navenek. Proto je možné i u lidí, kteří jsou nominováni jako ideály moudrosti, vysledovat nekonzistentnost v aplikaci moudrého uvažování napříč různými oblastmi života (Grossmann a Kross, 2014). To, že se člověk v některých nebo dokonce ve většině situací rozhoduje moudře, totiž nemusí znamenat, že čas od času neprojeví známky „hlouposti“ (Grossmann, 2017).

Takové pojetí moudrosti má implikace i do dalších oblastí, a to jednak do způsobu zjišťování úrovně moudrosti daného člověka, a jednak do toho, nakolik je moudrost v tomto modelu považována za danou vlastnost nebo naopak za ovlivnitelnou dovednost. V případě zjišťování moudrosti kritizují Grossmann a kol. (2019) většinu současných přístupů, které měří moudrost pouze v jednom bodě v čase, a nezohledňují tak její potenciální proměnlivost. Takto získané výsledky považují za velmi nepřesný odhad obecné tendence k moudrosti a navrhují, aby byly závěry o moudrosti člověka dělané na základě nejméně tří měření (Grossmann a kol., 2019), lépe však devíti (Grossmann, Gerlach a Denissen, 2016). Úroveň moudrosti není podle Grossmanna a kol. (2019) ovlivňována pouze pasivním získáváním životních zkušeností, ale může být cíleně zvyšována také učením se a tréninkem.

Kombinovaná metoda – rekonstrukce událostí se škálou moudrého uvažování

Pro měření úrovně moudrého uvažování vyvinuli Brienza a kol. (2018) vlastní metodu kombinující tzv. rekonstrukci událostí, která je založená na podrobném vybavení si náročných situací, jejich analýzu a následné sebehodnocení na škále. Respondenti jsou nejprve požádáni, aby si vybavili nedávný interpersonální konflikt. Při tom jsou jim kladeny upřesňující otázky, aby si vzpomněli na co největší množství podrobností, a teprve poté ve vztahu k této konkrétní situaci vyplňují sebehodnotící škálu (Situat-ed Wise Reasoning Scale, SWIS). Tato škála obsahuje 21 položek, kde respondent

posuzuje nakolik uplatnil strategie moudrého uvažování na 5-bodové stupnici (1 = vůbec ne, 5 = do značné míry). Položky mají následující znění: „V průběhu vývoje situace jsem udělal/a následující...“ a pokračují jedním z kritérií moudrého rozhodování, která jsou následující: intelektuální pokora/vědomí limitů vlastních znalostí; uvažování možnosti změny; zvažování více alternativ, jak se konflikt může vyvíjet; uznání perspektivy druhých; hledání kompromisu; uznání důležitosti vyřešení konfliktu; využití pohledu vnějšího pozorovatele (Grossmann, Gerlach a Denissen, 2016; Brienza a kol., 2018).

Oproti berlínské škole přináší tento přístup výhody, jako je zaměření pouze na jednu oblast moudrého uvažování (interpersonální konflikty), a také používání situací z reálného života participantů, což dává situacím bohatý kontext. Některé další problémy však přetrvávají, a to například nakolik sledované situace opravdu souvisejí s moudrostí a nakolik jsou důležité ve vztahu k dalším oblastem života (Kunzmann, 2019). Kombinace se sebeposuzovací škálou přináší i výše zmíněné nevýhody spojené s touto metodou.

2.5 Jádrové komponenty moudrosti

Kromě výše uvedených teorií existuje celá řada dalších přístupů, a tím pádem i desítky různých definic moudrosti. Ačkoli množství poznatků o moudrosti postupně narůstá, právě existující mnohost a nejednoznačnost vede k tomu, že jsou výsledky navzájem obtížně porovnatelné a ani nejpoužívanější nástroje pro zjišťování moudrosti spolu příliš nekorelují (Glück a kol. 2013). Na to výzkumníci moudrosti reagují snahou o shrnutí základních charakteristik, které jsou společné napříč přístupy.

Na základě výzkumů implicitních teorií moudrosti shrnují Baltes a Staudinger (2000) následujících pět obecných charakteristik moudrosti a moudrých lidí: 1) Moudrost je svébytný a široce sdílený koncept, který se liší od podobných konceptů jako je kreativita nebo inteligence. 2) Moudrost je považována za výjimečnou úroveň lidského fungování a je ideálem lidského vývoje. 3) Moudrost znamená takový stav mysli a takové jednání, které se projevuje souhrou intelektové, afektivní a motivační složky jednání. 4) Moudrost je spojována s vysokou úrovní sociálních dovedností včetně schopnosti naslouchat či dávat rady. 5) Moudrý člověk zvažuje spokojenost vlastní i spokojenost druhých, má dobré úmysly.

Podobný shrnující výzkum realizovali Bangen, Meeks a Jeste (2013), kteří se ale zaměřili na vědecké definice moudrosti a hledali mezi nimi společné znaky. Více než polovina definic poukazovala na důležitost pěti následujících komponent: 1) rozhodování v sociálních situacích a praktické znalosti o životě včetně dávání rad, 2) prosociální postoje a jednání, kam patří například empatie, altruismus nebo soucit, 3) porozumění sobě samému a reflektivita, 4) vědomí nejistoty a schopnost s ní dobře pracovat, 5) emoční rovnováha, která souvisí především s regulací emocí a sebekontrolou.

Poslední podobné snahy se odehrály v roce 2019, kdy Igor Grossmann svolal pracovní skupinu složenou z významných akademiků zabývajících se moudrostí (např. Nusbaum, Weststrate, Ardeli nebo Ferrari) za účelem vytvoření jednotného rámce pro výzkum moudrosti. V rámci předvýzkumu ve snaze zjistit společné prvky jednotlivých koncepcí vytvořil průzkum, který rozeslal akademikům z různých oborů zabývajícím se moudrostí po celém světě, aby zjistil, s jakými definicemi moudrosti pracují.

Z následné analýzy vykristalizovaly dvě jádrové komponenty moudrosti, na kterých se shodovala většina definic: metakognice a morální zakotvení. Moudrostí se tedy především rozumí „*morálně zakotvená výjimečnost v sociálně-kognitivních procesech*“ (Grossmann a kol., 2020, s. 133). Morální zakotvení se týká morálních aspirací, které zahrnují cíle jako obecné dobro, orientaci na hodnotu lidství, vyvažování různých zájmů, usilování o pravdu či prosociální chování. Výjimečnosti v sociálně-kognitivních procesech pak moudří lidé dosahují tím, že aplikují určité druhy metakognice v situacích, které zahrnují jiné lidi. Autoři tento druh metakognice nazývají „*perspectival meta-cognition (PMC)*“ a zařazují do ní intelektuální pokoru, ochotu zvažovat a integrovat různé perspektivy, dialektické a reflektivní uvažování či vědomí vlastních limitů. PMC umožňuje aplikaci abstraktních morálních aspirací při uvažování a rozhodování a pomáhá člověku nahlížet situaci z více perspektiv, tedy i objektivněji, a nepodléhat stereotypům či sebeklamu.

Následné diskuzi o tomto modelu bylo věnované celé číslo časopisu *Psychological Inquiry*, kde v devíti článcích odborníci zabývající se moudrostí společný model moudrosti diskutovali a poukazovali na některé jeho nedostatky. Glück (2020) upozornila na to, že model zcela opomíjí emoční komponenty moudrosti jako jsou empatie a emoční regulace, které jsou zcela zásadní pro moudré jednání v reálném životě. Sternberg (2020) zase zdůrazňuje, že model neumožňuje rozlišovat, zda jde o moudré jednání v krátkodobém nebo dlouhodobém horizontu, protože to, co se jeví moudré nyní, nemusí být moudré s ohledem na delší časovou perspektivu. I přes opakované snahy výzkumníků tak zůstává moudrost komplexním konceptem, na kterém není jednoduché se shodnout.

3 Závěr

Představené konceptualizace moudrosti jsou jen úzkým výsekem toho, co se na poli moudrosti v posledních desetiletích odehrává. Narůstající počet výzkumníků specializujících se na tuto problematiku a ohlas pozitivní psychologie přispívají k popularitě výzkumu moudrosti, rozšiřující se základna empirických poznatků pak napomáhá k lepšímu pochopení konceptu moudrosti, a to jak v rovině teoretické, tak v rovině praktického života jednotlivců. Vzhledem k tomu, s jakými globálními problémy se v současnosti jako lidstvo potýkáme, nezbyvá než doufat, že moudrost je právě tou

lidskou charakteristikou, která by mohla přispět k jejich řešení. Právě z výzkumu moudrosti by totiž mohly vzejít strategie, které pomohou lidem lépe zvládat nejistotu a nepředvídatelnost a chovat se moudře i v náročných časech. Moudrost má potenciál překonat propasti mezi jednotlivými skupinami ve společnosti, posílit toleranci, empatii a soudržnost a pomoci s řešením složitých problémů.

4 Použitá literatura

- ALDWIN, C, M.A. LEVENSON, M. R. The Practical Applications of Self Transcendent Wisdom. In Sternberg, R. J., Nusbaum, H. C., & Glück, J. (Ed.) *Applying Wisdom to Contemporary World Problems*, Palgrave Macmillan, 2019. ISBN 978-3-030-20286-6
- ALDWIN, C. M., IGARASHI, H. a LEVENSON, M. R. (2019). Wisdom as self-transcendence. In R. J. Sternberg & J. Glück (Ed.), *Handbook of wisdom*, 2019, 122–143. Cambridge University Press.
- ARDELT, Monika. Wisdom and life satisfaction in old age. *Journals Of Gerontology Series B: Psychological Sciences & Social Sciences*, 1997, 52 B(1), 15–27.
- ARDELT, Monika. Antecedents and effects of wisdom in old age: A Longitudinal Perspective on Aging Well. *Research on Aging*, 2000, 22(4), 360–394.
- ARDELT, Monika. Empirical Assessment of a Three-Dimensional Wisdom Scale. *Research on Aging*, 2003, 25(3), 275–324. doi:10.1177/0164027503251764
- BALTES, P., B.A. SMITH, J. The fascination of wisdom: Its nature, ontogeny, and function. *Perspectives On Psychological Science: A Journal Of The Association For Psychological Science*, 2008, 3(1), 56–64. doi:10.1111/j.1745-6916.2008.00062.x
- BALTES, P., B.A. STAUDINGER, U. M. The search for a psychology of wisdom. *Current Directions In Psychological Science*, 1993, 2(3), 75–80. doi:10.1111/1467-8721.ep10770914
- BALTES, P., B.A. STAUDINGER, U. M. Wisdom: A metaheuristic (pragmatic) to orchestrate mind and virtue toward excellence. *American Psychologist*, 2000, 55(1), 122–136. doi:10.1037/0003-066X.55. 1. 122
- BALTES, P. B., STAUDINGER, U. M., MAERCKER, A. a SMITH, J. People nominated as wise: a comparative study of wisdom-related knowledge. *Psychology And Aging*, 1995, 10(2), 155–166.
- BANGEN, K. J., MEEKS, T. W. a JESTE, D. V. Defining and assessing wisdom: A review of the literature. *American Journal of Geriatric Psychiatry*, 2013, 21(12), 1254–1266. doi:10.1016/j.jagp.2012. 11. 020
- BRIENZA, J. P., KUNG, F. Y. H., SANTOS, H. C., BOBOCEL, D. R. a GROSSMANN, I. Wisdom, bias, and balance: Toward a process-sensitive measurement of wisdom-related cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2018, 115(6), 1093–1126. <https://doi.org/10.1037/pspp0000171>

- ERIKSON, E. H. *Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka*. Praha: Portál. 2015. ISBN 9788026207863.
- GLÜCK, J., BLUCK, S., NASCHENWENG, K. a kol. How to measure wisdom: content, reliability, and validity of five measures. *Frontiers in Psychology*, 2013, 4. doi: 10.3389/fpsyg.2013.00405
- GLÜCK, Judith. The Important Difference Between Psychologists' Labs and Real Life: Evaluating the Validity of Models of Wisdom. *Psychological Inquiry*, 2020, 31(2), 144–150, DOI: 10.1080/1047840X.2020.1750909
- GROSSMANN, I. a KROSS, E. Exploring Solomon's paradox: self-distancing eliminates the self-other asymmetry in wise reasoning about close relationships in younger and older adults. *Psychological Science*, 2014, 25(8), 1571–1580. doi: 10.1177/0956797614535400
- GROSSMANN, I., GERLACH, T, M.A. DENISSEN, J. J. A. Wise reasoning in the face of everyday life challenges. *Social Psychological and Personality Science*, 2016, 7(7), 611–622. doi: 10.1177/1948550616652206
- GROSSMANN, I., KUNG, F. Y. H. a SANTOS, H. C. Wisdom as state vs. trait. In R. Sternberg & J. Glück (Eds.). *Handbook of Wisdom*, 2019, 249–273. Cambridge University Press.
- GROSSMANN, I., NA, J., VARNUM, M. E. W., KITAYAMA, S. a NISBETT, R. E. A Route to well-being: Intelligence versus wise reasoning. *Journal of experimental psychology-general*, 2013, 142(3), 944–953. doi: 10.1037/a0029560
- GROSSMANN, I., WESTSTRATE, N. M., ARDEL, M., BRIENZA, J. P., DONG, M., FERRARI, M., FOURNIER, M.A., HU, C. S., NUSBAUM, H. C. a VERVAEKE, J. The Science of Wisdom in a Polarized World: Knowns and Unknowns, *Psychological Inquiry*, 2020, 31(2), 103–133. DOI: 10.1080/1047840X.2020.1750917
- GROSSMANN, Igor. *Wisdom and how to cultivate it: Review of emerging evidence for a constructivist model of wise thinking*. 2017. Dostupné z psyarxiv.com/qkm6v
- JESTE, D. V., ARDEL, M., BLAZER, D., KRAEMER, H. C., VAILLANT, G. a MEEKS, T. W. Expert consensus on characteristics of wisdom: A Delphi method study. *The Gerontologist*, 2010, 50(5), 668–680. doi:10.1093/geront/gnq022
- JESTE, D. V., LEE, E. E., PALMER, B. W. a TREICHLER, E. B. H. Moving from Humanities to Sciences: A New Model of Wisdom Fortified by Sciences of Neurobiology, Medicine, and Evolution, *Psychological Inquiry*, 2020, 31(2), 134–143, DOI: 10.1080/1047840X.2020.1757984
- KOLLER, I., LEVENSON, M. R. a GLÜCK J. What Do You Think You Are Measuring? A Mixed-Methods Procedure for Assessing the Content Validity of Test Items and Theory-Based Scaling. *Frontiers in Psychology*, 2017, 8(126). doi: 10.3389/fpsyg.2017.00126

- KUNZMANN, Ute. Performance-Based Measures of Wisdom: State of the Art and Future Directions. In R. Sternberg & J. Glück (Ed.). *Handbook of Wisdom*, 2019, 277–296. Cambridge University Press.
- LEVENSON, M. R., JENNINGS, P. A., ALDWIN, C, M.A. SHIRAISHI, R. W. Self-transcendence: Conceptualization and measurement. *International Journal of Aging & Human Development*, 2005, **60**(2), 127–143. doi: 10.2190/XRXM-FYRA-7U0X-GRC0
- OAKES, H., BRIENZA, J. P., ELNAKOURI, A. a GROSSMANN, I. Wise reasoning: Converging Evidence for the Psychology of sound judgment. In R. Sternberg & J. Glück (Ed.). *Handbook of Wisdom*, 2019, 202–225. Cambridge University Press.
- PÁNKOVÁ, Barbora. *Kognitivní vývoj v období vysokoškolského studia*. Praha, 2021. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra psychologie. Vedoucí diplomové práce Miloš Kučera.
- STAUDINGER, U, M.A. psychology of wisdom: History and recent developments. *Research In Human Development*, 2008, **5**(2), 107–120. doi:10.1080/15427600802034835
- STERNBERG, R. J. The Missing Links: Comments on „The Science of Wisdom in a Polarized World“. *Psychological Inquiry*, 2020, **31**(2), 153–159, DOI: 10.1080/1047840X.2020.1750922
- TAYLOR, M., BATES, G. a WEBSTER, J. D. Comparing the psychometric properties of two measures of wisdom: Predicting forgiveness and psychological well-being with the Self-assessed wisdom scale (SAWS) and the Three-dimensional wisdom scale (3D-WS). *Experimental Aging Research*, 2011, **37**(2), 129–141. doi:10.1080/0361073X.2011.554508
- TOPKOVÁ, Petra. *Moudrost a časová perspektiva*. Praha, 2018. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra psychologie. Vedoucí diplomové práce Kateřina Lukavská.

5 Kontakt na autora

Petra Topková
Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra psychologie
Myslíkova 7
110 00 Praha

Email: topkovapetra@seznam.cz

Školitel: doc. PhDr. Isabella Pavelková, CSc.

Príspevek byl podpořen z grantu SVV 260592 Vývoj, výchova, vzdělávání: konstanty a změny.

Bádání prostřednictvím úloh z Biologické Olympiády v rámci blokové výuky projektu STEM – lze to dělat stejně v běžné pedagogické praxi?

Inquiry through the tasks from the Biology Olympiad as a part of the block teaching in the STEM project – would it be possible to do it in the same way in ordinary pedagogical practice?

Matěj Novák

Anotace: Během uplynulé dekády se jedním ze stěžejních témat didaktiky přírodovědných předmětů a matematiky v České republice stala badatelsky orientovaná výuka. Mnoho oborových didaktiků ji považuje za vhodný způsob zprostředkování učiva žákům a popisují různé benefity jejího užití ve výuce. Úlohy z předmětových olympiád často obsahují prvky badatelsky orientované výuky a pro učitele nepředstavují nic nového. Z toho důvodu se jeví jako vhodná alternativa pro využívání bádání v praxi. Ale aby je mohli učitelé bez obav včlenit do svých vyučovacích hodin, je nutné vědět, co žákům činí největší obtíže během jejich řešení. Proto se během projektu STEM výuka nadaných žáků v sekci přírodopisu využily pro výuku 2 úlohy z BIO a prostřednictvím dotazníku se zjistilo, že žáci (n = 48) měli největší problém s jednotlivými badatelskými činnostmi (pozorování, porovnávání a popisování pozorovaných dějů) a problém jim činila i práce s mikroskopem.

Klíčová slova: výuka přírodopisu, badatelsky orientovaná výuka přírodovědných předmětů, biologická olympiáda, učební úlohy

Summary: During the past decade, inquiry-based teaching and learning have become one of the key topics in the didactics of science subjects and mathematics in the Czech Republic. Many didactics consider it as a suitable way of conveying the curriculum to pupils and describe the various benefits of its use in teaching. Tasks from science olympiads often contain elements of inquiry and teachers know them. For

that reason, it appears to be a suitable alternative for the use of inquiry in practice. But for teachers to be able to integrate them into their lessons without fear, it is necessary to know what is the most difficult for the students during their solution. Therefore, during the STEM project - teaching talented students in the biology section were used 2 tasks from the Biology Olympiad for teaching. Through a questionnaire, was found out that the pupils ($n = 48$) had the biggest problem with individual inquiry activities (observation, comparison, and description of observed events), and that working with a microscope was also quite a problem for them.

Key words: Biology teaching, Inquiry-based science teaching and learning, Biology olympiad, Teaching tasks

1 Úvod

Podstatou projektu STEM výuka nadaných žáků bylo, aby vybraní žáci základní školy absolvovali čtyřdenní blokovou výuku matematiky, přírodopisu, informatiky, fyziky a techniky v prostorách Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, čímž mělo být u žáků podpořeno zvýšení zájmu o studium představaných učebních předmětů prostřednictvím moderních metod a forem vzdělávání. Opodstatnění snahy o zvýšení zájmu ke studiu předmětů STEM v České republice lze spatřovat v tom, že dle mnoha publikací (viz např. Van Griethuijsen et al., 2015; Stokke, 2015; Blažek et al., 2019) dochází v řadě zemí k poklesu zájmu o přírodovědné předměty a matematiku. Schreiner a Sjøberg (2007) uvádí, že přírodovědné předměty jsou u žáků méně oblíbené oproti ostatním školním předmětům, což je více než alarmující. Protože Olsen et al. (2011) uvádějí, že zájem žáků o jednotlivé předměty je nejsilnějším prediktorem pro výběr studijních předmětů v dalším vzdělávání a určuje i výběr směru pracovní kariéry (Nugent et al., 2015). To dokládá i výzkum Herberta a Stipeka (2005), kteří popisují, že pokud žáci mají důvěru v předměty STEM a vidí v nich smysl, tak s velkou pravděpodobností usilují o kariéru spojenou s matematikou nebo přírodními vědami. Proto je zapotřebí se problematikou snižujícího se zájmu u přírodovědných předmětů zabývat, aby se tak předešlo nedostatku odborníků v těchto oblastech (OECD, 2016). Protože narůstající nedostatek vysokoškolsky vzdělaných odborníků v přírodovědných oborech by do budoucna mohl vést až k snížení tempa růstu evropské ekonomiky (Brzezina, 2010). Jelikož Bennett a Hogarth (2009) či Osborne et al. (2003) uvádějí, že klíčové období, kdy si žáci dělají vlastní názor o vědě, tedy i názor o tom, zda se budou více nebo méně věnovat předmětům STEM, je mezi 10. – 14. rokem života, je důležité pracovat na zvyšování zájmu žáku již během studia na základní škole. Zájem žáků ke studiu jednotlivých předmětů ovlivňuje celá řada faktorů. Halim a Meerah (2016) či Swarat et al. (2012) jako jeden z nejvýznamnějších činitelů popisují to, jak je žákům učivo zprostředkováno

a uvádějí, že žáci mají vyšší zájem o činnosti, které jsou praktické povahy a o ty, které zahrnují využití vědeckých postupů a technologií oproti činnostem, které jsou čistě kognitivní nebo nevyžadují aktivní zapojení žáků. Proto se jeví jako vhodné využívat v edukačním procesu badatelsky orientovanou výuku (Rocard et al., 2007; Papáček, 2010a), při které žáci nejsou pouze pasivními posluchači, kteří kumulují informace, ale jsou aktivními designéry vyučovací jednotky (Gormally et al., 2009), ve které využívají myšlenkové pochody a vědecké postupy práce obdobné těm, jež se využívají při skutečném vědeckém bádání (Constantinou et al., 2018; Riga et al., 2017). Ovšem to, z jak velké části jsou žáci zapojeni ve výuce a do jaké míry se stávají aktivními designéry je ovlivněno stupněm bádání, kterého je ve výuce dosahováno (Buck et al., 2008). Při vyšších stupních bádání, s nimiž souvisí i kladení větších nároků na aktivní samostatné či skupinové zapojení žáků během vyučovacích činností, je pravděpodobnější směřování žáků k vyšší úrovni koncepčního porozumění v kognitivní části, což odpovídá změnám kurikula, při kterých se kladl důraz na přesouvání z nízkých úrovní Bloomovy taxonomie kognitivních cílů na složitější (Minner et al., 2010; Dostál, 2015). Užívání badatelsky orientované výuky má v praxi své limity a pro její využití je nutné překonat určité překážky (viz např. Bajaras et al., 2011; Papáček, 2010b; Radvanová et al., 2018; Quigley et al., 2011). Jako závažný limitující faktor se jeví to, že učitelé nejsou během svých studií dostatečně připravováni pro využívání bádání ve výuce (Petr et al., 2015). Ale nejde jen o samotné využívání badatelsky orientované výuky, ale především o způsob jejího provedení, protože s ním více souvisejí učební výsledky žáků (Ostermeier et al., 2011). Pokud má být badatelsky orientovaná výuka více využívána ve školní praxi, tak nestačí oslovovat budoucí učitele, ale je zapotřebí oslovit učitele pracující na školách (Rundgren, 2017). Ti však podle Ratcliffa et al. (2006) často na změnu provedení vyučovacích hodin nemají čas, a proto ke změně dochází, až když je jim poskytnut učební materiál. Z těchto důvodů se jako zajímavá alternativa jeví využívání úloh z předmětových olympiád přírodovědných předmětů ve výuce. Možnosti, jak je využít v pregraduální přípravě učitelů nastínil Breyfogle (2003) a nad jejich možnou implementací do výuky na základních a středních školách se zamýšlejí na příkladu úloh z Biologické olympiády (BIO) Petr et al. (2018). Pro učitele, kteří by chtěli využívat badatelsky orientovaný přístup vzdělávání se nabízí využití úloh, které v mnoha případech obsahují prvky badatelsky orientované výuky, nepředstavují pro ně nic nového, protože se s nimi každoročně setkávají, jsou k nim vypracována autorská řešení a jsou volně dostupné. V průběhu času se vytvořila široká paleta úloh, které lze ve výuce využít, a s každým dalším ročníkem předmětových olympiád se jejich počet navyšuje. Avšak i užití úloh z předmětových olympiád má své limity. Na příkladu BIO ony limity uvádí Petr (2010) a Petr (2014). Jednou z hlavních otázek, zda je možné využívat úlohy z předmětových soutěží ve výuce je to, zda jsou žáci schopni s nimi smysluplně pracovat, a to z důvodů jejich náročnosti

a obsažení informací nad rámec kurikula. Avšak výsledky z publikace Nováka et al. (2021) ukazují, že pro žáky středních škol by v případě biologie začlenění úloh z BIO za dodržení jistých okolností (výběr vhodných úloh, zvážení žákovských možností aj.), nemělo představovat problém.

2 Metodika

2.1 Výzkumný problém

Využití úloh z předmětových olympiád ve výuce může např. (1) pomáhat žáky motivovat ke studiu příslušných studijních předmětů; (2) seznámit žáky s postupy, jaké využívají vědeckí pracovníci; (3) zpestřit hodiny přírodopisu netradičními biologickými učebními úlohami či (4) napomoci začlenit badání do běžné pedagogické praxe (Kenderov, 2006; Novák et al., 2021; Petr, 2014). Ale pro začlenění úloh z předmětových olympiád (Biologické olympiády) do vyučování, buď jako občasné zpestření nebo jako běžné doplňování učiva, je nutné vědět, co žákům činí během jejich řešení potíže. Zda je to množství obsaženého učiva, které je často nad rámec kurikula nebo jestli je to forma zadání úloh samotných či práce s vybavením, které je během řešení úloh využíváno atd. A to z důvodu výběru vhodných úloh, nebo jejich patřičného upravení pro výkon učitelem.

2.2 Výzkumný cíl

Výzkumným cílem bylo získání základního povědomí o tom, co je žáky shledáváno jako nejvíce obtížné během řešení úloh z BIO a zda si dokážou žáci představit využití úloh z BIO v běžných vyučovacích hodinách přírodopisu. V rámci výzkumu byly stanoveny následující výzkumné otázky:

1. Co je žáky vnímáno jako největší obtíž při řešení úloh z Biologické olympiády?
2. Jaký názor žáci zastávají ohledně možného využití úloh z Biologické olympiády v běžných vyučovacích hodinách přírodopisu?

2.3 Výzkumný design

V rámci projektu STEM výuka nadaných žáků pořádaného ve dnech 6. 6.–9. 6. 2022 Pedagogickou fakultou Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích žáci absolvovali čtyřdenní blokovou výuku matematiky, přírodopisu, informatiky, fyziky a techniky. Každý den se výuka jednotlivých předmětů prováděla současně. Žáci ($n = 48$) byli rovnoměrně rozděleni do čtyř skupin, které se na stanovištích představovaných předmětů denně střídaly. Fyzika s technikou tvořili jeden blok. Výuku předmětů vedli odborní asistenti, nebo studenti doktorských studijních programů. Lektorům asistovali studenti posledního ročníku navazujícího studia. Blok přírodopisu byl rozdělen na 2 části. Výzkum probíhal v první části, při které se pro výuku využily 2 úlohy z BIO. Každá z úloh měla časovou dotaci 45 minut.

Výuku vedl jeden lektor společně se 3 asistentkami, které urychlovaly přípravu úloh během výuky, pomáhaly s obměnou preparátů, asistovaly žákům v hodině a řídily organizační věci. Po výuce první části přírodovědného bloku byl žákům zadán dotazník. Dotazník se skládal z otevřených otázek zaměřujících se na problematická místa úloh a na typy úloh, s kterými žáci pracují v hodině nejčastěji a z uzavřených úloh, kde za využití pětistupňové Likertovi škály byly měřeny žákovské postoje k využití obdobných úloh ve výuce apod. Pro grafické znázornění výsledků a vyhodnocení dat byl využit program Statistica 13. 5. Tabulky byly vyhotoveny v programu Excel. Pro vyhodnocení měření žákovských postojů prostřednictvím Likertovi škály byly využity mediány (Q_2) a dolní (Q_1) a horní (Q_3) kvartily odpovědí. Pro vyhodnocování otevřených otázek se využila frekvence daných jevů. Validita dotazníku byla zajištěna posudkem člena katedry biologie PF JČU.

2.4 Výzkumný vzorek

Skupina žáků ($n = 48$) byla složena z 18 dívek, 26 chlapců a 4 jedinců, kteří nechtěli uvést své pohlaví. Jednalo se o nadané žáky druhého stupně základní školy ($n = 1$) v Jihočeském kraji. Žáky vybírali jejich učitelé a ihned je řadili do jednotlivých skupin po 12 členech. Výběr žáků do projektu byl zcela v kompetenci vyučujících na příslušné základní škole a podrobnosti výběru nebyly známy.

2.5 Popis úloh

Během výuky první části přírodovědného bloku byly využity 2 úlohy z BIO, které samy o sobě obsahovaly prvky badání (pozorování, porovnávání, samostatné vypracování preparátů, vyvozování závěrů aj.). Aby žáci během řešení dosahovali většího stupně badání a bylo pracováno i s moderními technologiemi, byly úlohy pro účely výuky v rámci projektu upraveny.

Původní zadání úlohy č. 1 bylo součástí BIO ve školním roce 2009/2010 (Blažková & Suk, 2009). Jednalo se o úlohu krajského kola pro kategorii D, tedy pro 6.–7. ročník základní školy. Žáci v úloze měli dokázat škodlivost saponátu a chemických látek s obsahem mědi a olova na život nálevníků. V průběhu řešení měli žáci vytvořit 4 preparáty ze senného nálevu. Ty poté pozorovali pod mikroskopem, přičemž do 3 preparátů postupně přidávali dostupné chemické látky s obsahem olova a mědi a saponát. Výsledky pozorování žáci zapisovali do tabulky a následně vyplňovali otevřené otázky, vyžadující krátké produkční odpovědi, pro jejichž vyplnění bylo nutné odpovědi vydedukovat z provedeného pozorování. V zadání pracovního listu byl žákům poskytnut soupis pomůcek, postup provedení úlohy, tabulka pro výsledky pozorování a 5 otevřených otázek. Podle Tollingerové (1970) lze řadit úlohu do kategorie úloh na odvozování, která se řadí do učebních úloh vyžadující složité myšlenkové pochody. Dle Bucka et al. (2008) se jedná o úlohu se strukturovaným badáním.

Po upravení úlohy č. 1 se jednalo podle Tollingerové (1970) o úlohu na objevování na základě vlastního pozorování, která se řadí mezi učební úlohy vyžadující tvořivé myšlení. Dle Bucka et al. (2008) je úloha na rozhraní nasměrovaného a otevřeného bádání. Na podstatě úlohy se nic nezměnilo, ale byla změněna forma zadání úlohy. Žáci dostali pracovní list, který obsahoval název, úkol a tabulku pro zapisování výsledků pozorování. V pracovním listu byli dále uvedeny nadpisy – Pomůcky, Postup a Závěr. Na začátku hodiny byla žákům položena otázka, co všechno ví o nálevnicích. Žáci odpovídali prostřednictvím webové stránky menti.com, kterou otevřeli načtením QR kódu promítaného dataprojektorem na plátno. Webová stránka podle žakovských odpovědí automaticky vytvořila myšlenkovou mapu, která se ihned promítla na plátno. Následovalo krátké shrnutí lektorem toho, co obsahovala myšlenková mapa. Poté byli žáci rozděleni do 3 skupin po 4 žácích. Žáci měli před sebou potřebné pomůcky. Jednotlivé skupiny měli vypsát seznam pomůcek, které budou potřebovat k provedení a vymyslet postup řešení. Jediné indicie pro postup byly název úkolu a tabulka pro zapisování výsledků. Když byly skupiny žáků hotové, vyfotily svá zadání mobilním telefonem a nahrály je přes QR kód na webovou stránku padlet.com, aby je všechny skupiny mohly vidět – promítáno dataprojektorem na plátno. Úprava žakovských postupů byla zajištěna diskuzí, kterou řídil lektor. Poté žáci samostatně dle postupů provedli pozorování a následně formulovali do závěru to, co pozorovali. Závěry žáků byly součástí diskuze, při které byly zodpovídaný otevřené úlohy z původního zadání.

Původní zadání úlohy č. 2 bylo součástí BIO ve školním roce 2016/2017 (Starčevská & Korčáková, 2017). Jednalo se o úlohu krajského kola pro kategorii D, tedy pro 6. – 7. ročník základní školy. Úloha byla uvedena krátkým textem o otiscích prstů a dermatoglyfech. Žáci v zadání měli obrázky všech typů dermatoglyfů, 5 rozdílných otisků prstů a podložní sklíčko s otiskem – hledali údajného pachatele. Žáci popsali dermatoglyfy na jednotlivých otiscích a výsledky zapsali do tabulky pro vypracování. Poté sejmuli otisk z podložního sklíčka a pozorovaný typ dermatoglyfu zapsali do tabulky. Pomocí porovnání zjistili, jaký otisk patří pachateli. Další krokem bylo vyhotovení a popsání svého vlastního otisku. Zjištění a výsledky žáci vyplňovali do předepsaného textu a na konci odpovídali na 3 otevřené otázky vyžadující krátkou produkční odpověď a na 1 otázku uzavřenou s výběrem odpovědi. Dle Bucka et al. (2008) se jedná o úlohu se strukturovaným bádáním.

Po upravení úlohy č. 2 se jednalo dle Tollingerové (1970) o úlohu na objevování na základě vlastního pozorování, která se řadí mezi učební úlohy vyžadující tvořivé myšlení. Dle Bucka et al. (2008) je úloha na rozhraní nasměrovaného a otevřeného bádání, protože v první části úlohy dosahují stupně otevřeného bádání a v druhé části dosahují nasměrovaného bádání. Podstata úlohy zůstala stejná, změnila se forma zadání úlohy a byl přidán jeden úkol navíc. Žáci v první části úlohy dostali pracovní listy s názvem Rozbor otisků prstů, které uváděly 2 věty o dermatoglyfech a daktyloskopii.

Pod textem byly uvedené obrázky jednotlivých druhů dermatoglyfů s jejich názvy. Pracovní list dále obsahoval tabulku pro zápis pozorování (horní řádek – názvy jednotlivých typů dermatoglyfů; první sloupec – nápisy otisk č. 1, otisk č. 2... otisk č. 6 a vlastní otisk) a názvy Úkol, Postup, Zjištění a závěr. Společně s pracovním listem žáci obdrželi otisk prstu na podložním skle, papír s 5 různými otisky a vybavení pro pozorování a sejmutí otisků. Žákům bylo řečeno, že jeden z otisků na papíře je shodný s tím na podložním skle. Ve skupinách po 4 žácích měli vymyslet úkol, sepsat potřebné pomůcky a postup. To vše jeden z žáků ve skupině vyfotil mobilním telefonem a nahrál pomocí načtení QR kódu na webovou stránku padlet.com. Všechny skupinové zadání byly promítnuty dataprojektorem na plátno, aby si žáci v diskuzi společně zadání precizovali – lektor pokládal jen navádějící otázky. Po provedení popisu otisků a jejich vzájemného porovnání, měli žáci popsat jednotlivá zjištění a sepsat závěr. Následovala diskuze řízená lektorem, při které žáci během rozboru jednotlivých zjištění a závěrů odpovídali na doplňující otázky z původního zadání. Během toho každý žák otiskl svůj otisk na 3 kolující papíry, do kterých doplnili své otisky asistenti a lektor tak, aby nebylo poznat, do kterého místa žáci otiskli ty své. Žáci posléze dostali 3 prázdné papíry, a vybavení na pozorování a vytváření otisků. Bylo jim řečeno, ať každý najde svůj otisk, a že ve skupině se pracuje lépe. Postup nebyl zprvu nijak komunikován. Až během řešení lektor návodnými otázkami navedl žáky na to, že pokud otisknou všichni ve skupině svůj otisk na prázdný papír a budou společně hledat jen jeden otisk, tak to bude neefektivnější. Poté pronesl, že skupina, která první najde všechny otisky skupiny a obhájí si správnost jejich určení, vyhraje. To tvořilo druhou část úlohy.

3 Výsledky

Při řešení vybraných úloh z BIO shledávali žáci jako největší obtíže jednotlivé činnosti v rámci samotného procesu řešení úloh. Konkrétně práci s mikroskopem, schopnost pozorovat a porovnávat či popisování pozorovaného. V úloze č. 1 žáci v 27 případech uvedli, že nejtěžší pro ně bylo pracovat s mikroskopem (do výsledků je započítána i odpověď nalezení nálevníků, protože jen v ojedinělých případech se měnil preparát, z důvodu nenalezení nálevníků ani asistentem). Jako další problém žáci uváděli, že nevěděli, jak popsat probíhající děje, které pozorují. V úloze č. 2 žáci jako největší problém uváděli rozeznání typů otisků, což je v důsledku porovnání jednotlivých dermatoglyfů předložených otisků s tabulkou, ve které byly uvedeny typy dermatoglyfů. Žáci jako velmi problematickou část úlohy shledávali i přípravu preparátů. Ani jeden z žáků nevedl, že by mu problém činila forma zadání úloh, skupinová práce, diskutování v procesu řešení či obsah učiva v úlohách. Taktéž využití moderních technologií nikdo nevedl jako problematické. Mimo pozorování, porovnávání a popisování pozorovaného nebyl zmíněn žádný jiný prvek bádání,

který by žáci považovali za velmi problematický. Jednotlivé odpovědi s frekvencí jejich uvedení jsou dostupné v Tabulce č. 1.

Tabulka č. 1: Žáci shledávané obtíže v řešených úlohách

Uvedené odpovědi – úloha č. 1	Frekvence odpovědí
Bez odpovědi	1
Práce s mikroskopem – poprvé	1
Nic těžké nebylo	2
Práce s mikroskopem – celkově	2
Příprava preparátu	3
Práce s mikroskopem – zaostření preparátu	8
Popsání toho, co vidím pod mikroskopem	15
Nalezení nálevníků	16
Uvedené odpovědi – úloha č. 2	Frekvence odpovědí
Bez odpovědi	1
Rozeznání typu dermatoglyfu u svého otisku	3
Příprava preparátu	13
Rozeznání typů dermatoglyfů u předložených otisků	31

Zdroj: vlastní

Z měření žákovských postojů plyne, že žáci během výuky s učebními úlohami, které jsou podobné úlohám z BIO, téměř vůbec nepracují ($Q_{1,2,3} = 4$). K tomu, zda by jejich spolužáci zvládli pracovat s obdobnými úlohami se staví neutrálně ($Q_1 = 2$; $Q_{2,3} = 3$). Při představě, že by učitelé doplňovali učivo úlohami stejného typu, žáci zastávají taktéž neutrální postoj ($Q_1 = 2$; $Q_2 = 3$; $Q_3 = 4$). Avšak zcela jednoznačně si žáci myslí, že zařazení učebních úloh, které jsou podobné těm, co řešili, je vhodné a považují to za dobrý nápad ($Q_{1,2} = 1$; $Q_3 = 2$). Zařazení stejného typu úloh do výuky kladně komentovalo 75 % žáků, 10,5 % žáků argumentovalo proti zavedení a 14,5 % žáků nevedlo odpověď. Jednotlivé odpovědi s frekvencí jejich uvedení jsou dostupné v Tabulce č. 2.

Tabulka č. 2: Důvody, proč využívat nebo nevyužívat obdobné úlohy ve výuce přírodopisu pohledem žáků

Uvedené odpovědi – kladné	Frekvence odpovědí
Změna a nové věci	1
Srozumitelně vysvětlené učivo	1
Zpestření výuky	2
Zajímavá témata	3
Více bychom se naučili	3
Je dobré si vyzkoušet věci prakticky	4
Baví mě to	8
Je to více zábavné než normální hodina	14
Uvedené odpovědi – záporné	Frekvence odpovědí
Během výuky by se spousta věcí rozbila	1
Každý by to nezvládl	1
Měli bychom špatné známky	1
Zábavné, ale více náročnější oproti normální hodině	2
Bez odpovědi	7

Zdroj: vlastní

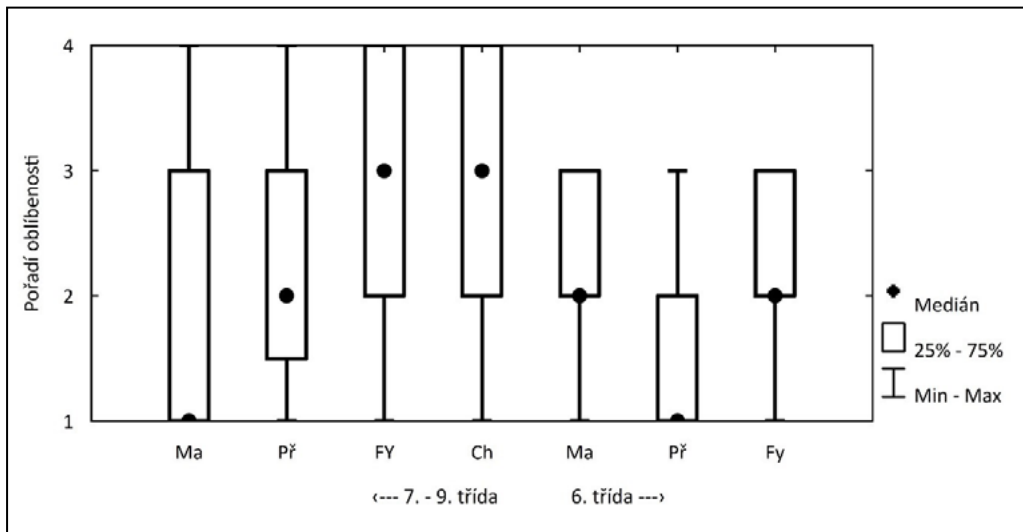
V otázce, se kterými učebními úlohami pracují žáci během vyučování nejčastěji (viz Tabulka č. 3), žáci uvedli, že nejčastěji pracují s úlohami, při jejichž řešení vybírají správná a nesprávná tvrzení. Druhou nejčastější odpovědí byla práce s pracovními listy (lze odvodit, že žáci uvedli formu zadání, a ne typ učební úlohy). Dalším hojně zmiňovaným příkladem úlohy bylo poznávání přírodnin. S tím se dle odpovědí ve výuce setkávají často ($Q_{1,2} = 2$; $Q_3 = 4$).

Tabulka č. 3: Příklady úloh, se kterými žáci pracují ve výuce přírodopisu nejčastěji

Úlohy	Frekvence odpovědí
Bez odpovědi	1
Práce s grafy	1
Sledování videí	1
Křížovky	2
Doplňování textu	3
Laboratorní cvičení a pokusy	5
Poznávání přírodnin	9
Práce s pracovním listem	12
Určení pravdivé a nepravdivé informace	14

Zdroj: vlastní

Z Obrázku č. 1 plyne, že žáci 6. tříd vnímali oblíbenost předmětů jinak, než žáci 7.–9. tříd. Žáci 6. tříd měli nejraději přírodopis. Matematiku a fyziku žáci hodnotili jako stejně oblíbené předměty. U žáků 7. – 9. tříd byla nejoblíbenějším předmětem matematika. Druhý v pořadí byl přírodopis a nejméně oblíbená byla shodně fyzika s chemií.

Obr. č. 1: Vnímání oblíbenosti školních předmětů matematika, přírodopis, fyzika a chemie pro žáky 6. a 7. – 9. tříd základní školy (zdroj: vlastní)

4 Diskuze

Zaměříme-li se na odpovědi žáků, co shledávali nejvíce obtížným v řešených úlohách, tak je jednoznačné, že největší obtíže jim činili badatelské prvky úloh (pozorování, porovnávání a popisování pozorovaných dějů) a práce s mikroskopem. Porovnávání a popisování pozorovaného bylo v řešených úlohách stěžejní k jejich vyhodnocení. A právě vyhodnocování pokusů, výzkumů či experimentů činí českým žákům problémy (Blažek & Příhodová, 2016). Jelikož to, jak učitel vede hodinu, silně ovlivňuje žáky (OECD, 2016), tak usuzujeme, že žáci v hodinách přírodopisu, ale i v jiných předmětech, nejsou vzděláváni způsobem, který by rozvíjel jejich kompetence pro budoucí aktivní zapojení do společnosti v podobě přírodovědně gramotné osoby. Ta by měla umět např. získávat a vytvářet relevantní informace; hledat argumenty a propojovat vědomosti na odůvodnění příčin; přijímat vědecký obraz světa či formulovat závěry na základě svých vědomostí a pozorování (Kireš, 2016). Tyto žádané výstupy přírodovědného vzdělávání mohou žáci postupně získávat např. během řešení problémových úloh (Čížková, 2002), anebo při práci s badatelsky orientovanými učebními úlohami (Rokos & Holec, 2019).

To, že žáci ve vyučovacích hodinách nepracují s úlohami, během jejichž řešení by se setkávali s prvky bádání, je možné usuzovat z Tabulky č. 3. Sice není známo, co je obsahem oněch pracovních listů a jak žáci nabývají přesvědčení o tom, zda je odpověď pravdivá či nepravdivá, ale pokud jen 10 % žáků uvedlo, že nejčastěji v hodinách provádí nějaký experiment či pokus, tak lze usuzovat, že žáci dostatečně nepracují s učebními úlohami obsahující prvky badatelství. Oporou pro naše tvrzení může být výzkum Radvanové et al. (2018), ve kterém autorky uvádějí, že pokud se žáci s BOV ve výuce setkávají, tak je to prostřednictvím praktických cvičení. A taktéž dodávají, že obecně žáci příliš s BOV nepracují. I když nemáme informace o tom, jak jsou sestaveny a co je obsahem prováděných experimentů, tak lze předpokládat, že nejspíše postrádají prvky bádání. A to proto, že žáci v řešených úlohách měli problémy právě s badatelskými prvky, které jsou potřebné pro řešení praktických badatelských aktivit (viz Tabulka č. 1). Ostatně, to potvrzují i žáci, kteří uvedli, že v hodinách s praktickými úlohami obsahující prvky BOV téměř nepracují. Úbytek badatelských prvků z praktických cvičení je popisován i ze středoškolského prostředí (Rokos et al., 2013).

Učební úlohy hrají zásadní roli ve výuce biologie (Förtsch et al., 2017). Využití úloh z BIO nám tak připadá zcela přirozené, protože rozdíl mezi úlohami z BIO a běžnými učebními úlohami je v podstatě „jen“ v tom, že během řešení úloh z BIO jsou kladeny větší nároky na myšlení, jsou více komplexní a často obsahují informace extrakurikulárního charakteru (Petr et al., 2018). Avšak pokud chceme, aby žáci dosahovali během výuky vyšší kognitivní úroveň, musí žáci pracovat s úlohami, jejichž řešení vyžaduje děláni činností na vyšší kognitivní úrovni (Stein et al., 2009). Nabízí se otázka, pokud by se úlohy z BIO využívaly ve výuce, zda by „běžní“ žáci, kteří nemají vysoký zájem o biologii, byli schopni s úlohami BIO pracovat. Z žákovských odpovědí plyne, že žáci zastávají neutrální postoj v tom, že by spolužáci s úlohami BIO dokázali pracovat, a že by učitelé běžně doplňovali výuku úlohami z BIO. Z výzkumu Nováka et al. (2021) však vyplývá, že žákům by jejich využití ve výuce při vhodném výběru úloh nepředstavovalo problém. Nejzásadnějším argumentem pro jejich využití ve výuce je to, že 75 % respondentů uvedlo kladné odpovědi při představě, že by se do výuky zavedly obdobné učební úlohy (viz Tabulka č. 3). Zejména kvůli jejich vyšší míře atraktivnosti.

V následujících letech bude pro společnost zásadní, aby jedinci uměli (1) vytvářet jasné a cílevědomé cíle, (2) pracovat v kolektivu s různými perspektivami, (3) nacházet nevyužité příležitosti a (4) hledat četná řešení velkých problémů (OECD, 2018). Proto má výuka přírodních věd nabízet učební prostředí, které podporuje hodnoty a normy vědy a poskytuje studentům bohaté příležitosti zapojit se do vědeckého diskurzu (Kind et al., 2011). Jejím výsledkem nemá být stav, kdy každý žák musí znát vše, ale spíše to, aby každý žák měl vědomostní základ, chápal látku v souvislostech a věděl, jak a kde chtěné informace najít a jak s nimi pracovat (Roth & Lee, 2004).

Proto je tak důležité, aby žáci pouze nememorovali kvanta učiva, ale aby jim bylo učitelé umožněno získávání patričních kompetencí a rozvíjení dlouhodobého zájmu v přírodovědných předmětech. Dá se říci, že obdobně smýšlí stále více pedagogů, protože narůstá počet těch, kteří pocítují zodpovědnost k zaměření se na změnu samotného étosu přírodovědného vzdělávání (Bazzul et al., 2019).

Limity tohoto textu lze spatřovat v malé velikosti vzorku žáků ($n = 48$), v malém počtu testovaných úloh z BIO ($n = 2$), a také v tom, že všichni respondenti docházeli na stejnou školu. V neposlední řadě by mohly být výsledky ovlivněny výběrem vhodných úloh z BIO. Tudíž závěry, které z textu plynou, jsou částečně jen výsekem a nemusí tak plně odpovídat každodenní školní realitě.

5 Závěr

V nynějším světě, kde rezonují témata udržitelného způsobu života, změna klimatu, Green Deal aj., by přírodovědné vzdělávání mělo z části reflektovat potřeby společnosti a rozvíjet tak u žáků potřebné kompetence. Proto se jeví užívání badatelství v pedagogické praxi jako velmi vhodné. Zvláště, vezme-li se v potaz možné prohloubení žákovského zájmu v příslušných školních předmětech prostřednictvím zvýšené míry atraktivity prováděné výuky. Z žákovských odpovědí plyne, že by výuka byla vnímána jako atraktivnější i v případě, pokud by v ní byly využity úlohy z BIO a navíc 75 % dotázaných na jejich možné zařazení do výuky nahlíželo kladně. Cílem tohoto příspěvku však bylo i popsat, co žákům činí při řešení úloh BIO největší obtíže. Z textu plyne, že žáci shledávají jako nejproblémovější faktory řešení badatelské činnosti. Užitím úloh z BIO ve výuce by se tak celkově zvýšil počet učebních úloh s badatelskými prvky v pedagogické praxi, čímž by žáci mohli zlepšovat své badatelské dovednosti.

Poděkování

Příspěvek vznikl za finanční podpory projektu Grantové agentury Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (GAJU 042/2022/S).

6 Použitá literatura

- BARAJAS, Mario, TRIFONOVA, Anna a GIMENEZ, Joaquín. The Pathway to Inquiry-Based Science Education in Europe and Beyond: Challenges and Solutions for IBSE Adoption. In SOTIRIOU Sofoklis a SZÜCS András, eds. *Never Waste a Crisis! Inclusive Excellence, Innovative Technologies and Transformed Schools as Autonomous Learning Organisations*. Athens, EDEN, 2011, s. 1–6. ISBN 978-963-87914-7-4.
- BENNET, Judith a HOGARTH, Sylvia. Would You Want to Talk to a Scientist at a Party? High school students' attitudes to school science and to science. *International Journal of Science Education*, 2009, vol. 31, issue 14, s. 1975–1998. ISSN 0950-0693.

- BAZZUL, Jesse, BENCZE, John, Lawrence a ALSOP, Steven John. Long live activism and science education!. *Journal for Activist Science and Technology Education*. 2019, Vol. 10, Issue 1, s. 1–3. ISSN 2560-8908.
- BLAŽEK, Radek a Silvie PŘÍHODOVÁ. *Mezinárodní šetření PISA 2015: národní zpráva: přírodovědná gramotnost*. Praha: Česká školní inspekce, 2016. 54 s. ISBN 978-80-88087-08-3.
- BLAŽEK, Radek, Zuzana JANOTOVÁ, Eva POTUŽNÍKOVÁ a Josef BASL. *Mezinárodní šetření PISA 2018: národní zpráva*. Praha: Česká školní inspekce, 2019. 72 s. ISBN 978-80-88087-24-3.
- BLAŽKOVÁ, Jarmila a SUK, Miroslav. *Biologická olympiáda 2009 – 2010. 44. ročník. Krajské kolo, kategorie D, 2009*.
- BREYFOGLE, Bryan E. Using the Science Olympiad to prepare preservice chemistry teachers. *Journal of chemical education*. 2003, Vol. 80, issue 10, s. 1165–1167. ISSN 0021-9584.
- BRZEZINA, Miroslav. Podpora technických a přírodovědných oborů. Didaktika biologie v České republice. In PAPÁČEK Miroslav, ed. *Didaktika biologie v České republice 2010 a badatelsky orientované vyučování*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, 2010 b, s. 4–10. ISBN 978-80-7394-210-6.
- BUCK, Laura B., BRETZ, Stacey Lowery a TOWNS, Marcy H. Characterizing the level of inquiry in the undergraduate laboratory. *Journal of college science teaching*. 2008, vol. 38, issue 1, s. 52–58. ISSN 0047-231X.
- CONSTANTINO, Costas P., TSIVITANIDOU, Olia E. a RYBSKA, Eliza. What is inquiry-based science teaching and learning?. In TSIVITANIDOU, E. Olia, GRAY, Peter, RYBSKA, Eliza, LOUCA, Loucas a CONSTANTINO, P. Costas. *Professional development for inquiry-based science teaching and learning*. Springer, Cham, 2018, s. 1–23. ISBN 978-3-319-91406-0.
- ČÍŽKOVÁ, Věra. Příspěvek k teorii a praxi problémového vyučování. *Pedagogika*. 2002, vol. 4, s. 415–430. ISSN 2336-2189.
- DOSTÁL, Jiří. *Inquiry-based instruction. Concept, essence, importance and contribution*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, 154 s. ISBN 978-80-244-4507-6.
- FISCHER, Claude S. a HOUT, Michael. *Century of difference: How America changed in the last one hundred years*. Russell Sage Foundation, 2006. 424 s. ISBN 10: 0871543524.
- FÖRTSCH, Christian, WERNER, Sonja, VON KOTZEBUE, Lena a NEUHAUS, Birgit J. Effects of high-complexity and high-cognitive-level instructional tasks in biology lessons on students' factual and conceptual knowledge. *Research in Science & Technological Education*, 2018, vol. 36, issue 3, s. 353–374. ISSN 0263-5143.

- GORMALLY, Cara; BRICKMAN, Peggy; HALLAR, Brittan; ARMSTRONG, Norris. Effects of inquiry-based learning on students' science literacy skills and confidence. *International journal for the scholarship of teaching and learning*, 2009, vol. 3, issue 2, s. 1–24. ISSN 1931-4744.
- HALIM, Lilia a MEERAH, T. Science education research and practice in Malaysia. In CHIU, Mei-hung. *Science education research and practice in Asia*. Springer, Singapore, 2016. s. 71–93. ISBN 978-981-10-0847-4.
- HERBERT, Jennifer a STIPEK, Deborah. The emergence of gender differences in children's perceptions of their academic competence. *Journal of applied developmental Psychology*, 2005, vol. 26, issue, s. 276–295. ISSN 0193-3973.
- KIND, Per Morten, KIND, Vanessa, Hofstein, Avi a Wilson, Janine. Peer Argumentation in the School Science Laboratory—Exploring effects of task features. *International Journal of Science Education*, 2011, vol. 33, issue 18, s. 2527–2558. ISSN 0950-0693.
- KIREŠ, Marián, JEŠKOVÁ, Zuzana, GANAJOVÁ, Mária a KIMÁKOVÁ, Katarína. *Bádatelské aktivity v prírodovednom vzdelávaní*. Bratislava, Štátny pedagogický ústav, 2016, 127 s. ISBN 9788081181559.
- KENDEROV, Petar S. Competitions and mathematics education. In SANZ-SOLÉ, Marta, SORIA, Javier, VARONA, Luis, Juan VERDERA, Joan. *Proceedings of the international congress of mathematicians*. Madrid, IMU, 2006, s. 1583–1598. ISBN 978-3-03719-022-7.
- MINNER, Daphne D., Abigail Jurist LEVY a Jeanne CENTURY. Inquiry-based science instruction-what is it and does it matter? Results from a research synthesis years 1984 to 2002. *Journal of Research in Science Teaching*, 2010, vol. 47, issue 4, s. 474–496. ISSN 00224308.
- MOHD SHAHALI, Edy Hafizan; HALLIM, Lilia; RASUL SATTAR, Mohamad; OSMAN, Kamisah; ARSAD, Nurazidawati Mohamad. Students' interest towards STEM: a longitudinal study. *Research in Science & Technological Education*, 2019, vol. 37, issue 1, s. 71–89. ISSN 0263-5143.
- NOVÁK, Matěj, PETR, Jan a DITRICH, Tomáš. Secondary School Students' Ability to Work with the Tasks Designed for Biology Olympiad. *Journal of Baltic Science Education*, 2021, vol. 20, issue 5, s. 827–839. ISSN 1648-3898.
- NUGENT, Gwen, BARKER, Bradley, WELCH, Greg, GRANDGENETT, Neal, WU, ChaoRong a NELSON, Carl. A model of factors contributing to STEM learning and career orientation. *International Journal of Science Education*, 2015, vol. 37, issue 7, s. 1067–1088. ISSN 0950-0693.
- OLSEN, Rolf Vegar, PRENZEL, Manfred a MARTIN, Ron. Interest in science: A many-faceted picture painted by data from the OECD PISA study. *International Journal of Science Education*, 2011, vol. 33, issue 1, s. 1–6. ISSN 0950-0693.

- OSBORNE, Jonathan, SIMON, Shirley a COLLINS, Sue. Attitudes towards science: A review of the literature and its implications. *International Journal of Science Education*, 2003, vol. 25, issue 9, s. 1049–1079. ISSN 0950-0693.
- OSTERMEIER, Christian, PRENZEL, Manfred a DUIT, Reinders. Improving science and mathematics instruction: The SINUS project as an example for reform as teacher professional development. *International journal of science education*, 2011, vol. 32, issue 3, s. 303–327. ISSN 0950-0693.
- OECD. *PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and equity in education*. PISA, OECD Publishing, Paris, 2016. 494 s. ISBN 978-92-64-26732-9.
- OECD. *The future of education and skills: Education 2030*. OECD Education Working Papers, 2018, 23 s.
- PAPÁČEK, Miroslav. Badatelsky orientované přírodovědné vyučování cesta pro biologické vzdělávání generací Y, Z a alfa?. *Scientia in educatione*, 2010a, vol. 1, issue 1, s. 33–49. ISSN 1804-7106.
- PAPÁČEK, Miroslav. Limity a šance zavádění badatelsky orientovaného vyučování přírodopisu a biologie v České republice. In PAPÁČEK Miroslav, ed. *Didaktika biologie v České republice 2010 a badatelsky orientované vyučování*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, 2010 b, s. 145–162. ISBN 978-80-7394-210-6.
- PETR, Jan. Biologická olympiáda–inspirace pro badatelsky orientované vyučování přírodopisu a jeho didaktiku. In PAPÁČEK Miroslav, ed. *Didaktika biologie v České republice 2010 a badatelsky orientované vyučování*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, 2010, s. 136–144. ISBN 978-80-7394-210-6.
- PETR, Jan. *Možnosti využití úloh z biologické olympiády ve výuce přírodopisu a biologie: inspirace pro badatelsky orientované vyučování*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2014. ISBN 978-80-7394-476-6.
- PETR, Jan; DITRICH, Tomáš; ZÁVODSKÁ, Radka; PAPÁČEK, Miroslav. Inquiry based biology education in the Czech Republic: A reflection of five years dissemination. In MAAß, Katja, BARZEL, Bärbel, TÖRNER, Günter, WERNISCH, Diana, SCHÄFER, Elena a REITZ-KONCEBOVSKI, Karen, eds. *Education the Educators: International Approaches to Scaling-up Professional Development in Mathematic and Science Education*. Münster: Verlag für wissenschaftliche Texte und Medien, 2015, s. 118–124. ISBN 978-3-942197-85-4.
- PETR, Jan; PAPÁČEK, Miroslav; STUHLÍKOVÁ, Iva. The Biology Olympiad as a resource and inspiration for inquiry-based science teaching. In TSIVITANIDOU, E. Olia, GRAY, Peter, RYBSKA, Eliza, LOUCA, Loucas a CONSTANTINOU, P. Costas. *Professional Development for inquiry-based science teaching and learning*. Springer, Cham, 2018, s. 205–222. ISBN 978-3-319-91406-0.

- QUIGLEY, Cassie, MARSHALL, Jeff C., DEATON, Cynthia C. M., COOK, Michelle P. a PADILLA, Michael. Challenges to inquiry teaching and suggestions for how to meet them. *Science Educator*. 2011, vol. 20, issue 1, s. 55–61. ISSN 1094-3277.
- RADVANOVÁ, Sabina, ČÍŽKOVÁ, Věra a MARTINKOVÁ, Patrícia. Mění se pohled učitelů na badatelsky orientovanou výuku?. *Scientia in educatione*. 2018, vol. 9, issue 1, s. 81–103. ISSN 1804-7106
- RATCLIFFE, Mary, BARTHOLOMEW, Hannah, HAMES, Vicky, HIND, Andy, LEACH, John, MILLAR, Robin a OSBORNE, Jonathan. From evidence to impact: Users' perceptions of research and its influence on their practices. In MILLAR, Robin, LEACH, John, OSBORNE, Jonathan a RATCLIFFE, Mary. *Improving Subject Teaching*. 1st edition. London: Routledge, 2006, s. 148–166. ISBN 9780203012369
- RIGA, Fran, WINTERBOTTOM, Mark, Harris, E. a NEWBY, L. Inquiry-based science education. In TABER, S. Keith a AKPAN, Ben. *Science education: An International Course Companion*. Rotterdam: SensePublishers, 2017, s. 247–261. ISBN 978-94-6300-747-4.
- ROCARD, Michael; CSERMELY, Peter; JORDE, Doris; LENZEN, Dieter; WALBERG-HENRIKSON, HARRIET; HEMMO, Valéria. *Science education now: A renewed pedagogy for the future of Europe*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. ISBN 978-92-79-05659-8.
- ROKOS, Lukáš, ZÁVODSKÁ, Radka, BÍLÁ, Markéta a ŘEHÁČKOVÁ, Ludmila. The respondent–secondary school and university student and the primary biological education. *Journal of international scientific publication: educational alternatives*. 2013, vol. 11: 334–344. ISSN 1313-2571.
- ROKOS, Lukáš a HOLEC, Jakub. *Podkladová studie k revizi rámcových vzdělávacích programů v oblasti vzdělávání o živé a neživé přírodě*. Praha: NÚV, 2019, 79 s.
- ROTH, Wolff-Michael a LEE, Stuart. Science education as/for participation in the community. *Science education*. 2004, vol. 88, issue 2, s. 263–291. ISSN 0036-8326.
- RUNDGREN, Carl-Johan. Implementation of inquiry-based science education in different countries: some reflections. *Cultural Studies of Science Education*. 2018, vol. 13, issue 2, s. 607–615. ISSN 1871-1510.
- SCHREINER, Camilla; SJØBERG, Svein. Science education and youth's identity construction-two incompatible projects?. In CORRIGAN, Deborah, DILLON, Justin a GUNSTONE, Richard. *The re-emergence of values in science education*. Brill, 2007, s. 231–247. ISBN 9789087901677.
- STARČEVSKÁ, Lucie a KORČÁKOVÁ, Hana. *Biologická olympiáda 2016 – 2017. 51. ročník*. Okresní kolo, kategorie D, 2016.
- STEIN, Mary Kay; SMITH, Margaret S., HENNINGSSEN, Marjorie; SILVER, Edward A. *Implementing standards-based math instruction: A casebook for*

- professional development*. 2nd edition. Amsterdam: Teachers College Press, 2009. ISBN 978-0-8077-4957-9.
- STOKKE, Anna. *What to Do About Canada's Declining Math Scores?*. Toronto: CD Howe Institute Commentary, 2015. ISBN 978-0-88806-949-8.
- SWARAT, Su, ORTONY, Andrew a REVELLE, William. Activity matters: Understanding student interest in school science. *Journal of research in science teaching*. 2012, vol. 49, issue 4, s. 515–537. ISSN 0022-4308.
- TOLLINGEROVÁ, Dana. *Úvod do teorie a praxe programované výuky a výcviku*. 1. vydání. Brno: Středisko pro Výzkum Učebních Metod a Prostředků, 1970.
- VAN GRIETHUIJSEN, Ralf A. L. F, VAN EIJCK, Michiel W., HASTE, Helen, DEN BROK, Perry J., SKINNER, Nigel C., MANSOUR, Nasser, GENCER, Ayse Savran a BOUJAOUDE, Saouma. Global patterns in students' views of science and interest in science. *Research in science education*. 2015, vol. 45, issue 4, s. 581–603. ISSN 0157-244X.

7 Kontakt na autora

Matěj Novák
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra biologie
Jeronýmova 10
371 15 České Budějovice
Email: novakm56@pf.jcu.cz
Školitel: PhDr. Jan Petr, Ph.D

Historie a současnost profesní přípravy osob s mentálním postižením v Odborných učilištích na Slovensku

The history and present of professional training of persons with mental disabilities in vocational schools in Slovakia

Vlasta Kottesová

Anotace: Cielom príspevku je predstaviť časť dizertačnej práce, ktorá sa venuje aj historiografii profesijnej prípravy žiakov s mentálnym alebo viacnásobným postihnutím. Príspevok je zameraný na definovanie kurikulárnych, procesných a koncepcných otázok k danej téme a ozrejmiť súčasné trendy v danej oblasti.

Klíčová slova: odborné učilište, žiak s mentálnym postihnutím, profesijná príprava

Summary: The aim of the contribution is to present a part of the dissertation, which is also devoted to the historiography of the professional training of pupils with mental or multiple disabilities. The contribution is aimed at defining curricular, procedural and conceptual questions on the given topic and clarifying the current trends in the given area.

Key words: Vocational school, pupil with mental disabilities, professional training

1 Úvod

Súčasná koncepcia vzdelávania je nastavená tak, aby každému, bez ohľadu na jeho zdravotný stav bolo umožnené získať vzdelanie, prostredníctvom ktorého sa bude môcť uchádzať o konkrétne zamestnanie a získať aj patričné postavenie v spoločnosti.

Je všeobecne známe, že osoba s mentálnym postihnutím má zníženú úroveň intelektových funkcií, čo vedie k zníženej schopnosti prispôbiť sa požiadavkám bežného sociálneho prostredia, vrátane prostredia školy a zamestnania. Mentálne

posihnutie je trvalý, no nie nemenný stav. Je to dynamický proces v určitom vývine, ktorý možno ovplyvňovať prostredníctvom vhodných didaktických metód a postupov (Oliver, Williams, 2005).

V súčasnosti na odborných učilištiach prevažujú žiaci s diagnostikovaným intelektom v hraničnom pásme mentálnej retardácie a v pásme ľahkej mentálnej retardácie. Do odborných učilišť sú len ojedinele prijímaní žiaci s ťažkým mentálnym postihnutím. Títo jedinci si vyžadujú špeciálny prístup z hľadiska ich odbornej edukácie pre výkon konkrétnej profesie.

2 Historiografia vzdelávania mentálne postihnutých

Podľa Vaška (2005) je historiografia špeciálnej pedagogiky a starostlivosti o postihnutých „*vedný odbor v sústave špeciálnopedagogických vied, ktorého predmetom je skúmanie vzniku a vývoja teórie a praxe výchovy, vzdelávania, komplexnej starostlivosti o postihnuté alebo nerušené deti, mládež a dospelých, jako aj podmienok, v ktorých sa tieto realizovali*“. Autor uvádza, že pramene získavania pre uvedený odbor sú napríklad: učebné pomôcky, archívne materiály, zachované pedagogické a právne normy, kompenzačná technika a obrázkový materiál. Viacero historických dokumentov je sústredených v Múzeu špeciálneho školství v Levoči. Podľa neho možno problematiku historiografie špeciálnej pedagogiky alebo špeciálneho školství rozdeliť na:

- vývoj vzdelávania špeciálnych pedagógov v SR,
- vývoj špeciálnej pedagogiky jako vedného odboru v SR,
- vývoj špeciálnopedagogickej starostlivosti v SR zameraný na rozvoj inštitucionálnej starostlivosti.

Podľa Matulaya a kol (1982) spoločnosť o duševne zaostalých zo začiatku nedbala, až neskôr prevládala snaha budovať centrá pre poskytovanie úplnej starostlivosti mentálne retardovaným jedincom. Uvedené úsilie narážalo na nepochopenie a problémy, pretože neexistovalo školství pripravujúce odborníkov a rodičia neboli zapojení do spolupráce. Až od roku 1952 sa začali presadzovať nové myšlienky o schopnostiach mentálne retardovaných jedincov učiť sa, prispôsobovať sa a niesť zodpovednosť. Starostlivosť o duševne chorých sa na území našej republiky rozvíja pomaličku.

Prvý ústav pre slabomyseľných vznikol v Prahe v roku 1871. V Slovenskom Plešivci vznikol v roku 1898 Blumov ústav pre slabomyseľných. Oďalší rozvoj starostlivosti o mentálne retardovaných sa stali hlavne pedagógovia, napríklad Gaňo, Predmerský a Rehuš. Vďaka nim sa zriadilo vysokoškolské štúdium špeciálnej pedagogiky pre všetky odbory defektológie, aj odbor psychopédie pre mentálne postihnutých.

2.1 Vzdelávanie mentálne postihnutých po druhej svetovej vojne

Jako uvádza Predmerský (1978), oslobodením Československa Sovietskou armádou v roku 1945 nastal na Slovensku rozmach vo všetkých častiach nášho života, aj školského. Prvoradou úlohou vlády bola obnova vojnou zničenej republiky. Na Slovensku sa poštátnilo všetko školstvo, i školy pre chybnú mládež. V reformnom oddelení sa pripravoval text návrhu týkajúceho sa škôl pre chybnú mládež. V Prahe, jako centre obnovennej republiky, sa kladli základy špeciálnej pedagogiky. Autor píše, že školským zákonom v roku 1948 sa celá oblasť špeciálneho školstva (okrem mimoškolských zariadení) integruje do jednotného výchovného systému základného školstva.

Školskou reformou v roku 1960 poskytovali školy pre mládež vyžadujúcu osobitnú starostlivosť povinné základné aj stredné vzdelanie a prípravu pre povolanie mládeži duševne, zmyslovo či telesne chybnej, ťažkovychovej a mládeži umiestnenej v liečebných ústavoch a ozdravovniach. Zriaďujú sa školy pre mládež s chybným duševným vývinom i špeciálnopedagogické zariadenia – napríklad výchovné ústavy pre mládež, výchovné ústavy pre deti a mládež, diagnostické ústavy pre mládež. Ministerstvo, prípadne Poverenie školstva v spolupráci s Výskumnými ústavmi pedagogickými pripravovalo učebné osnovy pre jednotlivé typy špeciálnych škôl. Autor považuje za prínosné založenie Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie v roku 1964, ktorý rozvíjal patopsychologický výskum detí so zmyslovými a pohybovými defektmi, detí s mentálnym a psychickým deficitom, jako i deti chronicky chorých.

V osemdesiatich rokoch sa venovala zvýšená pozornosť profesionálnej príprave mládeže vyžadujúcej osobitnú starostlivosť a rozšíreniu profesií pre jednotlivé typy postihnutej mládeže. Stredné odborné učilištia a stredné odborné školy pre mládež vyžadujúcu osobitnú starostlivosť sú poňaté jako dôležitý článok systému špeciálnych škôl, pretože znamenajú praktickú prípravu pre zaradenie absolventov do života. Zriaďujú sa rôzne špeciálne školy, napríklad pre deti a mládež mentálne retardovaných (s duševnými chybami) – pomocné školy pre deti s kombinovanými chybami – osobitné školy pre mládež mentálne retardovaných, pre ťažkovychovej deti a mládež – stredné odborné učilištia. Autor zdôrazňuje, že školské zákony účinné od 1. 9. 1978 mali v realizačnom pláne napr. Postupne realizovať poňatie obsahu a metód profesionálnej orientácie (výchova pre voľbu povolania).

Profesijná príprava mentálne retardovaných detí začína na Slovensku až v roku 1947 (Horňák, Kollárová, Matuška, 2016). Vtedy boli zriadené „výchovné dielne“ pre absolventov osobitných škôl a to „Spolkom pre liečebnú nápravu“. Z týchto výchovných dielní vzniklo „Odborné učilište“ ako prvá škola svojho druhu. S prácou sa začalo v učebnom odbore záhradník. Prvé učilište svojho druhu pre dievčatá bolo zriadené v roku 1955.

Podľa Hučíka (2007) bol pre obdobie rokov 1947 a 1980 typický rozvoj osobitných škôl a osobitných učňovských škôl. Učebné odbory boli určené najmä pre chlapcov. Hučík (2007) obdobie rokov 1980 až 1989 označuje jako etapu „regionalizácie osobitných odborných učilišť na Slovensku“.

2.2 Vzdelávanie mentálne postihnutých od roku 1989 po súčasnosť

Podľa Hučíka (2007) v období rokov 1989 až 2006 vedenia odborných učilišť začali uvažovať o rozšírení ponuky učebných odborov, aj pre dievčatá, aby mali väčšiu možnosť začleniť sa do spoločnosti. Podľa potrieb regiónov vznikali učebné odbory ako služby a domáce práce, cukrárenská výroba, ovčiarstvo, pekárenská výroba apod. Odborné učilišťa začali vznikať pri stredných odborných učilištiach.

Z hľadiska legislatívy vyberáme školský zákon (zákon č. 245/2008), podľa ktorého vzdelávanie žiakov s mentálnym postihnutím sa uskutočňuje v praktickej škole alebo na odbornom učilišti do dnes.

Odborné učilište je typ školy, ktorej vzdelávacie programy odborov výchovy a vzdelávania poskytujú odbornú prípravu na výkon nenáročných pracovných činností. „Odborné učilište môže poskytovať prípravu na výkon jednoduchých pracovných činností žiakov s mentálnym postihnutím, ktorí sú schopní samostatne pracovať, ale ktorých pracovné a spoločenské uplatnenie musia usmerňovať iné osoby“ (Hučík, 2007).

Podľa Vančovej (2010) je dôležité uvedomiť si, že pre mentálne postihnutého jednotlivca je problematické nájsť a udržať si vyhovujúce zamestnanie. Zamestnanie osôb s mentálnym postihnutím má okrem ekonomického významu veľký rehabilitačný význam, pretože je prameňom satisfakcie a motivácie na ďalší osobnostný rozvoj.

Podľa autorov Bajo, Vašek (1994) do sústavy špeciálnych škôl pre mentálne postihnutých jedincov patrí okrem osobitnej školy, pomocnej školy, školy pre deti a mládež s viacerými chybami aj odborné učilište. Autori uvádzajú, že odborné učilište je výchovno-vzdelávacia inštitúcia pre mentálne postihnutú mládež. Poslaním odborného učilišťa je profesionálna príprava mentálne postihnutej mládeže. Profesionálna príprava sa uskutočňuje komplexne alebo kombinovane, tak, že odborný výcvik sa realizuje u iných právnických či fyzických subjektov.

Autori zdôrazňujú, že riešenie zamestnávania mentálne postihnutých jedincov má mať aj regionálny charakter vzhľadom na rôznu členitosť Slovenska ako krajiny. Skúsenosti hlavne pre mladistvých poukazujú na fakt, že tradičné zamestnanie ako tkáčstvo, rozmanité skladanie a dopĺňanie súčiastok je síce pre zácvik, zahájenie a cvičenie režimu aj pracovného rytmu užitočné, no trvalo je menej príťažlivé. Preto sú pre chlapcov zaujímavejšie technické práce, napríklad opravárstvo.

Obsah vzdelávania v súčasnosti v učebných odboroch tvoria všeobecno-vzdelávacie predmety, teoreticko-odborné predmety a odborný výcvik. Vo vyučovaní teoretických odborných predmetoch sa aplikujú všeobecné a modifikované vyučovacie metódy,

prícom obsah vzdelávania sa výrazne prispôsobuje možnostiam žiakom s mentálnym postihnutím.

Dnes v platnosti je 9 vzdelávacích programov pre nižšie stredné odborné vzdelávanie v odbornom učilišti, ktoré schválilo Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu v Slovenskej republike v roku 2016. Preto je nevyhnutné, nie len robiť revidovanie týchto vzdelávacích programov, ale hlavne nastaviť také učebné odbory, aby žiaci po absolvovaní štúdia boli uplatniteľní na trhu práce.

3 Záver

Počas tvorby uvedeného príspevku som systematicky zhromažďovala a usporiadala dostupné údaje a literatúru, ktorá môže byť veľmi nápomocná pri výskume profesijnej prípravy mentálne postihnutých na odborných učilištiach na Slovensku.

Môžeme konštatovať, že táto problematika ešte nebola v takom rozsahu popísaná, analyzovaná a hodnotená.

Pre začlenenie ľudí so zdravotným postihnutím do odbornej prípravy z uvedeného vyplýva, že v budúcnosti by viac mladých ľudí so zdravotným postihnutím malo byť schopných absolvovať školskú dochádzku v rámci spoločnosti, mimo spoločnosti alebo na plný úväzok v rámci uznávaného odborného výcviku.

Je zrejmé, že nevyhnutnou podmienkou začlenenia mladých ľudí so zdravotným postihnutím do pravidelného odborného vzdelávania je dostupnosť interných tréningových pozícií. Zatiaľ neexistujú takmer žiadne informácie o súčasnom stave duálneho vzdelávania v podnikoch pre ľudí s mentálnym postihnutím, aj keď vieme, že legislatíva to umožňuje.

S cieľom motivovať spoločnosti k takémuto vzdelávaciemu záväzku a byť schopní cielene podporovať inkluzívne odborné vzdelávanie sú však potrebné informácie o skúsenostiach a potrebe zmeny, najmä z pohľadu spoločnosti.

4 Použitá literatúra

BAJO, I., VAŠEK, Š. *Pedagogika mentálne postihnutých (Psychopédia)*. Bratislava: Sapia, 1994. ISBN 80-967180-1-0.

HORNÁK, L., KOLLÁROVÁ, E., MATUŠKA, O. *História starostlivosti o ľudí s postihnutím a narušením v európskom kontexte*. Prešov: Prešovská univerzita, 2016. ISBN 80-969619-2-6-81-5.

HUČÍK J. a kol. *Profesijná príprava žiakov s mentálnym postihnutím I*. Martin: Osveta, 2007. 75 s. ISBN 978-80-8063-260-1.

MATULAY, K. a kol. *Liečba zamestnaním a prácou – úvod do metodiky pre mentálne retardovaných*. Bratislava: 1997.

VANČOVÁ, A. a kol. *Základy integratívnej (inkluzívnej) špeciálnej pedagoiky*. Bratislava: Iris, 2010. ISBN 978-80-89238-37-8.

5 Kontakt na autora

Vlasta Kottesová

Univerzita Komenského v Bratislave

Pedagogická fakulta

Katedra špeciálnej pedagogiky

Račianska 59

813 34 Bratislava

Email: vlastapalukova@hotmail.sk

Školiteľ: prof. PaedDr. Alica Vančová, CSc.

Lubomír Vojtěch Baar, Tomáš Hubálek (eds.)
Sborník z XI. mezinárodní vědecké konference
studentů doktorských studijních programů
v oblasti společenských věd

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci
vydalo Nakladatelství EPOCHA s. r. o.,

Kaprova 12, 110 00 Praha 1,
v roce 2022 jako svou 898. publikaci.

První vydání, 196 stran.

Digitalizaci provedlo Studio Prestig.

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Knihy Nakladatelství EPOCHA můžete zakoupit
u svého knihkupce nebo si je lze objednat:
písemně na adrese: Kaprova 12, 110 00 Praha 1 – Staré Město,
telefonicky na čísle: 224 810 353,
e-mailem na adrese: objednavky@epocha.cz,
na internetové stránce: www.epocha.cz